

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

40 Yıl 12 Eylül

Derleyen: TANIL BORA

40

Yıl

12

Eylül

DERLEYEN

tanıl bora

iletişim

İletişim Yayınları 2924 • Birikim Kitapları 34

ISBN-13: 978-975-05-2953-5

© 2020 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2020, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen
TANIL BORA
40 Yıl
12 Eylül

iletişim

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İÇİNDEKİLER

Sunuş

TANIL BORA

7

Bir 12 Eylül Yazısının İlk Cümlesi ya da Kuşaklar, Sesizlikler, Kederler

GÖZE ORHON

15

Bir “Rejim Biçimi” Olarak Mediokrasi/Vasatilik

MURAT BELGE

37

O Gün Toplumun Başına Gerçekten Ne Geldi?

NILGÜN TOKER

61

Milattan Önce

ÜMIT KIVANÇ

71

Eğri Gülümseme

GAYE BORALIOĞLU

89

12 Eylül Heyulası

ÖMER LAÇINER

101

Yenilginin Zaman Dışı Tarihi

MERİH CEMAL TAYMAZ

109

Gerçekten 40 Yıl Oldu mu?

GÜLTAN KIŞANAK 121

Kırk Yıldır Bu Model İşliyor

FETHİYE ÇETİN 145

“Alabildiğine Öznel”

Bir Geçmiş Yolculuğu Denemesi

KUMRU BAŞER 167

12 Eylül Bize Ne Yaptı?

ERCAN KESAL 189

Doğduğun Yer Gençliğindir

TOLGA ARVAS 209

YAZARLAR 229

11 Eylül 2001’de New York’taki ikiz kulelere yapılan korkunç saldırıdan bir yıl sonra, bir gazeteci arkadaşım, “11 Eylül’de neredeydiniz, nasıl öğrendiniz, ne düşündünüz, ne hissettiniz?” diye bir soruşturma yapıyordu. Cevapladım, anlattım. Arkadaşım aradı, “Sen 12 Eylül’ü yazmışsın,” dedi, “ben 11 Eylül’ü sormuştum!”

11 Eylül’ü 12 Eylül anlamışım.

11 Eylül gibi, hâlâ gündemi işgal etmekte, hükmünü sürmekte olan olağanüstü bir global hadise bile, 12 Eylül’ün önüne geçememiş.

12 Eylül’ün “hiç akıldan çıkmadığını” gösteren bir zihin kazası. Sadece doğrudan gadrine uğrayanlar da değil, yaşı 12 Eylül’e değmiş kimsenin aklından 12 Eylül’ün çıkacağını sanmıyorum.

Çünkü, 12 Eylül de hâlâ hükmünü sürüyor.

Üzerinden 40 yıl aktı ama tortusu kaldı. Tortunun kalıcısı vardır; bu, kalıcı olmuş bir tortu. Her şeye sivaşıyor. Suyumuz bulanık.

Onun için, elinizdeki derlemenin adı 40. Yılında 12 Eylül değil de, 40 Yıl 12 Eylül.

*

Kalıcılığından, devam ettiğinden söz ediyoruz ama herkes için o kadar aşikâr olmayabilir.

Çünkü üzerinden çok geçti. Üzerinden kırk yıl geçti. Çok uzun bir zaman. Kırk, çokları simgeleyen bir rakamdır. Uzun zamanları, çok şeyleri...

O kadar zamanda, 12 Eylül'ü kulaktan dolma bile bilmeyen kuşaklar yetişti. Türkiye'nin başından başka çeşit darbeler geçti. Başka belâlar geldi. 12 Eylül'le hesaplaşma talebini sahiplenmiş, kendini onu unutturmamaya adanmış, bunun için yılmadan mücadele etmiş olanların bile birçoğunun takati kesildi. Hesaplaşamamanın, dahası çeyrek ve yalandan hesaplaşmaların getirdiği hayal kırıklığının da yorgunluğuyla.

Onun için, bir unutturmama gayretine ihtiyaç var. Belki bunun bir yolu da, 12 Eylül'ü unutmayanların, 12 Eylül'e değmemiş olanlara, onu bilmeyenlere ya da bir idamlar-işkenceler-yargısız infazlar-hapisler istatistiği (iki haneli, üç haneli, dört haneli, beş haneli rakamlarıyla, korkunç bir istatistik) ve hak ve ücret kayıpları istatistiği olarak bilenlere, neden, nasıl, niçin unutmadıklarını, neyi unutmadıklarını anlatmaları lâzım.

Elinizdeki kitapta, 12 Eylül'ü niçin, 12 Eylül'de neyi unutmadığını anlatan yazılar var.

*

12 Eylül'ün ardından başka beter zamanlar geldi, demiştik. 12 Eylül'ün açtığı yolları genişleten, onun usullerini rafine eden, ayrıca 12 Eylül'ün "aşılacağı", geride bırakılacağı ümidini boşa çıkarmasıyla yıldırıcı ve katlamalı etki yaratan

dönemler.... “Üstüne koymak,” deniyor ya – istibdat, üstüne koya koya gelişti.¹

Unutulması, biraz da ondan. Ama şu da var ki, beteri tarif etmek için sarf edilen sözler: “12 Eylül’den daha ağır”, “12 Eylül’de bile bu kadarını yapmadılar”, “12 Eylül hukukunu arar olduk” oluyor. Başlı başına, 12 Eylül’ün bir “çita” koyduğunu gösteren, onun *miladî* niteliğini fark ettiren kalıplar... 12 Eylül, beteriyle katlansa da, o beterin kapısını açmıştır, bir dönüm noktasıdır, o bakımdan *miladî*dir.

Kitaptaki yazılar, –Ümit Kıvanç’ın yazısının başlığı da bu–, 12 Eylül’ün *miladî* niteliğini hatırlatıyor.

*

12 Eylül demek, 12 Eylül öncesi demektir, aynı zamanda. 12 Eylül darbe rejimi, 12 Eylül öncesini unutturmaya, o dönemin toplumsal ve siyasî deneyimini silmeye dönük bir harekâtı. 12 Eylül öncesi: yani “dar anlamda”, şiddetli (hem radikal, hem şiddet içeren anlamında) siyasî hareketliliği ile 1974-1980 arası dönem; “geniş anlamda” 1961 Anayasası’nın hüküm sürdüğü, 1961-1980 arası 2. Cumhuriyet dönemi.²

12 Eylül rejimi, 12 Eylül öncesini, –özellikle “dar anlamıyla”,– cinayetlerle, katliamlarla, siyasî istikrarsızlıkla, özetle “anarşi” ve “terör”le özdeşleştirdi. “12 Eylül öncesine dönmek istemek”, aşağı yukarı 1980’lerin sonlarına dek, “anarşi ve terör”le özdeş bir gaflet ve dalâletin alâmeti olarak di-

1 26 Kasım 2014’te *Birikim Haftalık*’ta, 12 Eylül, 1990’lar ve günümüz mukayeselerine değinmişim: <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/1291/hangisi-en-beterdi>

2 “2. Cumhuriyetçilik”, 1990’lardan itibaren siyasî rejimi liberal açıdan, sol-sosyalist açıdan ve gayri Türk kimliklerin tanınması talebiyle sorgulayanlara ulusalçı refleksle takılan jenerik addı. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra ise 2. Cumhuriyet terimi, özellikle CHP’ye yakın siyasetçi ve anayasacılarca, yeni anayasa ile açılacak dönemi tanımlamak üzere kullanılmıştı. Daha sonra kullanımdan düşse de, “teknik olarak” isabetli bir tanım olduğu kanısındayım.

le (devlet ve muktedirler diline) dolanmıştı. “Anarşi” öcüsünün ‘80’lerde vadesi doldu, onunla eş anlamlı gibi kullanılan “terör” daha da feci bir öcü olarak kurumlaştı. “Terör” lâfının ağızları mühürlemesinde de, 12 Eylül’ün miladî bir etkisi oldu. “Terör” ithamı, gitgide “makul şüphe” hudutlarından taşıp yayılarak, kapsama alanı genişleyerek, veto hükmü kazandı. “Terörist!” diye parmak sallayınca, akan sular durur, konu kapanır, sesler kesilir oldu. Kumru Başer, vicdanları kilitleyen bu büyük kapatmanın anahtar şakırtısını, 12 Eylül öncesine uzanan evveliyatına da değinerek anlatıyor.

12 Eylül öncesi siyasî ve toplumsal hareketliliği topyekûn “anarşi ve terör” karanlığıyla resmeden 12 Eylül, bizzat siyasî ve toplumsal hareketliliği tehlike olarak kodladı. O top-tancılık, 12 Eylül öncesi siyasî şiddetin sebeplerini, faillerini, dinamiklerini gerçekten anlamayı, bilmeyi de, onları sorgulayarak hesaplaşmayı, tartışmayı da imkânsızlaştırdı. Bizzat o faillerin, aktörlerin –Merih Cemal Taymaz’ın yazısında cesaret ettiği gibi– kendi muhasebelerini yapmasını da zorlaştırdı.

Daha geniş perspektiften bakarsak, 12 Eylül öncesinin siyasî öznelerinin 12 Eylül’ü kolaylaştıran, hazırlayan zaaflarıyla yüzleşmeyi, dahası sadece Türkiye’de değil bütün dünyadaki “büyük gerilemeyle” yüzleşmeyi de zorlaştırdı, en azından geciktirdi. Ömer Laçiner’in 12 Eylül’ü değerlendirenken devamlılık-kopuş diyalektiğinde kopuşu devamlılık aleyhine abartmaya karşı uyarın yazısını, bu bağlamda düşünmeli.

12 Eylül, 12 Eylül öncesinin hafızasını, 12 Eylül öncesiyle aramızdaki devamlılığı, adeta donup kalmış bir arafa çevirdi. Geçmek bilmeyen bir araf. Göze Orhon’un –bu kitabın 12 Eylül öncesini akıl balığı olarak yaşamamış tek yazarı!– yazısında rakik bir içgörüyle anlattığı bu araf hali, derlemedeki yazıların birçoğunun derdi, gamı, kasavetidir.

Levent Cantek, 1945-1950 arasını Türkiye'nin "buluğ çağı" olarak tanımlamıştı.³ Tek partili dönemden çıkar, usul usul dünyaya açılırken, "tutkularla endişelerin birlikte boy attığı bir 'uyanış' dönemi..." Hormonal sistemin yeni aktif hale geldiği erken ergenlik dönemi, diyelim isterseniz biz o döneme.

12 Eylül öncesi denen, 1974-1980 (veya geniş kapsamıyla 1961-1980) dönemini ise, Türkiye toplumunun geç ergenlik dönemi sayabiliriz. 17-19 yaşlardan bildiğimiz dönem: rüştünü kazanma, mümeyyiz olma, fiil ehliyetini kazanma merhalesi. Teşbihteki hukuk terimlerini açarsak; mümeyyiz olmak, doğruyu yanlış ayırt edebilmektir, fiil ehliyetini kazanmak da, kendi fiilleriyle hak edinebilmek ve borç altına girebilmek. Evet, Türkiye'de işçiler, gençler, köylüler, gece-kondulular, kadınlar, Kürtler, umumiyetle "kimsesi olmayanlar", *kendi fiilleriyle hak edinebilmek için harekete geçmişler*, kendi fiilleriyle hak edinebilmenin mücadelesine girişmişlerdi. Bu girişimleriyle, borç altına girmişlerdi – yani olası hatalarının yanlışlarının sorumluluğunu alarak canlarıyla hayatlarıyla risk üstlenmişlerdi.

12 Eylül darbesinin yaptığı, cezalandırmak değildi. 12 Eylül, insanların mümeyyiz failler olarak kendi fiilleriyle hak edinebilme ehliyetlerini inkâr eden, yani toplumun rüştünü tanımayan bir rejim ihdas etti. Onun için, *toplum olma* istidadının yitiminden söz ediyoruz. Nilgün Toker'in yazısındaki tanımıyla *toplum olma kapasitesinin* yitiminden.

12 Eylül zulmünün bu istidadı ezmeye kastettiğini, yine kitaptaki çoğu yazıyı kat eden bir dikiş izi olarak görebilirsiniz.

3 Levent Cantek, *Türkiye'nin Buluğ Çağı*, İletişim Yayınları, 2019 (3. baskı).

12 Eylül'ün toplum olma istidadını bastırmakla, bir bakıma toplumu ezdiğini söyleyebiliriz; fakat açık ki bazılarını daha fazla ezdi – sistematik olarak ve özellikle hedef alarak, özel bir şiddet ve celâlle ezdi. “Bir soldan bir sağdan astık”ın tevil edemeyeceği bir hakikat, bu. Toplum olma istidadı dediğim kuvveyi fiile çıkarmak isteyenlerdi, asıl hedef. Hak talebiyle seferber olanlar, eşitlik ve özgürlük aşkıyla toplumsal değişim talep edenler, “başka türlü bir şey” isteyenler... Gaye Boralıoğlu'nun, Ercan Kesal'ın yazılarında hüznle hatırlananlar.

Fethiye Çetin, 12 Eylül'ün “kırk yıldır işleyen” modeline işaret ediyor. O devamlılığın en açık, en kesintisiz haliyle Gültan Kışanak'ın hikâyesinde yüzümüze çarpması, bir şey anlatmıyor mu?

Elinizdeki derlemede, 12 Eylül'ün asıl muhatap aldığı “şeylerin” heyûlası dolaşıyor.

Murat Belge, –buradaki yazısında da tekrarlıyor–, 12 Eylül'ün 12. yıldönümünde, kahvehanede “sallandıracaksın” diye atıp tutan adamın (sadece idamda çözüm görmek değildi kastettiği, adam “karılar...”, “ben olsam ekonomiyi...” diye birtakım hikmetler de yumurtluyor olabilirdi) kendini rahatlıkla onunla özdeşleştirebilmesinin, Kenan Evren'e meşruiyet hatta popülarite kazandırdığını yazmıştı.⁴ Evren, sıradanlığın *karizmasını* temsil ediyordu. Bildiğimiz, alıştığımız dışındakine kapalılığı, “biz” dışındakine ilgilenmeyi ve onunla temastan kaçınmayı, değişik her şeyi “sivrilik, çıkıntılık” saymayı, soru sormamayı, meraksızlığı, hay-

4 Murat Belge, *12 Yıl Sonra 12 Eylül*, Birikim Yayınları, İstanbul 2000 (4. baskı), s. 39.

retsizliği büyük bir özgüvenle, hatta saldırganca teşhirin karizması. Picasso'nun tablosunu "ne var ki bunda, ben de yaparım!" diye küçümseyişi, burada nasıl bir incelik olabilir diye durup düşünme zahmetini küçümsüyor, öyle zahmetlerden kurtulmaya çağırıyordu. 12 Eylül, sıradanlığı Türkiye'nin *ethos*'una, yani huyuna suyuna, meşrebine, töresine işledi. Tolga Arvas'ın yazısı, 12 Eylül günlerinin gri eğlencelerini, kasvetli magazinini, o sıradanlık *ethos*'unun bünyeye sızmaya başladığı anların tasviridir. Tahribatın hiç önemsiz olmayan bir yanı.

*

12 Eylül'le hesaplaşmanın, bu ülkenin son asrının yüzleşilmemiş başka travmalarıyla da yüzleşmenin anahtarı olabileceğine inanıyorum. Bileşik ve süregelen bir travma, çünkü. Ve tekrarlarsam, siyasî ve toplumsal fiil ehliyetini sakatlamış bir travma. Onun için, akıldan çıkmıyor – çıkmamalı.

Bir 12 Eylül Yazısının İlk Cümlesi ya da Kuşaklar, Sesizlikler, Kederler

GÖZE ORHON

12 Eylül hakkında bir yazının ilk cümlesi ne olmalı?

Bu yazı boyunca, yaşananın ve onu yaşayanın ağırlığını hep sırtımda duyarak konuşacak olsam da, 12 Eylül'den iki yıl önce doğmuş biri olarak, 12 Eylül üzerine konuşmaktan bir parça çekindiğimi itiraf ederek başlamalıyım. Belki böyle bir çekincenin kendisi üzerine de düşünmek gerekiyor ama... Kendi evrenimin mütevazı sınırları içinden söylersem; en başta sorduğum soruya bir cevap bulmak, işte biraz da bu yüzden benim için zor.

12 Eylül üzerine iki saha çalışması yapmış, derslerde kendini tekrar etmek pahasına 12 Eylül'ün bu memlekete ne yaptığını anlatıp duran, taşralı, orta sınıf bir memur ailesinin standart sayılabilecek biyografisinin içinde 12 Eylül'e dair çocukluk anılarını nedense epeyce iyi hatırlayan, ama belki en önemlisi, kendim de dahil olmak üzere siyasetle erken yaşlarda, sahada ve gönülde tanışıklığı olmuş akranlarımla, arkadaşlarımla 12 Eylül'ü ceplerinde her daim sızılı bir tecrübe kesesi gibi taşıdığına şahit olmuş biriyim ben.

12 Eylül'ün kolektif belleği üzerine yazdığım doktora te-

zimin girişinde, 12 Eylül'e dair ilk anımın bir subay eşi olan ilkokul öğretmenimin Kenan Evren'i henüz 7-8 yaşlarında olan bizlere müşfik ve tanıdık bir akrabamız gibi anlattığından bahsetmişim. Bir de 1987 seçimlerini yaşadığımız taşra ilini ve aile çevresini turuncuya boyarken¹ annemle babamın Turgut Özal karşısında alınacak tavırla ilgili didişip durduklarını. Bu didişmenin, Adalet Parti'li, Yassıada görmüş bir bürokrat olan bir babanın oğlu ile öksüz ve yetimliğine karşın genç Cumhuriyet'in kendisine vaat ettiği "hâkim olma" (hem bir meslek hem de bir yaşam biçimi olarak) imkânı karşılığında Kürt olduğunu inkâr edip Atatürk'e, Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne iman etmiş babanın kızı arasında cereyan ettiğini biraz daha büyüyünce anladım. Daha önemlisi, annem ve babam arasındaki bu gerilimin, 12 Eylül bedeninde, yaşadığım ülkenin tarihinin de bir özeti olduğunu, tabii. Bambaşka bir anıyı çekip çıkaran ise, resmî adıyla, 12 Eylül'ü yaşamamış kuşakların 12 Eylül'ü nasıl hatırladığını anlamaya çalıştığım, gönül gözüyle bütün bir gençliğime, gençliğimize (s)inmiş 12 Eylül melankolisini, belki nostalgisini deşip durduğum, ilkinin üzerinden on yıl geçmesinden sonra yaptığım bir başka saha araştırması oldu.² Ama 12 Eylül üzerine bu yazıyı yazarken, geçmişte

- 1 1987 genel seçimlerinde ANAP % 44 oy almış Kayseri'de. Belleğim beni yanıltmıyorsa, oturduğumuz ana caddeye boydan boya sarı-turuncu ANAP bayrakları asılmıştı ve o seçim Kayseri'yi sahiden de turuncuya boyamıştı. Artık ANAP'lı olma fikrine iyiden iyiye tav olmuş yakın bir akrabamızın ailedeki küçük çocuklara turuncu giydirip hepimizi evin balkonuna doldurduğunu, birkaç metre önümüzden geçen seçim otobüsüne el salladığımızı hatırlıyorum.
- 2 "Geçmişin Ağırlığı: Türkiye'nin 12 Eylül'ü" başlıklı doktora tezimi, 2008-2013 yılları arasında Yükseköğretim Kurumu bursuyla Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladım. Tezin dili İngilizceydi. En geniş haliyle, 12 Eylül'ü farklı politik aidiyetlerle deneyimlemiş grupların 12 Eylül'ü nasıl hatırladığı sorusunu cevaplamaya çalışan bir saha araştırmasına dayanıyordu tezim. Pratik kategoriler olması açısından, saha araştırmam sırasında görüşmecilerimi üç gruba böldüm. Böylece 12 Eylül'e ilişkin kolektif çerçevelerin de gruplar içinde nasıl inşa edildiğini görebildim. 2010 yılında, 12 Eylül öncesinde büyük kısmı örgütlü solcu/devrimciler, tamamı örgütlü ülkücüler ve o dönem her-

bekleyip duran bu büyük gediğe bilgiyle değil, sezgiyle yaklaşılabildiğimi hissediyorum. O yüzden benim için bu yazının ilk cümlesi, bir hikâyenin son cümlesi olmalı. Kardeşimin kaybolduğu günün hikâyesi.

Mehmet'in bir akşam kayboluşu

Bir erkek kardeşim var, adı Mehmet, benden üç yaş küçük. Ben en fazla sekiz, o da beş yaşlarında olacak. Hava karardıktan sonra dışarıda köpeklerden başka kimsenin kalmadığı bir taşra ilinde, beş yaşında bir çocuğun akşam eve gelmediğini düşünün; epey sarsıcı. Evin içindeki koşturmacadan ziyadesini hatırlamıyorum. Korkunç bir telaş, biraz kızgınlık belki. Öyle polisin falan işe karışmasına gerek kalmadan kapı çaldı. Gelen Mehmet, belki henüz bir metreye ermiş boyuyla, tek başına. Babamın daha da kendinden geçtiğini hatırlıyorum. Çocuk salimen eve gelmiş gelmesine, ama nasıl? Bu sorunun peşine düşüyor; “Oğlum eve nasıl geldin?” “Oğlum nereye gittin?”, “Oğlum evin yolunu nasıl buldun?” Mehmet'in anlattıklarından anladığımız, çocuk adımla evin epey uzağına gitmiş olduğu. Yetişkin adımla bile yürünmeyecek kadar uzağa. Arkadaşını bırakmaya. Arkadaşının evine girip Mehmet'i oracıkta bıraktığını bir de. Mehmet'in o taşra ilinin en işlek caddelerinden birinde beş yaşında haliyle kalakaldığını. Birinden yardım istediğini, yardım istediği insanın, isteğini ikiletmeden, Meh-

hangi bir politik gruba aidiyeti olmayan toplam 29 kişiyle görüşmeler yaptım. 2020 yılı içinde ise, 12 Eylül üzerine ikinci bir saha araştırması yaptım ve sonraki kuşakların 12 Eylül'ü nasıl hatırladığını anlamaya çalıştım. Bu kez, bir önceki araştırmadan farklı olarak, bütünüyle keşfetmeye dönük bir hevesle yola çıkmadım. Zihnimi meşgul eden daha sınırlı, ancak daha belirgin bir soruydu; yani, 12 Eylül belleginin sonraki kuşakların solcu/devrimcilerine bir tür kolektif nostalji olarak devretmiş olup olmadığı. Bunun için de 1970-1999 yılları arasında doğmuş, kendini solcu/devrimci olarak tanımlayan on yedi kişilik bir grupta görüşmeler yaptım. Halen bu araştırma üzerine çalışıyorum.

met'i tarif ettiği adrese getirdiğini. Mehmet'in adresi nereden bildiği, bizimkinin bu adresi tarif etmeye, berikinin anlamaya ortak dili nereden bulduğu muamma. Babam sonunda meşum soruyu soruyor: "Nasıl güvendin de beni eve götür dedin oğlum?" 1980'li yıllarda sağcısı, solcusu, futbolcusu, hiçbir ebeveynin itibar etmekten kaçınmayacağı bir cevap verdi Mehmet, bilmeden: "Bir abiye sordum, beni eve götür dedim. Abinin elinde kitaplar vardı. Abi dayıma benziyordu" Yıl 1986.

Mehmet hangi dayımdan bahsediyordu, bilmiyorum ama bizde özü, üveyi, dayılar solcu. Çocukluk imgeleminde, biri kitaplarla dolu bir odanın içinde kaybolmuş, çok sevilen ama yaklaşılamayan bir adam, diğeri Mehmet bu hikâyeyi anlattıktan iki sene sonra, gencecik, benim şimdiki yaşımda, öldü; 12 Eylül'le öyle ya da böyle ilişkili olduğunu bildiğimiz ama dönemin ruhuna uygun, muamma bir kederin bedeni olarak. Ama bana sorarsanız, bu minör hikâyede, dayıların hikâyesinden daha çarpıcı olan, beş yaşında bir çocuğun elinde kitap taşıyan bir insanın güvenilir olduğu fikrine, kanaatine, belki en kaba haliyle, güdüsüne nasıl sahip olabildiğidir. İşte bu sorunun cevabı bizde, 12 Eylül'dür. 12 Eylül, bu ülkenin kolektif vicdanında, karanlıkta bile, elinde kitap taşıyan genç insanlara güvenilebileceği hissidir. Benim için 12 Eylül üzerine yazılmış bir yazının ilk cümlesi, işte budur.

Solcu dayılarımızın bıyıkları, kalın çerçeveli, kemik gözlükleri

Dayılarımızın başlarından hangi badirelerin geçtiğini bilmezdik, ama çocuk halimizle, kalın, koyu renk bıyıklarından, kimi zaman yersiz ciddiyetlerinden, inatla odalarına ya da evlerine kapanmalarından, şenlikli aile hallerinin içinde-

ki yabanıllıklarından, hatta bize Hacivat-Karagöz oynatır-kenki neşelerinden bile, temas etmeye çekindiğimiz, katran-vari bir katılık sızdığını bilirdik. Büyüdükçe ketumluklarını ve siyah-beyaz fotoğraflarında ağızlarından kesilmiş gibi du-ran eksik gülümsemelerini tanıdık. O zaman ciddiyet mü-him bir şeydi; en azından benim çocuk halimle anladığım bu oldu. Şimdi şimdi anlıyorum ki, henüz tek haneli yaşlarım-dayken, gözlerim bozuk olmadığı halde annemi perişan ede-cek bir ısrarla istediğim gözlük de, babamın işyerinden eve getirip başına oturduğum daktilo da, bize söylenmeyen şey-lerin eksilttiği bir neşeyle tanımlanan solcu ciddiyetine bü-yük bir hevesle ulaşmaya çalışmanın uğraklarıymış. Ne sol-culuğuyla bilinen bir aile olduğumuzdan ne de dayılara açık açık duyulan bir özençten; 12 Eylül'ün bir ailenin fertleri-nin ruhuna bıraktığı boşluktan solcu olmuşum ben. Sade-ce solcu olmak da değil, neyin adil neyin değil, neyin doğ-ru neyin yanlış olduğuna dair çocukluk sezgisini geçip ge-len bir değerler dizgesiyle birlikte, okuyup yazmanın, doğ-ru bildiğini savunmaktan geri durmamanın, en sade tabirle, gücü yetmeyenle, sesini duyuramayanla yan yana durmanın en makbul şey olduğunu içten içe aşıl原因an da bu boşluk ol-muş. Otuzlu yaşlarımdan bu yana 12 Eylül'e dönük ilgimin, en nihayetinde kendi biyografimin içindeki çatlaklardan sız-dığını böylece anlamış oldum.

Duygunun akla tercümesi

Bu kişisel hikâyeyi anlatmaktan çekinmememin nedeni 12 Eylül belleği ile ilgilenmiş bir araştırmacı olmamdan değil, benim kuşağımda hemen herkesin, ama yakın ama uzak, burada sezdirmeye çalıştığım kederi kendi ailesinin en az bir ferdinden, değilse mutlaka başka bir temastan tanıyor oldu-ğunu bilmemden. “Benim bir Serpil Teyze’m vardı”, “Bizim

okulda bir Hasan Öğretmen vardı”lar bir yana, “Bizim evde darbe konusu hiç konuşulmazdı”larla da sessizliğe genişleyen, tanıdık bir boşluk bu. Işın doğrusu, üzerine bunca yazılmış olsa da, bu boşluğun bir dili oldu mu, ondan da çok emin değilim. Son saha çalışmamda, aşağı yukarı aynı yaşlarda olduğumuz N., TRT 2’nin yayınladığı, 1980’lerde çekilmiş ve 12 Eylül’ü olsa olsa ima eden yerli filmlere sinmiş o ağır sıkıntıya çocukken bir türlü anlam veremediğini, kendinden sekiz-on yaş büyük ablalarına, abilerine sorduğunda da, en iyi ihtimalle “ışkenceden, işkenceden” diye geçirtildiğini anlatmıştı. Bizim kuşağın nasibine düşen, en iyi ihtimalle, toplumsallaşmamış ve haliyle başı sonu belli bir anlatıya tahvil edilmemiş bir deneyime dair çocukluk sezgisi ve akabinde gelen geçişirmeler oldu. İlginçtir ki, geçirtilenler, cevabı aksak verilen sorular, üzerinden atlanan hikâyeler, bize unutuş olarak değil, bellek olarak geri döndü. Belki kelimeleri değişti ama 12 Eylül’ün derin bir çukur olduğunu ve bu derin çukuru yoklamadan, belki daha ileri gidip içine doğru eğilip bakmadan memleketi de, kendi halet-i ruhiyelerimizi ya da hayatta yaptığımız seçimleri de derinlemesine kavrayamayacağımızı bildik hep.

Çocukluktan böyle bölük pörçük, sezgilerle ve adına çok sonra “duygu” denildiği öğrenilen bir köprüyle taşınıp gelmiş bu hatıralar, akademik bir ilgiye, rasyonel ya da en azından öyle örgütlendiği iddia edilen bir dünyanın diline nasıl tercüme edilirdi? Yirmili yaşlarımda yüksek lisans ve otuzlu yaşlarımda doktora yaparken seçtiğim tez konularının, okuduğum okulun, etkilendiğim hocaların, sınırlarını az çok tanıdığım disiplinlerin ve ilgi duyduğum konuların bir sonucu olduğunu düşünmüştüm ama öyle olmuyormuş. Yüksek lisansta Sürekli Aydınlik İçin Bir Dakika Karanlık eylemlerini tumturaklı bir siyaset bilimi perspektifinden çalışmamın nedeninin bu eylem nedeniyle kaldığım yurttan atılmam ve

ilk kez bu nedenle göz altına alınmam olduğunu çok sonra anladığım gibi, otuzlu yaşlarımda doktora tez konusu olarak neden 12 Eylül'ü seçmiş olduğumu enikonu bu yazıyı yazarken anladığımı söyleyebilirim. Ama baştaki soru baki: Duygu bağıyla boynunuza asılmış yükü, nasıl olup da anadiliniz bile olmayan bir dilde, üstelik de kabul edilebilir düzeyde bir akılcılıkla anlatacaksınız?

12 Eylül'ü dinlerken

Beklenebileceği gibi, 12 Eylül'ün nasıl hatırlandığı üzerine bir doktora tezi yazarken giriştiğim işlerden biri 12 Eylül hatıratını okumaya başlamak olmuştur. Aradan on yıl geçmiş olması nedeniyle, okuduklarımın pek çoğunu iyi hatırlamıyor olmakla birlikte, çoğunun daha önce bahsettiğim o “katranvari katılık” a değdiğini söyleyebilirim. İyi hatırlamıyor olmamın istisnaları var elbette. Biri de, Melek Göregenli'nin, Seyfi Öngider'in derlediği kitaba verdiği yazıda kullandığı epigraf. Şöyle: “Paramparça olmuş hayatın hikâyesi ancak ufak tefek parçalar halinde anlatılabilir” Rilke'den bir alıntı bu, Göregenli'nin “12 Eylül Üzerine Yazmak, Konuşmak...” başlıklı yazısının başına tutturulmuş. Böyle bir deneyimin hatırasını parçalar halinde anlatma fikrini büyük bir heyecanla, Anglosakson dünyanın diline tercüme etmenin çok zor olduğu 12 Eylül ağrısına, Yahudi Soykırımı'nı ve İkinci Dünya Savaşı'nı görmüş Polonyalı Yahudi bir ailenin çocuğu olmasından ötürü yakınsayabilecek tez danışmanım Ewa Morawska'ya anlattığımı hatırlıyorum. Beni gayet iyi anlamış ama bir Anglosakson üniversitesinde, üstelik bursla yazılan bir doktora tezinde, yani rasyonel dünyanın dilinde, bunun karşılığının “bindiğin dalı kesmek” olduğunu hatırlatmıştı. Sahiden de, 12 Eylül üzerine bir doktora tezi yazmaya kalkıştıysam ve bunu başarıyla tamamlamak istiyor-

sam handiyse dilsiz bir deneyimin ancak fragmanlar halinde anlatılabilir olduğu fikrini bir kenara bırakıp o deneyimi akademik bir disiplinin geçer akçe bir kuramıyla yoğurtmalı ve öyle dile çıkarmalıydım. Böylece kolektif bellek çalışmaya başladım. 12 Eylül'ü anlatma çabasıyla. Çünkü bana kalırsa, 12 Eylül Turgut Özal'ın konuşmalarından, 12 Eylül'le gelen neo-liberal dönüşümden, Kenan Evren *personasından* çok, biçtiği, işaretlediği, ikiye böldüğü, kararttığı, en hafifinden değiştirdiği hayatların içindeydi. Elbette 12 Eylül'ün ekonomi-politiği üzerine yazılmış metinlerin, yazdığım teze büyük bir katkısı oldu. Benim yapmaya çalıştığım, çocukluğumdan tanıdığım bu son derece politik duygu yükünü onu deneyimleyenlerle anlamaya çalışmaktı.

Şimdi hangi birini anlatmalı... Mamak Cezaevi'nden çıktıktan sonra, özgür hayatının ilk günlerinde, Kızılay'da karşılaştığı eski arkadaşlarının selam vermek şöyle dursun, kendisinden kaçarcasına uzaklaşmalarının, cezaevinde yaşadıklarından daha ağır geldiğini anlatan Dev-Yolcu M. Abi'yi mi? Yoksa, cezaevinden çıkıp aile evine döndükten sonra her gece aynı saatte yeniden almaya gelecekler diye kan ter içinde uyanan ve bir gece bu kaygıya isyan ederek gecekonduyun bahçesine çıkıp "Buradayım işte, hadi gelin alın madem," diye bas bas bağırdıktan sonra huzura eren ve uykuların en derinine dalan A. Abla'yı mı? Diyarbakır Cezaevi'nde solculara yapılanları ülkücü arkadaşlarının büyük bir iştahla kendisine anlattığı gün, başka bir insan olmaya karar verip ülküçülükten uzun yıllardır sürdürdüğü insan hakları aktivistliğine uzanan bir yolun yolcusu olmuş O.'yu mu? Ya da 12 Eylül'ün ne öncesinde ne sonrasında etliye sütlüye karışmamış ama 1980'lerde üniversiteli, gözü çeyizde, genç kız haliyle, Özal Türkiye'si'nin, kahve fincanından yemek takımına, satın alma merakını bir duraksayıp "Özal'la insanlık sıfatlarımız değişti," diye, biraz da içlenerek anlatmaya başlayan N.'yi mi?

Benim bu insanların anlattıklarından anladığım, 12 Eylül'ün geride bıraktığı deneyim bakiyesinin ne kadar anlatırsan anlat hep eksik kalacağı ama her insanla mutlaka tamamlanmaya yaklaşacağıdır. Parça parça ya da manzumeler halinde.

Eksik hikâye

Etnografik esinleri olan ve insan etkileşimi fikrine dayanan bir sosyal bilimler araştırmasında elde edilen veriler sonsuz biçimde açılabilir, her bakışta daha önce görülmemiş, yeni katmanlar kazanabilir. Deneyimler gibi, onları nasıl anlattığımız sorusunun olası cevapları da çoğuldur. Oysa sosyal bilimler dağınık olanı sınıflandırma, ayıksı olandan ziyade homojen ve örüntüsel olanı arama ve en nihayetinde sistematize etme uğraşıdır. Bir araştırmacı olarak benden beklenen, topladığım hikâyeleri, mümkün olduğunca serinkanlı biçimde bir sistematığın içine oturtmamdı; ben de öyle yaptım. 12 Eylül'ü yaşamış farklı politik aidiyetlere (ve dolayısıyla bambaşka biyografilere, meşreplere) sahip insanların kendi hikâyelerini anlatırken ortaklaşa biçimde oluşturduğu çerçeveleri, bu çerçevelerin nasıl olup da ortaya çıkmış olabileceğini, onların bugün ve şimdiki zamanla ilişkilerinin ne olduğunu anlamaya ve anlatmaya çalıştım. Solcular-
dan, devrimcilerden dinlerken genç bir araştırmacının sezgisiyle hep bir parça, bazen de hepten eksik kaldığını hissettiğim hikâyelerin, sıkıya sıkıya bir 12 Eylül bağlamı anlatısına bağlı olduğunu gördüm. Çoğu zaman eve bir deneyimin anlatısından çok, bir söylemin ve gözle görülür biçimde ortaklaşmış derli toplu bilgilerin içinde istiflendiği bir düşünce paketiyle döndüm. Bu halime yakın bir zamana kadar, genç bir araştırmacı olmanın deneyimsizliğinin şerhiyle baktım. Yani, mesele çok ağırdı ve ben kendimden en az on beş yaş büyük bu insanlara sahih hikâyelerini anlattırma becerisi-

ne sahip değildim. Alan araştırmasından sonra bu hikâyelere yaklaşmakta, hele hele onları “analiz” etmekte, yani oturup yazmakta çok güçlük çektim. Hem aradan geçen on yılda, hem de bu yazının üzerine düşünürken ve hatta yazarken idrak ettim ki, 12 Eylül’ün solcuların, devrimcilerin gözünden hikâyesi, anlatılanlar kadar üzerine susulanlar üzerine düşünülerek anlaşılabilir. Hiç anlatılmayan ya da nadiren anlatılan cezaevi ve işkence deneyimleri, cezaevinden çıktıktan sonra yabancılaşılan hayat ve onun içinde yeni bir yaşantı kurma mücadelesi ve belki en önemlisi tüm bunların bu genç insanlara ne yaptığı sorusunun cevabı, bütünlüklü bir yaşam anlatısını bozan, kıran, onun içinde yarıklar açan adli adınca bir travma deneyimidir.³ Oysa bırakın bunu böyle kavramayı ve tekil bir yaşam anlatısının içindeki yarıklara işaret etmeyi, solcuların, devrimcilerin anlattıklarında her defasında ortak “ne yaşandıysa, hepimiz yaşadık” duyusu, 12 Eylül’ü ortaya çıkaran bağlama dönük vurgusu, bu travmatik deneyimin içinden çıkmaya yönelmiş bir sağalma arayışı kadar, o sağalmayı mümkün kılacak bir unutuşu da imliyor. Dolayısıyla, “neden anlatmadılar?” sorusunun geçerli bir soru olduğunu düşünmüyorum. Bu unutuşu kurcalayan sorular, daha ziyade bu hikâyelerin açığa çıkmasını sağlayabilecek usul ve yöntem soruları olabilir. Bir de elbette bu hikâyelerin anlatılmasına zemin sağlayabilecek geçmişle yüzleşme ve toplumsal barışın inşasına dönük sorular ve çabalar. İkincisinin faili olma kapasitemiz makro bağlam-

3 Bu yazının yazıldığı günlerde (3 Temmuz 2020) Ümit Kıvanç, Türkiye İnsan Hakları Vakfı’nın kuruluş yıldönümü vesilesiyle yazdığı bir dizi tweet içinde şöyle diyordu: “12 Eylül darbesinin üstüne çöktüğü kuşaktık, işkence görenler olarak kaç yüz bin kişiydik, bilmiyorduk bile. Rehabilitasyona ihtiyacımız olduğu aklımın ucundan geçmemişti. Kendime, gençliğini benzer şekilde geçirenlere dair çok şeyi nasıl da hiç düşünmediğimi idrak ettim” [sic] ve devam ediyor: “Biz rehabilitasyona ihtiyacı olduğunu kabullenmesi zor bir kuşaktık ☺”. Kıvanç’ın sözleri, 12 Eylül’ü deneyimlemiş kuşağın kendi deneyimiyle ilişkisine dair de bazı ipuçları veriyor.

ların altında epey örselenmiş durumda. Ancak ilk soru üzerine düşünmeye yerimiz, zamanımız ve hevesimiz hâlâ var.⁴ 12 Eylül'ün slogan dilinin kastettiğine mesafeli bir unutuşla, zorunlu sessizliklerle gölgelenmiş, hulasası anlatılamayanlarda ve onun bizdeki sezgisinde gizli büyük bir hikâye olduğunu bilerek, hatırlayarak.

Geç doğanlar: Devreden keder

Bu sessizliğin sonraki kuşaklara ne yaptığını da sormalı. Yükarıda bahsettiğim, kâh tek tek kişilerde kâh boylu boyunca birkaç kuşakta uyanmış sezgiye dair bir soru bu. Sahi, 12 Eylül'ün bir sineması var mı? Bir romanı?⁵ Orada da, en azından on yıl öncesine kadar sonsuz bir tamamlama çabası. 2010 referandumuyla birlikte gelen sahil anlatma çabasını kastediyorum. Sonra bıçak gibi kesildi. Sebebi malûm ya da başka bir yazının konusu. O kısa süreli hevese, belki biraz daha geriye gidersek 2000'lere kadar istisnalarla delinen bir sessizlik. N.'nin anlattığı gibi, devlet televizyonunun yayınladığı filmlere, şimdilerde “Bu dizi televizyonda nasıl yayınlanmış yahu?” diye sorduğumuz dizilere, annelerin, babaların seslerine, yakınların yüzlerine, bizim kuşağın el yordamıyla bildiği bir ruh halinden serpilmiş, sonra içimize sinmiş bir keder. Belki en çok da müziğe miras kalmış ağır bir

4 Bu yazı biraz da 12 Eylül'le uğraşımın hikâyesi olduğu ve dolayısıyla öznel bir nitelik taşıdığı için, saha araştırması sırasında ülkücülerden ve 12 Eylül'de herhangi bir politik aidiyeti olmayan insanlardan topladığım anlatılardan ayrıntılı olarak bahsetmiyorum.

5 Bu soruları sorarken niyetim 12 Eylül'le ilgili sinema ve edebiyat ürünlerini görmezden gelmek değil elbette. 1970-1999 arasında doğanlarla yaptığım saha araştırmasının minör sonuçlarından biri, “12 Eylül romanı” denince akla gelenlerin büyük ölçüde 12 Eylül'den önce yazılmış, toplumcu gerçekçi romanlar olduğu; “12 Eylül filmleri”nden ise yaygın biçimde 2000'lerden sonra çekilmiş popüler filmlerin anlaşıldığı oldu. Her iki çıkarım da, 12 Eylül'ün kültürel alandaki bellek mirası üzerine sorulabilecek soruların hâlâ son derece güncel olduğunun altını çiziyor bana kalırsa.

keder. Sezen Aksu'sundan Ibrahim Tatlıses'ine arabeske boğulurken, sözlerinden zerre anlamasak, hatta yalan yanlış söylesek de, bizi daha çocukken *Yorgun Demokrat*'a⁶ meftun kılmış bir keder. O güne kadar benzeri hiçbir şey duymamış olsak da, *Yeşilmişik*'de⁷ bir gizem olduğuna emin olmamıza neden olan keder. Çok daha sonra, üniversite yıllarında, Mozaik'in *Ardından* albümünü dinleyip o zamanlar kim olduklarına dair en ufak fikrimizin olmadığı bu insanların –gerçekten öyle ya da değil– sahneye çıkıp yeniden şarkılar söylemelerinin coşkusu, kaset cızırtısında bile tespit etmemize zemin sağlamış bir kontrast olarak keder. Sonra Grup Yorum'un hemen her şarkısında az sonra düşecek ağır yağmuru taşıyan bir bulut gibi keder; sıcakını önden duyup yağmurunu herkesin kendi meşrebince bildiği. İlkay Akkaya'nın sesinde biri işkenceye, ölüme, kedere, diğeri gürül gürül hayata, gençliğe, dirime çıkan iki yollu çatlak.

Bir yandan da, tüm bu şarkıların taşıdığı, kütlesinden sual olunmaz kedere ve bizden önceki neslin deneyimlediği travmanın postürümüzden seçtiğimiz giysilere, sevgililerimize söylediğimiz sevgi sözlerinden girdiğimiz örgütlere kadar epey görünür olduğu bir yaşama halini boşluğa düşürürcesine renkli, zincir mağazalar, popüler kültürün 1990'larda belki ilkin müzik kanallarında göz alan alı pulu, dinlerken bile suçluluk duyduğumuz uçuş uçuş aşk şarkıları, bir kot markasının arka cebine yerleştirdiği küçücük, kırmızı etiketin sınıflar aşırı cazibesi...

Tüm bunların arasında, 12 Eylül'den iki sene sonra doğmuş B.'nin söylediğidir belki X, Y, Z diye damgalanmış kuşaklara, yani bize miras kalan 12 Eylül hayaleti: "12 Eylül bir ruh halidir" Öyle midir? Biraz biz fark etmeden, biraz

6 Ahmet Kaya'nın 1987 tarihli *Yorgun Demokrat* albümünün sonraki kuşakların 12 Eylül'e ilişkin kültürel repertuvarında belirgin bir yeri var.

7 Yeni Türkü'nün 1988 tarihli *Yeşilmişik* albümünden söz ediyorum.

da çok sonra fark edip gönülden razı olduğumuz, hayatımıza yön vermiş, bu yanıyla da, çokça söylendiği üzere bir kadedir 12 Eylül bizim kuşaklar için. Aile içinde geçirilen soruların, çocukken yapılan otobüs yolculuklarında gecenin bir yarısı otobüsü durduran askerlerin bulanık hatırasının, açıktan bir şey söylenmese de Özal'ın o sıradışı canlılığında içe sinmeyen bir şey olduğunu bilmemizin, içki içtiğinde daha önce hiç görmediğimiz biçimde kederlenen amcaların ve teyzelerin eşlik ettiği bir kader. İyi kötü pırıltılı bir çocukluk geçirenlerimizin bile en azından uzaktan tanıdığı bir kara bulut. Böyle yaşayınca, evet, 12 Eylül bir ruh halidir ve bakiyesi bugün yaşadığımız hayatlarda ve olan biten karşısında taşıdığımız duygulardadır.

Ganimetimiz, velinimetimiz, nostaljimiz

Deneyim ve onun sonraki kuşaklara miras kalmış kütlesi, bazen de tortusu, bir olmuyor. Deneyimin, insanı aradan on yıllar geçtikten sonra bile dipdiri tutan sahici bir yanı var. İster coşku dolu bir devrime yakınsama tecrübesinden, ister Mamak Cezaevi'nin bir metrekarelik tabutluklarından söz ediyor olsunlar; ister halen dipdiri bir heyecanla, ister köşeleri belirginleşecek kadar yerleşik bir sinizmin içinden konuşuyor olsunlar, 1970'lerin, kabaca 1940'lar ile 1960'ların başında doğmuş olanlara vaktiyle vaat etmiş olduğu şey, öyle iri ve dirim dolu bir şey olmalı ki, bunun, bu kuşakları bizzat tanımamış insanlar için bile, etik bir öneri, geçmişte bir biçimde mümkün olduğuna inanılmış bir gelecek tasavvuru olarak capcanlı durduğuna şahitlik ettim. Yanı sıra, bu capcanlı geçmişin ve onun anlatısının sonraki kuşaklara bir tür düşünsel nostalji⁸ olarak nüfuz ettiği-

8 Düşünsel nostalji kavramını burada Boym'un (2009) kullandığı anlamda anıyorum. Kavramın çevirisi, Boym'un bahsettiği nostaljinin düşünceyle, düşün-

ne. 1990'ların ortasında İstanbul Üniversitesi'nin işgaline kadar varmış olan öğrenci hareketini yahut yoğun bir isyan imgelemine beraberinde getirmiş Gezi İsyanı'nı deneyimlemiş olanlar için bile, solun imgeleri deyince akla üşüşenlerin yıldızlı yumruk, kırmızı karanfil, 1977 1 Mayıs'ının görüntüleri yahut 1971'de idam edilen devrimcilerin yüzleri olması, basit görsel sabitlemelerden fazlasını söylüyor olmalı. 1978 doğumlu M. sol deyince aklına gelenleri sıraladıktan sonra, andığı imgelere kendisi de şaşırmış, solun ikonografisinin aslında hâlâ 1970'lerin devrimci hareketinin ikonografisiyle neredeyse eş olduğunu söylemişti. 2000'ler için belki bambaşka bir ruh halinden bahsetmek olası ama solla 1980'lerde ve 1990'larda tanışanlar için, bu tanışıklığın bedende taşınan sembollerinin parka, postal ya da asker çantası olması da 1970'lerin kültürel-politik sembollerinin son derece canlı biçimde gündelik hayatın içinde yer ettiğinin göstergesi.⁹ 1970'lerde ve 1980'lerde doğmuş pek çok solcu insanın anlattıkları zaman zaman faili olduğumuz, ellerimizle inşa ettiğimiz bir mücadelenin değil de, rengi, konusu ve duygusu geçmişe ait olan bir hikâyenin, adabı ve ahlâkı bir gelenek tarafından sıkıya sıkıya belirlenmiş, ortasında değil de, sanki ancak çeperinde var olabildiğimiz bir deneyimin içinde yaşadığımız hissini uyandırdı bende. Tüm bu insanların anlatılarında yüzünü geçmişe dönmüş bir hayaletin varlığına karşın, onların nostaljisini muhafazakârlıkla, geçmişe kuru kuruya bir bağlılıkla eşleştirmenin, 12 Eylül ile ilişkimize bir parça yeknesak ve kestirmeci biçimde bakmak olduğunu düşünüyorum. 12 Ey-

me pratiğiyle sıkı bir bağı olduğunu imliyor. Oysa, bu türden bir nostalji belki en çok kolektif duygulanımlarda izlenebilir.

9 Sonraki kuşakların kullandığı bu kültürel-politik semboller, bir yandan TH-KO'lu devrimcilerin kült imgelerine, bu imgenin arkasındaki MDD tezlerine uzanıyorsa, bir yandan da 1990'lardaki Kürt hareketinin anlam ve sembol dünyasına uzanıyor elbette.

lül bir biçimde devrim rüyasına inanmış sonraki kuşakların yuvasıdır.¹⁰

12 Eylül deyince, aklımıza düşenlerin askerî darbenin kıyıcılığından daha çok, neredeyse her devrimcinin bir çocukluk nostaljisi ile bağlı olduğu 1970'ler olmasına ne demeli? Nostaljinin kaynağı kopuş fikridir. Tarihsel bir kopuş, geri döndürülemezlik fikri, her zaman geçmiş saf, pırıltılı ve arzulanır bir zaman parçası gibi sarıp sarmalamakla kalmaz, bazen de onun şimdiki zamanın içinde de ümitvar bir olanak olarak parıldamasını sağlar. Türkiye'de başta iktisat ve siyaset olmak üzere, sosyal bilimler yazını, isabetli biçimde, halihazırda 1980'i ve onun askerî kamuflajı olarak 12 Eylül'ü bir kopuş olarak işaretlemiştir. Türkiye'de medyanın dönüşümünden, kültürel hegemonya tartışmalarına, iktisat tarihinden Türkiye'nin siyasi tarihine herhangi bir tartışmanın 24 Ocak kararlarını ve sonrasında gelen dönüşümü atlama-sı mümkün mü? 1980 adeta bir milat gibi, neredeyse standartlaşmış, kanonlaşmış bir veya birkaç paragrafla her nevi sosyal bilimler metninin olmazsa olmazıdır. 12 Eylül'ün bir dönüşümün miladı olduğu su götürür bir fikir değil elbette. Ancak milat fikri, kimi pratik amaçlara hizmet etse de, aynı zamanda tarihdışı bir fikirdir. Özellikle de on yıllar arasına dikildiğinde.¹¹ 1979 senesinin, 1980'den bütünüyle fark-

10 Bu yazıda zaman zaman bir askerî darbe olan 12 Eylül ile 1970'lerin devrimci hareketi arasında bir anlam kayması olduğu gözden kaçmayacaktır. Bu durum kişisel bir tercihten değil, sonraki kuşakların 12 Eylül'ü bir askerî darbeden evvel, 1970'lerin özellikle ikinci yarısını kapsayan epik bir çerçevede anlatıyor olmasından kaynaklanıyor. Bu ilginç anlam kaymasının kökleri üzerine düşünmenin de verimli sonuçları olacaktır mutlaka.

11 J.S. Smith (1998) tarihi on yıllara bölme fikrinin 1929 Buhranı sonrası ABD'sinden miras kalan, tarihselleştirme açısından cılız ve tarihsellik kavrayışımızı aşındıran bir fikir olduğunu hatırlatır. Bkz. "The Strange History of the Decade: Modernity, Nostalgia, and Perils of Periodization", *Journal of Social History*, 32 (2), s. 263-285. Öte yandan, 1980'ler Türkiye'sinin tüketimle zevke varmış ruhuyla 1970'lerin "onurlu dünyası" arasında sıkışıp kalmış iklimi akla Nurdan Gürbilek'in (2001) "Ben de İsterem" yazısını düşürüyor. Gürbilek bu

lı olduğu tarihdışı bir iddiadır belki; ama aynı zamanda hem 1970'lerin devrimcilerinin anlattıklarında, hem de sosyal bilimler yazınında altı ısrarla çizilen olgusal bir gerçektir de. 12 Eylül 1980 sabahını cezaevinde karşılaşmış kimi devrimcilerin “ihtilal” haberini, devrim olduğunu sanarak coşkuyla karşıladığını, yine cezaevindeki ülkücülerin “ihtilal”i devrimcilerin mi yoksa kendilerinin mi yaptığı konusunda şüpheye düşüp tedirgin olduklarını anlatmalarının, 11 Eylül'den 12 Eylül'e her şeyin bıçak gibi kesildiği fikrine yaslanan resmî 12 Eylül anlatısının kuvvetini ve topluma nüfuz kabiliyetini aşan bir gerçekliği var. Askerî darbenin getirdiği keskin tecrübe kadar, bu kopuş fikrini bizim kuşaklara taşıyanın bize 12 Eylül'ü anlatan, bizden insanlar olduğunu da söylemeliyiz. Gerçekte öyle olup olmadığına dair tartışmalar bir yana, bu kopuş anlatısının sonraki kuşaklara tercümesi, gerçekleşmek üzere olan bir düşün geri döndürülemez biçimde kaybedildiği fikri ve bu kayıpla gelen duygulardır. Kendisi de 1970'lerde doğmuş kuşağın üyesi olan Murat Uyurkulak'ın *Tol* romanının açılış cümlesi –“Devrim vaktiyle bir ihtimaldi ve çok güzeldi”– bizim kuşakların sahip olmadığı ama buna rağmen kaybının ardından yasını tuttuğu o düşün belki ilk akla düşen edebi ifadesi.

Kederin öte yüzü: Gidemediğimiz yollar, alamadığımız mesafeler

Öte yandan, 12 Eylül'ün nostaljik yükü bütünüyle olumlu bir şey de değil. Üslubunca anlatılamamış, dilde çözüleme-

yazıda, tam da 1970'ler ve 1980'ler arasında çizilen kalın çizgiye itiraz edercesine, 1980'lerin alamet-i farikası olarak düşündüğü arzu patlamasının nüvelerinin 1970'lerde olduğunu anlatır. Şüphesiz iki on yıl arasında başka süreklilikler de saptanabilir; benim vurgulamaya çalıştığım, iki on yıl arasına çekilen bu çizginin, bu kırılma fikrinin 12 Eylül belleğini biçimlendiren, ancak yer yer hakikatten uzaklaşmamıza sebep, manipülatif bir niteliğinin olduğudur.

miş bir travmanın vaat ettiği dondurulmuş bir geçmiş 12 Eylül, bir yanıyla da. Zamanda sabitlenmiş, sonra kaçınılmaz olarak durduğu yerde eskimiş bir miras. Peşimizden sürüklediğimiz bu mirasın dokunulmazlığından sual etmek, onu eleştirel biçimde yoklamak cesaret işi biraz. 1990 yılında doğmuş A.'yı, henüz lise yıllarında, 2000'lerin en radikal hareketlerinden birinin içine soktuktan sonra bile "Biz ne yapıyoruz ki, bizim yaptığımız 12 Eylül'den önce devrimcilerin yaptıklarının yanında ne ki?" diye dertlere düşüren, 12 Eylül deneyiminin sonraki kuşaklara, zaman zaman bir suçluluk duygusuyla açığa çıkan, biteviye ödense bitmeyecek bir borç gibi devretmesindendir. Sonraki kuşaklara miras kalanla, deneyimin kendisi arasında bir cüsse farkı var oysa. Öte yandan, İstanbul'un Alevilerin yoğunlukla yerleşik bulunduğu bir mahallesinde, 1990'larda solcu olmuş H.'nin de içinde yer aldığı ÖDP deneyimine dair anlattıklarında, huşu dolu bir saygıyı yahut suçluluk duygusunu yerinden eden ve ona "önümüzden çekilselerdi" dedirten de aynı hareket-siz geçmiş sanırım. Arkamızdan sürüklediğimiz, sırtımızda taşıdığımız, taşıyanın taşımaktan çoğu zaman gocunmadığı bir yük olduğu kadar, hemen hemen hep önümüzde duran bir engel de çünkü 12 Eylül bizim kuşaklar açısından. Deneyim o kadar ağır ki, çok azımız 12 Eylül'ün ve ondan kalanların bu bazen yol tıkayan mirasını cesaretle, yüreklilikle, dürüstlikle dile getirebiliyor.

Nasıl olmasın? Bu deneyimin sahibi de, anlatıcısı da biz değiliz. İşin doğrusu, "şöyle yapınca olmuyor"lardan daha çok, "biz şöyle yapardık"ı duyduk; dahası duyduklarımızı sevdik. Kendine solcu diyen hangimizin gönlünde ve zihninde yer etmemiştir ki devrimcilerin 1970'lerde yolda durdurup içindekileri mahallelere dağıttıkları gıda kamyonları? Hemen oracıkta sağlanmış bir eşitliğin hikâyesi bu. O mahallelerde aşağı yukarı her kapıyı çalabilecek olmanın va-

at ettiği büyük i huzuru ya da? Daha da ileriye gidip silah sevgisini de soracağım. 1970’lerin ikinci yarısından itibaren devrimci “abi”lerin kendilerini korumak için taşıdıkları silahların gölgesinin yer yer bizim sol romantizmimize (belki en çok da dinlediğimiz şarkıların sözlerine) vurmadığını kim söyleyebilir? 1970’lerin sol örgütlerinde erkek yoldaşlarına karşı da mücadele vermiş kadınların eleştirel mirasını ve bu mirasın feminizm içindeki yankısını tanımazdan evvel, bizlere “siz biraz şöyle arkada durun yoldaş,” diyen erkek arkadaşlarımıza duyduğumuz sempatiye de uzunca bir süre halel gelmediğine göre? Tüm bunlar bizim kuşakların entelektinde var mıydı, emin değilim. Bizim kuşak, birikip edip, yerleşip gelenek olanın dışında kalanı, yani “yeni”yi ilk kez Gezi’de gördü. Bir yandan yadırgayıp bir yandan grl grl akışına, ritmine ve coşkusuna teslim olmaktan kendimizi alamamamızdaki ikircikli hal bundandı belki.

Anlatılamamış bir hikâyenin peşi sıra doğmuş ve –eksik ya da yarım– illa ki o hikyeye değen, bazen onunla kol kola giren bir politik mücadelenin parçası olmak, aslında bize ait olmayan bu hikâyenin yükünü ve sorumluluğunu taşımak, büyük toplumsal travmalarla ilgili çokça dile getirildiği üzere, bir kuşağın travmasının sonra gelen kuşaklara da devrolunması anlamına geliyor. Yukarıda dile getirdiğim gibi, farkında olalım ya da olmayalım bu travmanın ve onun duygu yükünün gönüllü taşıyıcıları olsak da, bazen saf kişi–sel bir yaşantının bir an’ında, bazen de politik mücadelenin insanı bir selin içine katıp sürüklediği toplumsal bir an’da, bazen bizden önceki kuşakların devrimcileriyle karşılaşmalarımızda bazen de kendi aramızda memleket ahvali üzerine syleşirken, 12 Eylül bakiyesinin zamanın akmasına mâni bir yanı olduğunu hissetmişliğimiz var. Kendinden nceki kuşağın devrimcileriyle büyümüş, kendisi de devrimci mücadelenin içinde yer almış M.’nin, kendinden önceki kuşak–

lara duyduğu sempati ile onlardan uzaklaşma arzusu arasında sıkışarak söyledikleri, bu hissin zaman zaman boğucu hale gelmesinden de bir yakınma aynı zamanda:

Oradan bugüne hâlâ kalan ve yaşayan insanlara baktığında hani, çok bana trajik geliyor onların o hallerini görmek. Birçoğu gerçeklikten belli bir ölçüde... hani kopuyorsun yani, o nostaljinin ağırlığı içinde yaşıyorlar çok fazla. Sürekli mesela işte TIP'ten bahsediyorlar, hep deneyimlerini anlatıyorlar. Arkadaşları ölüyor işte, bizim eski TIP'ten arkadaşımız... Yani, devam etmesine mâni olan bir şey hayatın. Sonuçta her şey akmalı ve gitmeli yani.

Üzerine konuşma cüreti gösterdiğim kuşakları da bölmem icap eder. 1970'lerde ve 1980'lerin ilk yarısında doğanlarla, 1990'ların içinde doğmuş olanların 12 Eylül'e dair bildikleri ve hissettikleri arasında belirgin farklar var çünkü. Bir duygu devrinden söz ediyorsak, bunu devralanların büyük ölçüde 1990'lardan önce doğanlar olduğunu söylemeliyim. Bunu sezgiden ziyade, yenilerde yaptığım saha araştırmasının bana öğrettiklerine dayanarak söylüyorum. Ertuğrul Mavioglu üç ciltlik 12 Eylül derlemelerinden birinde, 12 Eylül döneminde bir (ya da birden çok) işkencecinin devrimcilere "Sizi öyle bir yok edeceğiz ki, bir sonraki kuşak sizi tanımayacak," dediğini aktarır. Bunu hatırlatmaktaki maksadım, 12 Eylül'ün başarıya ulaştığını hissetmek değil. Bugün kendine solcu ya da devrimci deyip 12 Eylül'de ne olduğunu bilmeyen insan yoktur herhalde. İşaret etmeye çalıştığım, 12 Eylül belleğinin aracılanmış ve aracılanmamış hali arasındaki fark, daha ziyade. Sessizliği başlı başına bir anlam olarak kimilerimize geçmiş olsa da, anlatılamayan bir deneyimden söz ediyorsak, kaçınılmaz olarak onun yer yer yabancılığın da söz etmek durumunda kalırız. Tanıdığımız bir insanın sahici kederinden, bir kayıptan yahut bizzat duyduğu-

muz bir hikâyeden dünyamıza sızanla, televizyon dizilerinden, 12 Eylül filmlerinden veya devrimci imgelemimizi biçimlendirmiş bir ikonografiden izleyicisine geçen bir değil çünkü. İstisnaları olmakla birlikte, 2000'lerin başında çocuk olan bir kuşağın 12 Eylül'ün bazen bir temsili gibi, ama çoğunlukla gerçeğe benzerlikle harman olmuş bir belgesel izleme haliyle *Çemberimde Gül Oya* ve *Hatırla Sevgili* izlediğine, *Babam ve Oğlum*'da bir sahiçilik bulduğuna, 12 Eylül bilgisini ve görgüsünü buralardan edindiğine şahit oldum. Bu kuşağın üyeleri gidip 12 Eylül'ü yaşamış gerçek insanlarla konuşmak ve 12 Eylül'ü onlardan öğrenmek zorunda değil elbette. Aksine, bu dizilerin yarattığı aşinalığın ikna edici, dönüştürücü, kimlik oluşturunu ve dahi harekete geçirici bir niteliğı var 1990'larda doğmuş olanlar için.

Araftan son sözler: Yuvadın uçmak

Marguerite Yourcenar, *Alexis ya da Beyhude Mücadelenin Kitabı*'nın bir yerinde hayatın “tek servetimiz ve tek lanetimiz” olduğunu söyler. Böylesi bir çelişkinin 12 Eylül'le bağımızı serimleyebilecek isabette bir teşbih olduğunu düşünürüm. Hayatla kurduğumuz ilişkinin en arkaik ama en belirleyici nitelikleri içinde büyüdüğümüz evlerde biçimleniyor olsa gerek. Burada farklı kuşaklar için 12 Eylül'ün ne ifade ettiğini, bu kuşakların 12 Eylül'ü nasıl hatırladığını ve nasıl unuttuğunu, en azından kişisel uğraşım boyunca önümde duran 12 Eylül bakiyesini biraz da öznel biçimde anlatmaya çalıştım. Bu özneliğın bir boyutu da, içine doğduğum kuşak ve özelde de o kuşağın birbirimi olarak 1970'lerde ve 1980'lerde doğup solculuk etmiş olanlar. Bu on yıllarda doğmuş olanları bir kuşak olarak anmam da, ortak bir kültürel repertuarı, ama az ama çok ortak bir değerler anlayışını, solculuk tecrübesinde ortak bir duygu ya-

pısını taşıyor olmaları. Ama kendisinden önceki devrimci kuşaklardan farklı bir kuşak bu. Yalnız bir kuşak, her şeyden önce. Ülkenin derin toplumsal dönüşümünü çocuk ya da genç olarak deneyimlemiş ama kendinden önceki kuşaklardan edindiği mirasla, dönüşmekte olan bir topluma biraz yabancı kalmış, hem kendisinden önce yazılmış tarihin ruh üflediği, biraz da öykünürcesine verdiği bir mücadeleden, hem de taşıdığı yükü “zamanın ruhu”nun yer yer dışına düşmüş, çeperinde kalmış bir kuşak. Devrimci mücadelenin büyük isimlerini, kendi çağının şarkıcılarından daha iyi bilen, yeni şiire ve edebiyata bile 1980 öncesinin şiirinden ve edebiyatından yüz çevirip de gönül indirmemiş bir kuşak. *Gülünün Solduğu Akşam* okuyarak solcu olmuş, *Bir Gün Tek Başına*’yı elden ele dolaştırmış, pop müziğin bile 1970’lerde yapılanını dinleyen, kendinden önceki kuşaklardan duygusal olarak uzaklaştığında bile kendini suçlu hissedilen bir kuşak. Biraz da bu yüzden 12 Eylül bizim yuvarımız. 1970’lerin devrimcileriyle kurduğumuz ilişki de, ebeveynlerimizle kurduğumuz ilişkiler kadar karmaşık. Büyük bir yarayla malul, kendinden önceki kuşakların deneyimlerine meydan okuma şansı elinden alınmış, biteviye onlarla hizalanan bir kuşak. Bu açıdan aslında politik fail olma anlamında kendisi olamamış bir kuşak.

Çünkü bizden önceki kuşakla aramızda anlatılamamış bir hikâye duruyor. Diyarbakır Cezaevi’nin olmadık işkencesinden geçmiş, kendi ifadesiyle, “bana bir gün bir avuç bok yedirdiler,” diyen, tahliye edildikten sonra işkencenin bedenindeki izini silmek istercesine tüm dişlerini çektirmiş olan Felat Cemiloğlu’nun hikâyesi, 12 Eylül’ü deneyimlemiş olanlarla bizler arasında duran koyu suskunluğa ne kadar yakın. 12 Eylül bize sesi alınmış bir ağız bıraktı. Ne sesi tam olarak işitebiliyoruz, ne eşikten ayrılabiliriz. Ne duyup mesafeledebiliyoruz, ne dinlemekten vazgeçebiliyoruz.

Bir “Rejim Biçimi” Olarak Mediokrasi/Vasatilik

MURAT BELGE

2020’nin Eylül’üne yaklaştığımızı göre, 12 Eylül’ün kırkıncı yıldönümüne çok bir şey kalmadı, demektir. Bir bireyin hayatında bayağı uzun bir zaman; bir toplumun hayatında da kısa sayılmaz.

Bu kırk yılın olayları ve gelişmeleri Türkiye’yi, 12 Eylül’den yakasını kurtardığı noktanın epey uzaklarına taşıdı, diyebiliriz sanırım. Başka türden sorunlar içinde yaşıyoruz. Hattâ o sorunsalın tamamen dışına çıktığımızı düşünenler de olabilir. Ben onlardan değilim: bugünün biçimlenişlerinde de 12 Eylül etkilerinin bulunduğunu düşünüyorum. Ama önce o sorunsaldan ayrıldığımız noktalar üstünde durayım.

12 Eylül Cumhuriyet kuruluş felsefesinin bir yorumu sayabileceğimiz bir düşünceye dayanıyor ve Atatürk’ün hayatta olduğu yirmili, daha çok da otuzlu yılların restorasyonunu yapmak gibi bir misyonla hareket ediyordu. Bir tür Atatürkçülüğün genel olarak demokrasi karşısında uğradığı hayal kırıklığını temsil ettiğini söyleyebiliriz.

“Restorasyon” misyonunu yerine getiremedi. Hattâ, böyle

bir şey olamayacağını ilân etmiş oldu. Yani yapmak istediği işin tam tersini gerçekleştirdi.

Neydi bu “kuruluş felsefesi”?

Cumhuriyet kendisini bir “devrim” olarak tanıyor ve tanımlıyordu. Resmî söyleminde “büyük Türk milleti”ne gerekli göndermeleri yapıyor, bu milletin “kahramanlığı” üzerine bir edebiyatı eksik etmiyordu ama olayların içinde olan ve gidişatı belirleyenler kamusal retoriğe gerek olmayan zamanlarda bu devrimin bir “halk hareketi”ne dayanmadığını biliyor ve söylüyorlardı. Şu halde bu “devrim” küçük bir aydın zümrenin çabası ve fedakârlığı ile kazanılmıştı. Siyaset jargonunda buna “jakobenizm” deniyordu. Terim Fransız Devrimi’yle ortaya çıkmıştı ama o zamandan beri birçok ülkede benzer hareketleri adlandırmakta kullanılmıştı.

Jakobenizm, “pozitivist”tir. Yani hayatta, evrende her şeyin, bu arada insan toplumunun tanınabilir ve tanımlanabilir kurallar içinde varolduğunu düşünür, bunları deşifre edecek yöntemi öğrenince her şeyi teşhis etme ve sorunları çözme imkânına sahip olunacağına inanır. Ayrıca, kendisinin bu yöntemi gereği gibi öğrendiğine inancı tamdır. Bu inanç, Jakobenizmi otoriterleştirir. Çünkü böylece dünya, iyi bilenler ve o kadar iyi bilmeyenler arasında ikiye bölünmektedir. İyi bilenlerin olayları yönlendirmekte daha fazla söz sahibi olmaları da mantık gereğidir.

Cumhuriyet’in kurulmasında rol alan aydınların da bu inançları paylaştıklarını biliyoruz.

Cumhuriyet saltanatı lağvederek kurulmuş, ardından Hilafet de lağvedilmişti. Kurucu kadrolar, Osmanlı Devleti’nin geri kalmışlığının sorumlusunun din, İslâmiyet olduğunu düşünüyorlardı. Böyle düşündükleri için din kurumunu yeni devletin çatısı altında, yeni ideolojinin hizmetine almanın zorunlu olduğu görüşünü paylaşıyorlardı. Diyanet işleri gibi bir kurumun varlık nedeni budur. Ancak, genişçe bir ge-

nelleme çerçevesinde baktığımızda, bu rol dağılımı Osmanlı devlet yapısında “ulema”ya verilen rolden fazlaca farklı değildir.

“Altı Ok”ta cisimleşen Cumhuriyet ideolojisinin temelleri böyle atıldı. “Saltanat”a karşı “Cumhuriyet”, demek ki “Halkçılık”; Osmanlı hanedanına karşı, onunla özdeşleşen Hilafet’e karşı Millet’in yüceliği, yani “Milliyetçilik” ve “Laiklik” Bunlar bir araya gelerek “İnkılab”ı meydana getiriyordu. Altıncı ok, yani “devletçilik”, bunlar kadar olmazsa olmaz bir madde değildi; dünya ekonomik buhranının zorladığı pragmatik bir tedbirdi.

Böylece “inkılapçı” aydın azınlık ve muhafazakâr “aydınlanmamış” çoğunluk biçimleniyordu. Daha demokratik bir yapılanma için Atatürk’ün attığı Serbest Fırka deneyimi iyi sonuç vermemişti. Menemen ya da Şeyh Said olayları da otoriter yapıda gevşeme olursa inkılabın uçup gideceğini haber veriyordu. İnkılapçı aydınlar ve muhafazakâr kitleler ayrımı toplumun içinde kolonyalizmin “White Man’s Burden” inancını andıran bir ayrım yaratıyordu. Ama burada bir antagonizm potansiyeli de vardı: bu muhafazakâr kitle, bulursa, “ilerici”leri malum deyimle *kör testereyle* kesebileceğini göstermişti. “Laik” kesim böyle görüyordu.

Cumhuriyet’in bir savaşlar dizisinin son halkasından, Türkiye’nin Kurtuluş Savaşı’ndan sonra kurulması, bu kuruluşa ister istemez askerî bir renk kattı. Ama savaşı kazanan ve ülkeyi yeniden kuran komutanlar bu askerî rengi vurgulamak gereğini duymuyorlardı. Ordunun subay kadrosu da hemen hemen bütünüyle onlara bağlıydı.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı’nda tarafsız kalmayı başardığı halde savaştan ve sonuçlarından etkilendi. Sonuna doğru Demokratik ülkeler cephesinin ağır basması Türkiye’nin Mihver’e küçük yardımlarını daha kötü gösterdi. Kurulmakta olan Demokrat Dünya’da yeri olup olmadığı sorununu

cevaplamanın güçlükleri vardı. Sonunda Marshall Yardımı Türkiye'ye de verildi ve Birleşmiş Milletler'e kabul edilmesini sağlayacak bir zamanda Almanya'ya savaş ilân etmesi sağlandı. Bir süre sonra Kore'nin patlak vermesi ve Türkiye'nin katılım kararı alması da işleri kolaylaştırdı. Bu üyeliği hak etmek, yurt içinde kurumların görülür derecede demokratikleştiği konusunda elle tutulur düzenlemelerin yapılmasını gerektiriyordu. Böyle şeyler yapıldı ve daha demokratik düzenlemeler sisteme eklemelendi. Türkiye de "hür dünya"nın kabul edilmiş ülkelerinden biri sırasına girdi. 1946'da Batı ölçülerinde dürüst sayılması mümkün görünmeyen bir seçim yapıldı. Seçmen oyu atarken kime verdiğini gösteriyordu. Oyların sayımı kapalı yapıliyordu. Bu koşullarda 1946 seçimini Halk Partisi kazandı. Ancak 1950'de kapalı oy/açık sayım sistemine geçince doğru bir seçim yapılabildi ve böylece ilk dürüst seçimi Demokrat Parti kazandı.

Çok-parti ve serbest seçim düzenine geçişi erken bulan, toplumun böyle bir siyasi ortama hazır olmadığını düşünen çok kişi vardı. 1950'deki DP zaferi böylelerinin endişelerini koyulttu. Ancak burada ilginç bir durum oldu. İnönü önderliğinde CHP kendi iktidarı sırasında tanınmayan ve anayasa da da yer almayan demokratik hakların savunulmasını içeren bir muhalefet tarzı tutturdu. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri "Kuvvetler Ayrılığı" konusunda görüldü. Erkler, 1924 Anayasası'nda gereği gibi ayrılmamıştı; nitekim Meclis içinden seçilen istiklâl Mahkemesi İzmir Suikastı'nın, Şeyh Said ve Menemen isyanlarının yargılamasını yapmış, cezalarını vermişti. Ancak Menderes ve bazı DP milletvekilleri Meclis'te "Tahkikat Komisyonu" kurdurmakla, yani yasa- ma ve Yargı erklerini karıştırmakla suçlandı ve hüküm giydiler (hüküm idamdı). Arada anayasa değişikliği olmamıştı.

Bu, 27 Mayıs darbesinin uygulamalarından biri ve demokratik olduğu da elbette söylenemez. Ancak CHP'nin ellili yıl-

lar boyunca formel haklar üzerinden demokratik talepler getirmesi ülkede “demokrasi” kavramının içinin doldurulmasına yardımcı oldu ve 27 Mayıs’ta topluma sunulan anayasanın da bu ülke tarihinde görülmüş en demokratik anayasa olmasında katkısı oldu.

27 Mayıs askerî darbesinin bugüne kadar devam eden olumlu değerlendirmelerinde bu demokratik yönelişin önemli bir etkisi olmuştur. Oysa 27 Mayıs her darbe gibi bir darbedir. Çeşitli Doğulu (Kürt) ailelerin yerlerinden sürülmesi, 147’ler olayı, “Tabii Senatör” kavramı ve pratiği, “makale şamil” yasa talepleri ve daha birçok uygulamasıyla karakterini göstermiştir. “İlerici” anayasasında da “Milli Güvenlik Konseyi” gibi kurumlar eksik değildir. Ama bir yandan da demokratik haklar genişletilmiş, bu arada siyasi sola da görece bir açılım olmuştur.

Bu aşamada darbeyi yapan subaylar arasında kendi bilgilerinin her sorunu çözeceğine dair inanç çok güçlü değildi. MBK üyelerinin çoğunluğunun eğilimi, yönetimi bir an önce sivillere devretmekti. Bu sorun “14’ler”in tasfiyesini getirdi ve sonraki tarih, devretmekten yana olmayanların hemen hemen hepsinin faşist veya faşizan bir ideolojiyle hareket ettiklerini gösterdi.

Ancak, iktidarı devretmemekten yana olanlar yalnız “14’ler” değildi. Daha birçok subay, devir işleminin fazla çabuk olduğunu düşünüyordu (çok-partili rejime geçmenin erken olması gibi). Bunun sonucunda “Silâhlı Kuvvetler Birliği” adını alan bir oluşum biçimlendi ve neredeyse resmî kurumsal konum kazandı. Talat Aydemir’in darbe girişimleri de bu yapıya yaslandı.

27 Mayıs ve onu izleyen olaylar Türkiye’nin siyasi tarihinde yeni bir örüntü, bir düşünce tarzı başlattı: Türkiye Cumhuriyeti’nin Kemal Atatürk tarafından formüle edilmiş bir felsefesi vardır. Bugün parlamenter bir sistemle kendimi-

ze yönetici seçmemiz bu felsefeyi unutmamız anlamına gelmez. İktidar olan partiler bu felsefeyi unutabilir, ama Silahlı Kuvvetler unutmaz. Onun için, olayların, eylemlerin bu örüntünün dışına çıktığı durumlarda, Silahlı Kuvvetler müdahale edebilir ve şaşan ibreyi doğru yöne getirebilir.

Bu düşünce tarzı Türkiye’de Silahlı Kuvvetler’in “de facto” sahip olduğu, ama yasal yapılaşmasında “kamufle edilen” nesnel biçimlenişe dayanıyordu. Yalnız Silahlı Kuvvetler değil, Kemalist rejimin kurmak zorunda olduğu ve kurduğu bütün bürokratik yapı da böyle düşünüyordu. Öte yandan, yeni yeni filizlenmeye başlayan “sol” da burada bir “strateji” imkânı görmeye başlıyordu, başlayacaktı.

“Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet” vardı. Ancak Atatürk, bu yolu saptıracak hainlerden de söz etmiş (“Gençliğe Hitabe”, “Bursa Nutku” v.b.), bununla varolan düzenin yanında bir başka düzen kurmuştu: “inkılaplarımızın yolu saptırılırsa bunu yapanlara isyan etme” alanı. Yani Mustafa Kemal, kendi “isyan etme” seçmesinin, onun yolundan gitmeyenlere karşı uygulanmasını “Siz de böyle yapın,” diyerek önermekle kalmıyor, en yüce değer olarak kutsuyordu. “Birinci Vazife” buydu.

Bu ideolojik eklemlenmelerin ardında bir iktidar mücadelesi yatıyordu: “Türkiye’yi kim yönetecek?” Bunun kararını verecek (vermeye çalışacak) iki mekanizma vardı. Bir yanda, “Cumhuriyet’in Kuruluş Sözleşmesi” diyebileceğimiz, aslında herhangi bir hukuki metinde yer almayan, ama toplumdaki “güçler dengesi”nin oldukça nesnel bir yansıması olan ve olmaya devam eden, başında Ordu’nun bulunduğu “fiilî durum” Öbür yanda da “çok-partili parlamenter sistem”! Bunun Anayasa’da da yer alan yeterince tanımı, kuralı v.b. vardı ama öbürünün fiilî varlığında, devamının bir garantisi yoktu.

Bu “sistem” neydi? Türkiye, kendi mütevazı kaynaklarıyla, “kapitalist” bir ülke olmaya çalışıyordu. Bir yandan “ithal

ikamesi sanayileşme” vardı. “Buzdolabı” mı gerek? “Bunun dışarıdan gelmesini önleyelim, kendimiz yapalım.” Nasıl yapacağız? Özetle, buzdolabı ithal etmek için ödeyeceğimiz parayı onu üretmek için ödeyeceğiz. “Buzdolabı” dedim, çünkü bu alana girildiğinde ilk akla gelecek sanayi ürünleri “dayanıklı tüketim araçları”ydı – yani buzdolabı, çamaşır makinası v.b. 27 Mayıs sonrası seçimler yapılmış, ama yıl 1965 olduğunda DP’nin devamı AP’nin kesin iktidarı belirlenmişti. AP’nin temel ekonomik politikası da buydu.

Bu yalnız Türkiye’ye özgü olmadığı gibi çok yeni bir yöntem de değildi. Ama bu yıllarda, belirli bir başarı düzeyini tutturmuş olan Türkiye’de, Marksist muhalefetin “komprador kapitalizmi”ni diline dolaması ve “montaj ve ambalaj sanayiinden” dem vurması ciddi bir anakronizmdi. Bunun seçilmesinin nedeni böyle bir modelin ajitatif potansiyelinin daha fazla olması ve “sol” darbe yapması beklenen yurtsever subayları daha kolay etkileyeceğinin düşünülmesi olsa gerektir. Ancak, sonuç olarak Marksist sol Türkiye’ye Türkiye’nin nasıl bir toplum olduğunu anlatmakta çok başarısız oldu.

Ne var ki belirli koşullar bu solun zaman zaman etkili bir varlık kazanmasına yardımcı oldu. Önce ekonomik düzeyden gidersek, gene “ithal ikamesi”ne bir göz atmamız gerekiyor. Dayanıklı tüketim maddesi üretilecekse, bunu tüketme gücüne sahip bir alıcı kitlesi, yani canlı bir “iç pazar” olmalı. Tek-parti rejiminin ve ardından Menderes’in erken kapitalizminin (karayolları şebekesi, şeker fabrikaları v.b.) sağladığı “ilk birikim” Türkiye’yi kapitalist gelişmenin bir ileri halkasına taşımıştı. DİSK bu koşullarda kuruldu (1967’de). Yani DİSK, ülkede “yüksek ücret” politikasının geçerli olmaya başladığı, özel sermayenin de güç kazandığı bir dönemde kuruldu ve devletin koltuğu altında kurulmuş Türk-İş’ten çok farklı bir kimlik edinme imkânını buldu.

Siyaset düzeyinde genel durum daha da ilginçti. 27 Mayıs, orduyu politize etmişti. Altmışlı yıllar boyunca devlet ile hükümetin arasının açıldığını söylemek bir abartma olmaz. İmran Öktem'in cenazesi gibi olaylarda bu gerilim epey çarpıcı biçimde görülür. Silahlı Kuvvetler içinde 27 Mayıs'ın görevlerini yerine getirmeden yönetimi devrettiği inancı yaygındı. Talât Aydemir'in iki darbe girişimi bu inançla yapıldı. Aydemir idam edildi ama inanç hâlâ yaygındı. 27 Mayıs anısı tazeydi ve gençliğin siyasî iktidara (AP hükümeti) karşı benzer bir rol oynayarak Silahlı Kuvvetler'e müdahale etme meşruiyeti kazandırmasını bekleyen çok kişi vardı. Bu da, gençlik hareketlerine ve eylemlerine resmî olmayan bir koruma sağlıyordu. Bambaşka güdülerin ürünü olan bu denge, eylemci kesime, aslında sahip olmadığı bir güce sahip olduğu inancını veriyordu. Bu gibi çelişkiler 12 Mart darbesiyle çözüldü. Darbe yıllardır beklenmişti ama böyle olacağı –en azından belirli çevrelerde– beklenmemiştir.

15-16 Haziran önemli bir dönemeç oldu. “Komprador kapitalizmi” edebiyatı çerçevesinde, Türkiye’de siyasi olgunluğa erişmiş bir işçi sınıfının varolmaması gerekiyordu. Devrimcilerin yolu açacak bir “sol” darbeye bel bağlamalarının nedeni de buydu. Ne var ki bu işçi eylemi durumun hiç de böyle olmadığını anlatıyordu. Olay, darbeye hazırlanan yüksek rütbeli subaylarla sosyalist gençler arasındaki kısmen örtük, zaman zaman belirtik “işbirliğini” bozdu. Çünkü subaylar “komünizm tehlikesi”nin ciddiyetine inandılar ve sosyalist gençlikle ilişkiyi riskli görmeye başladılar; sosyalist gençler ise bir “sol darbe” dönemi yaşamanın gerekli olmadığı sonucuna vardılar ve gerilla savaşını başlatma zamanının geldiğine karar verdiler.

Burada bir “9 Mart/12 Mart” düğümü vardır. “Radikal” olarak tanınan kesimin darbe girişiminin Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç tarafından durdurulduğu ve

“Emir-Komuta-Zinciri” içinde daha muhafazakâr 12 Mart müdahalesinin yapıldığı söylenir ki muhtemelen doğrudur.

12 Mart varolan hükümeti (Başbakan Demirel) bir “muh-tıra” ile istifaya zorladı ama bir “yönetime el koyma” hareketi de olmadı. İlk Nihat Erim’in başbakanlığında, “Beyin Kabinesi” diye adlandırılan, önemli reformlar yapması beklenen bir hükümet işbaşına geldi. Ama uzun süre iktidarda kalamadı. Onunla birlikte beklenen “reformlar” da gündemden düştü. “Sol tehlike”yi ortadan kaldırmak, birinci amaç haline geldi. Cumhuriyet’in kuruluş ilkeleri arasında yer alan “irtica’yı sindirme” yolunda bazı adımlar atılmakla birlikte bu sola yapılanların yanında çok hafif kalıyordu. İşken-ce yaygınlaştı. Anayasada yer alan bazı demokratik hükümler (Erim zamanından başlayarak) kırıldı. 12 Mart, kısmen, dozunu şaşıran 27 Mayıs demokratizmine getirilen bir sınırlama kılıfına büründü. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının, Mahir Çayan ve arkadaşlarının, Sinan Cemgil ve arkadaşlarının öldürülmesi sosyalist gruplarla Silahlı Kuvvetler’in arasını iyice açtı. “İlerici darbe” tuhaflığına da son verdi.

Bu “tarihçe”yi epey uzattım, çünkü Cumhuriyet tarihinin birinci evresinin özelliklerinin iyice görünür hale gelmesini istedim. 12 Mart ile 12 Eylül arasındaki gelişmelere aynı derecede ayrıntılı bakmama gerek kalmadığını sanıyorum. Bu yönetim biçimi ve uygulamasının genel karakteri belli olmuştur.

Turgut Özal’ın yeni kurduğu ANAP’la seçimi kazanması olayı ile 12 Eylül döneminin resmen bittiğini söyleyebiliriz. Ama “resmen bitmek”le “fiilen” ya da “gerçekte bitmek” arasında fark var. 12 Eylül’ün kalıcı etkilerini gözden geçireceğiz ama bu işe girişmeden önce bir noktaya değinmek istiyorum. 12 Eylül’ün bir “programı” var idiyse, bu programın ilk maddesi herhalde komünizmi ezmekti. Ancak, 12 Eylül’ün “resmen” bittiğini söylediğim tarihten (1983 diyebi-

liriz) topu topu beş yıl sonra Berlin Duvarı'nın, ardından da bütün Sovyetik sistemin çökmesi ilginçti. Komünizm Türkiye için bir "tehdit" idiyse, onca faşizan uygulamaya gerek kalmadan kendi kendine sönümlenecekti.

Yazımın başında belirttiğim gibi 12 Eylül seksenli yıllarda otuzların Türkiye'sini yeniden kurmak üzere girilmiş bir "toplum mühendisliği" çabasıydı. Dayatılan bütün toplum mühendisliği girişimleri gibi başarısız kalmaya mahkûmdu. Nitekim kaldı.

"Jakoben" terimi ilkin Fransız Devrimi'nde kullanıldı – özgül bir anlamı vardı. Devrim olmadan önce, devrimde öne çıkan bazı aydınlar terkedilmiş bir "Jakoben" manastırında toplanıp ülke sorunlarını tartışma geleneği başlatmışlardı. En tanınmış üyesi Robespierre olan grupta Saint-Just, Barnave, Desmoulins, Duport gibi üyelerden başka, Danton'u, Marat'ı ve hattâ Mirabeau'yu da sayabiliriz. Bunlar hepsi parlak aydınlardı. Her bakımdan toplumun seçkin düşünce ve eylem adamlarıydılar. Cumhuriyet'in kuruluşunda Mustafa Kemal'in çevresinde toplananlar için de benzer şeyler söyleyebiliriz. Ülkenin en iyi yetişmiş aydınları oradaydı. 12 Eylül içinse "seçkin" sıfatını kullanmak mümkün değildir. Bir gün konuşmadan duramayan Kenan Evren ve yanındaki Kuvvet Komutanları herhangi bir entelektüel düzeyi temsil etmezler. Kuruluş yıllarına kıyasla çok daha fazla seçkin yetişmiş Türkiye'de en "vasat" düşünceyi yansıtırılar. Kenan Evren'in başlıca özelliği kahvehane bilgisini ve mantığını büyük bir tutarlılıkla dile getirmesiydi. Kahvelerde oturup "Sallandırıcaksın yirmi tanesini, bak bir daha..." diye konuşarlardan farkı, dediği gibi "sallandırma" yetkisine sahip olmasıydı. Çeşitli görevlere getirdikleri kişiler çerçevesinde de durum değişmez. 12 Eylül'ün getirdiği anayasayı "Aldıkaçtı anayasası" diye ananlar da vardı. Orhan Aldıkaçtı Türkiye'nin "seçkin" bir hukukçusu değildi. Oysa yirmi yıl önce-

ki 27 Mayıs'ta çok daha parlak bireyler anayasa yapma uğraşına emek vermişlerdi. O yıllarda yazdığım bir yazıda bir yeni kelime icat etmiştim: "mediokrasi" Yani, "vasatîlik" anlamına gelen "mediocrity"nin bir "rejim biçimi" haline getirilmesi. Topladıkları "Danışma Meclisi" işini tamamladıktan sonra oradan gelip de Türkiye'nin siyasi ya da kültürel hayatında bir rol oynamaya devam eden çok az kişi çıktı.

"Vasatîlik"lerini topluma empoze etmekten de geri durmadılar. Öncelikle üniversiteye büyük zararları dokundu.

Darbenin ertesi yıl, 1981, yani Atatürk'ün doğum yılının yüzüncü yıldönümüydü. 12 Eylül yönetiminin başlıca hedefi de bir "Atatürk restorasyonu" yapmaktı. Bu ruh haliyle anma törenlerine atıldılar. Pleksiglas denilen yapay ve zevksiz madde üstüne "Atatürk yüz yaşında" yazılı levhalar dört bucağı kapladı. Ama geri kalan resmî anma âyinleriyle birlikte bu gibi şeylerin uzun boylu bir etkisi olamazdı. Böyle bir levhanın sözgelisi Vakıflar Bankası yazısından daha fazla heyecan vermesi için bir neden yoktu. Doğumunun yüzüncü yıldönümünü andığımız bir "ulusal kahraman figürü"nü ve projesini, projesinin vardığı yeri verimli bir tartışma ortamı yaratarak değerlendirmek mümkündü ama böyle bir şey yapılmadı. "Tapınmak"tan öteye geçilmedi. "...'nin kurtuluşunun altmışıncı yıldönümü" kutlamalarında, şehir meydanında direğe bağlanan kız, onu kurtarmaya koşan gaziler, ayaklarını havaya kaldırarak "nalları diken" evzonlar ve bir otomobilden indirilip kent meydanına koşturulan Atatürk büstleri Türkiye'yi yöneten beş kişinin estetik anlayışını yansıtıyordu. Sonuç olarak 12 Eylül rejimi Atatürk "restorasyonu"ndan çok "Atatürk bıkınlığına" katkıda bulundu.

Askerî yönetimler için "ekonomi" bir "sihirbazlık" alanıdır. Askerî yönetim toplumu bir "içtima yeri" gibi görür. Burada herkesin duracağı yer bellidir. Burada "rahat" denir,

“hazır ol” denir; “esas duruş”a geçilir. Yürünecekse gene aynı “nizam” içinde, “uygun adım” yürünür. Ekonomi ise bitmez tükenmez bir “yer değiştirme” sürecidir. 12 Eylül askerî yönetiminin bu anlaşılmaz alanı teslim edebileceği bir “sihirbaz”ı vardı: Turgut Özal. Ama Banker Kastelli ve öbür bankerler onu da çekilmek zorunda bıraktı. 12 Eylül dönemi herhangi bir ekonomik başarıya imza atmadı. Bu anlamda bir “kita dur!” komutuyla üç yıl bekledi.

Dünya ekonomisine yön veren güçler (büyük ölçüde “neo-liberalizm”) Demirel’in hayli ustalaştığı “ithal ikamesi” aşamasını eskitmişti. Kendi siyasi partisini de kurmuş olarak geri gelen Özal, yeni dönemin taleplerini karşılamak üzere, ihracatı öne alan bir ekonomi politikasını gündeme getirdi. Bunun firelerini (hayali ihracat” v.b.) de göze alarak ekonominin yönünü değiştirdi. Dayanıklı tüketim mallarıyla iç pazarı ayağa kaldıran sermayenin yanına “ara mal” üretip ihraç eden sermayeyi ekledi (bu, çoğunlukla, taşra burjuvazisinin işiydi ve AET ile bir frekans kurmuştu). Böylece, darbe yıllarının ekonomik durgunluğu (rekor düzeyde enflasyonla) aşıldı. Aynı zamanda, şimdi içinde olduğumuz siyasî aşamaya ekonomiden destek veren burjuva kesimi de güçlenmeye başladı. Zaten MÜSİAD da bundan birkaç yıl sonra, 1990’da kuruldu.

Siyaset dünyasında, siyasî yapıya egemen olan gücün, yalnız kendi düzenini kurmakla kalmadığı, kendisine muhalefet edeceklerin davranışlarını da belirlediği söylenebilir sanıyorum. Türkiye’nin modernizasyon sürecine girişi, girerken ve girdikten sonraki (Cumhuriyet’in erken yılları) sınıfsal oluşumlar “seçkinci” bir yapılanmayı olabilir, hattâ olması zorunlu bir yöntem haline getirmişti. Bu koşulların, bu süreçte muhalefet edeceklerin söylemlerini, mantıklarını belirlemesi de doğaldı. Dolayısıyla seçkincilik “simetrik karşıtı”nı yarattı. Serbest Fırka girişimi bunun erken bir deneyimidir.

Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu, Süreyya Paşa ve Mehmed Emin gibi okumuş yazmış kişiler, liberalizmi temsilen partinin üst kademelerini oluştururken, alt kademeleri genellikle dinî ideolojiye bağlı kalarak rejime muhalefet yapmayı seçen kimseler doldurmuştu. Bu, Türkiye tarihinde birden çok kere ve kendiliğinden bir biçimde ortaya çıkan bir ittifaktır. Serbest Fırka'dan önce Terakkiperver Parti'de benzeri görülmüş, Demokrat Parti hareketinde iyice olgunluk kazanmıştır. 1950 seçiminde Demokrat Parti'nin kullandığı ünlü “Yeter, söz milletin” sloganı bunu özetler.

Demokrat Parti CHP seçkinciliğinin kendisi için çok yararlı olabileceğini erken bir tarihte gördü ve bu damardan sürekli beslendi. Menderes'in “Siz isterseniz...” söylemi de ünlüdür. CHP ile DP çizgisi arasında bu rol dağılımı belli olduktan sonra CHP seçim kazanmadı, diyebiliriz. Seçimden birinci parti olarak çıktığı seferler olmuştur; bunlar Bülent Ecevit'in önderliği sırasında olmuştur. Daha önce Kasım Gülek popülizm yöntemini denemiş ama fazla başarı kazanamamıştı. Bülent Ecevit'in 12 Mart'ta askerî yönetime hizmet etmek konusunda İnönü ile çarpışmayı dahi göze alması inandırıcılığını artırdı. Ecevit'e tahammül edemeyip CHP'yi terkeden ve “güven” kavramı çevresinde örgütlenen klasik CHP'liler, Feyzioğlu, Melen, Aksal, Kemal Satır, Vefa Tanır v.b. toplumdan oy alamadılar. 1970-1980 arası dönemin AP popülizmi ile Ecevit popülizminin yarıştığı dönem olduğunu söylemek mümkündür.

12 Eylül seçkinci, devletçi, merkeziyetçi anlayışın en kararlı ve en sert demsilcisi olarak gelip geçmesinde bile bir popülizm esintisi vardır. Kenan Evren'in “kahvehane bilgesi” imgesi bu rejimin toparlamayı zor belâ bulduğu kıt sempoatinin başlıca kaynağı olabilir. Yani toplumda çok-partili parlamenter düzen yıllandıkça (“demokrasi” demiyorum, “köklendikçe” de demiyorum), popülist yaklaşım zemin ka-

zaniyordu. 12 Eylöl'ü izleyen seçimi Turgut Özal'ın rahat kazanması da gene bu sorunsalın içinde yerine oturur. Son olarak, AKP iktidarı, popülizmin Türkiye'de geldiğı son evre olmuştur. Bu sefer, daha önceki popülizm örneklerinde bu derece öne çıkmayan din etkeni de böylesine serpilerek ortaya çıktığına göre, popülizm de "tam teçhizat" sahnede diyebiliriz.

Peki, "simetrik karşıtı" deyimiyle ne anlatmak istiyoruz? Seçkincilik "demokratik" değil. Onun "karşıtı" olduğuna göre popülizm "demokratik" mi? Hayır, değil. Şu sıralar Türkiye'de görüldüğü gibi, popülizm daha da otokratik olabiliyor.

Çünkü "karşıtlık" dediğimiz ilişki bunların "demokrasi" ile ilişkilerinden doğmuyor; karşıtlık, "yönetme meşruiyeti"nin kaynağı konusunda oluşuyor. Seçkincilik "doğru bilmek" temeline oturuyor; popülizm, "çoğunluğun istediğı" demek. Ancak "çoğunluğun istediğı" otomatikman "demokratik" değil. Evet, demokrasi çoğunluğun iradesini yerine getirmektir, ama bunun yanında bir de azınlık(lar) var. Demokrasi, azınlığın varolma ve farklı kalma hakkının garanti altına alındığı rejimlerde tam anlamını kazanıyor. Bu ise, popülizmin saygı duymak zorunda olduğu bir şey değil – çoğu zaman tam tersi.

Popülizmde çoğunlukla önderin ilişkisi de biraz karışıktır. Önder sürekli çoğunluğa övgü yağdırmak ve onun hizmetinde olduğunu belirtmek zorundadır ama bu çok zaman resmî konuşmalarda böyledir. Önder, çoğunluğun kendi isteklerine uymayan isteklerini yerine getirmeyebilir. Ayrıca, önder, çoğunluğun ne isteyeceğini de çeşitli manipölasyonlarla belirleyebilir. AKP iktidarında bunların hepsi oluyor, örnek çok.

Ancak çoğunluğun iradesi ideolojinin temeli olduğu için iktidarın bu yolda işlediğı izlenimini diri tutmak popülist re-

jimlerin önemli bir kaygısıdır. Her uygulamada halkın fikri sorulmuş ve onayı alınmış gibi davranılır. Dolayısıyla bu rejimlere “plebisiter diktatörlük” diyoruz. Bu terim akla sürekli “referandum” yapılan bir rejim getiriyor ama pek de öyle değil. Önder, kazançlı çıkacağından emin olduğu referandumları yapıyor. Kazanmayabileceğini hissettiği seçimi derhal iptal etmekte bir sakınca görmez.

Bu tür rejimlerde toplumda bulunan en kaba saba, yontulmamış, incelmemiş taleplerin, isteklerin, özelemlerin karşılanacağı da bellidir. Bu konuda önder ve “kitle” birbiriyle yarışır. Necmettin Erbakan önderliğinde kurulan, “Milli Görüş” temeline bağlı partilerde popülizm potansiyeli vardı ama bunlara “popülist parti” demenin doğru olacağı kanısında değilim. Ciddi entelektüel iddiaları vardı. Kitleyle ilişkilerinde “siz isterseniz her şeyi yaparsınız” türünden bir kitle dalkavukluğu da yapmıyorlardı.

Tayyip Erdoğan önderliğinde AKP direksiyonu popülizme doğru kırdı. AKP “İslâmcı” diye nitelediğimiz bir ideolojiye sahip bir parti. Bu da ille “popülizm” ile eşanlamlı olmayabilecek bir ideoloji. En başta, kendine üye seçmekte kendine göre ölçütleri olabilir. Öte yandan, Müslümanlık, Türkiye’nin popüler ideolojisi. Yani, hem kendine özgü sofistike ilkeleri, kuralları, bir entelektüel tarihi olan bir öğreti hem de göreneksel değerler ve bir ahlak düzeni içeren bir popüler ideoloji. Onun için, popülizme çekilmesi hiç zor değil. Tayyip Erdoğan da bu ikilemin (“ikilem” denebilirse) orta yerinde duran bir kişi zaten. Popülizme daha yakın ve daha yatkın.

AKP, “Milli Görüş” partilerinin tarihleri boyunca görmediği bir oy oranına ulaşarak (kuruluşunun yaklaşık bir yıl sonrasında) iktidara geldi ve halen iktidarda.

Bu noktada biraz duralım: bütün kamuflejlerine rağmen, Cumhuriyet’in altı okundan birinin düşmanlık hede-

fi olan ideolojiyle kendini donatmış bir partiden söz ediyoruz. Yetmişli yıllardan itibaren bu partinin öncüleri, hazırlıkları v.b. biliniyor; biliniyor ve her fırsatta önü kesiliyor, kapatılıyor v.b. Zaten AKP'nin kurulması Tansu Çiller'le koalisyon kuran Refah Partisi'nin kapatılmasının sonucu. Ama hareket, parti adını değiştirerek devam ediyor ve oylarını artırıyor. Ve şimdi, işte AKP tek başına iktidarda! Bu nasıl oldu?

Soruyu çeşitli açılardan bakarak çeşitli düzeylerde cevaplayabilir, cevaplamaya çalışabiliriz. Ben sınıfsal bir ölçütün yararlı olacağına inanıyorum. Bir toplumun siyasi iktidarının biçimlenmesinde, böyle “radikal” bir değişme oluyorsa, “iktidar bloku”nu meydana getiren sınıfsal bileşimde de bir değişiklik oluyor ya da olmuş demektir. Türkiye’de 2002’de böyle bir seçim sonucunun çıkması (ve tabii oraya doğru gelişen olaylar) böyle bir olay olduğunu gösteriyor mu?

Bence, evet, gösteriyor. Az önce MÜSİAD’ın kuruluşundan söz ettim; değişen ve değiştiren o. MÜSİAD’ın “müs” kısmı adının bir parçası olan “müstakil”i temsilen orada duruyor ama aynı zamanda “Müslüman İş Adamları”nı da çağrıştırıyor. Türkiye Cumhuriyeti’nin seksen yıllık kapitalistleşme uğraşlarının sonunda erken dönemin “yukarıdan aşağıya” gidişinin ürünü “büyük” ya da “tekelci” burjuvazinin yanısıra bir de taşra burjuvazisi oluşmuştu. Öteden beri Anadolu kentlerinde varolan, Dr. Kıvılcımlı’nın “tefecî bezirgân”, başkalarının “eşraf mütegalibe” dediği, genellikle ticaretle uğraşan bir “orta” burjuvazi, kapitalizm koşullarında birçoğu “tekelci” dediğimiz sermayenin “bayilik” işlevlerini üstlenen, zaman içinde zenginleşen ve kendi imalat işlerine başlayan, bir kısmı Özal’ın “ihracat” atılımında öncelikle AB bünyesinde “ara mal ihracatı”na girişen bir burjuvaziye dönüşmüştü. Bu kesim ekonomide hissedilen varlığını ve ağırlığını siyasî düzeyde hissettiremiyordu. İdeolojisi

genel olarak muhafazakârdı. AKP'nin başta vaad ettiği “soft” İslâmcılık bu kesime makul ve istenir göründü. AKP ayrıca, onların ekonomide büyük sermaye, siyasette Batıcı Jakobenezm karşısında öteden beri duyduğu ezikliği paylaşan ve dile getiren parti olarak da sempatikti.

Böylece taşra burjuvazisi “iktidar bloku” içinde kendine yer açarken, daha önce orada bulunan birinin de yerini kaybetmesi beklenecek, normal bir olaydı. Kim olabilirdi yerini kaybeden?

Alışıldık “sınıf” tanımlamalarında, mülk sahibi olmayan ve üretimde doğrudan yer almayan bürokrasi “sınıf” sayılmaz, “küçük burjuvazi” dediğimiz “çorba” içinde sayılır. Bu terim tam bir “yamalı bohça”dır: köylülük oradadır, ama kentli serbest meslek erbabı da oradadır. Dediğim gibi, asker-polis de orada, öğretmenler de. Yani ideolojileri birbirini tutmayan birçok kişi, milyonlar. Bu saydıklarımın, daha “ideolojik” bir varoluşu seçmiş devlet bürokrasisi Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca çok etkili olmuştu. İşte AKP’de temsil olunan popülizm bu seçkinci kesimi iktidar blokunun dışına itti.

AKP oldukça uzun süren iktidarında, MÜSIAD’da bir araya gelen muhafazakâr taşra burjuvazisinin ötesinde kendine yeni bir taban da yarattı. MÜSIAD’da bulunan kesim AKP’den önce oluşmuştu. Ama bir kesim insan da AKP iktidardayken ve AKP iktidarda olduğu için zenginleşti.

Türkiye’nin “yukarıdan aşağıya” işleyen gecikmiş kapitalizminde ekonomi ile politika içiçe geçmiştir. Şurada uygun bir yeşil alan var, bir açık hava kahvehanesi açılabilir... Bunu kimin açacağı, kimin işleteceği kimin Başbakan (şimdi Cumhurbaşkanı) olduğuna bağlıdır. AKP de bu kuralı bozmadı, bu kuralı işleterek kendi zenginlerini yarattı. Bu “yeni” zenginlerin bu iktidara nasıl bir sadakat duygusuyla bağlı olduklarını tahmin etmek zor bir şey olmamalı.

Böylece AKP kendisini “İslâmcı” olarak tanımlayan bir siyasi partinin oy tabanını ciddi ölçüde genişletti. Bu oy desteğinin son bir yılda önemli ölçüde azaldığını gösteren belirtiler olmakla birlikte AKP hâlâ ülkenin en çok oy alan siyasî partisi durumunda. Ama bu, ülkenin bütünü, hattâ yarıdan fazlasını “şeriatçı” denebilecek değerlerde birleşmeye ikna ettiği anlamına gelmiyor. Eskiden çeşitli sağ partilere oy vermiş muhafazakârlar bir süreden beri AKP’ye yönelmiş durumdalar. Şimdi eksilenler de onlar olabilir.

AKP’ye karşı muhalefetin içinde Kemalistler de öncelikli bir yer alıyor. Siyasi mücadelenin devamında, Kemalistler’in yeniden egemen güç haline gelmeleri ihtimali yok mu?

Böyle bir ihtimal şüphesiz var. Ancak Türkiye’nin şu anda içinde bulunduğu badireden gerçekten çıkması kurumları gereği gibi işleyen bir demokrasi kurabilmesine bağlı; bu ise 12 Eylül tarzı bu Kemalizmle olabilecek bir şey değil. 12 Eylül’ün bu imkânı tükettiğini sanıyorum.

12 Eylül harekâtı talepkâr olmaya başlamış bir Türkiye’de yapıldı ve başlıca amacı da “onu isterim, bunu isterim” diyen toplumu “terbiye” etmekte. “Ayaklar baş olmaya” kalkışmıştı. Sıkı disiplin gerekti.

Altmışlı ve yetmişli yıllarda Türkiye iki askerî darbeden geçtiği halde geleceğin farklı olabileceğine inanan bir Türkiye’ydi. Bu dönemde siyasî partilerin hepsinin kendi meşrebine uygun bir “fütürizm” tutturmuş olması ilginçtir. Süleyman Demirel sık sık “Büyük Türkiye” diyordu. Bülent Ecevit ise gelecek olan “ak günler”i betimliyordu. Necmettin Erbakan “Ağır sanayi hamlemiz” diyordu. Turancı ya da Sosyalist bir Türkiye’den söz edenler de vardı.

12 Eylül “Atatürk yüz yaşında” sloganıyla geldi. Müslümanlar’ın “asr-ı saadet” rüyası gibi Kemalizm de Atatürk’ün sağ olduğu yıllara dönmek istiyordu. “Otuzların restorasyonu” farklı bir gelecek umudu sunmuyor. Sunulan geleceğin

de herhangi bir çekiciliği yok. Sabah “kalk borusu” ile güne başlayıp gece “yat borusu” ile yatılan bir gelecek! Bu arada bir general durmadan konuşuyor ve ne yapmamız, ne düşünmemiz gerektiğini bize bildiriyordu. Onun çizdiği çerçevenin dışına çıkmak yasaktı. Hattâ, ondan daha bilgili ve daha akıllı olmak da yasaktı. Yarının bugünden farklı olmasını talep etmek de –fiilen– yasaktı. “Bugün” ise çok sıkıcıydı. O sıralarda yazdığım bir yazıda, geleceğe böyle bir engel koymanın nostaljinin yayılmasına yarayacağını söylemiştim; ama bu nostaljinin Osmanlı’nın kuruluşuna uzanacağını ve “siyasî” rejimi kapsayacağını tahmin edememişim.

Bu söylediklerim “psiko-politiko-patolojik” kategoriye girecek şeyler, yani elle tutulmaz, “ruh hali” betimlemeleri. Hipotez olabilir ama kanıtlanabilir şeyler değil. Gelgelelim, 12 Eylül’ün bugünümüze ne gibi etkiler bıraktığının daha kurumsal, dolayısıyla “pratik” izleri de bulunabilir.

Bir konu dinle ilgili. 12 Eylül’ün dine karşı takındığı tavır, bazı bakımlardan, Ordu’nun ve Kemalist ideolojinin tavrına göre daha yumuşaktı. Bu önermenin iyi açıklanması gerekiyor.

12 Eylül, son analizde, asker eliyle bir toplumsal mühendislik girişimidir. Mahut deyimle “ayakların baş olması”na meydan vermemek bu rejimin başlıca ilkesiydi. DİSK davası gibi olaylarda bu korku açıkça belli oluyordu. Zaten bir önceki darbeye Genel Kurmay Başkanı Memduh Tağmaç “Sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı,” diyerek korkulan tehlikeyi açıklamıştı. Toplumun “itaatkâr” ve “kanaatkâr” yapacak bir ideoloji yaratmak gerekiyordu. Din bu bakımdan önemli bir yardımcıydı. Ya da yardımcı olabilirdi.

Avrupa’nın periferisinde otoriter-faşizan rejimler olmuştu, bazıları hâlâ vardı. İspanya ve Portekiz’in gene asker eliyle kurulmuş otoriter rejimlerinde sermaye yakın müttefik olarak ordunun yanında yerini almıştı. İki ülkenin Katolik

kiliseleri de üçüncü müttefik olmak üzere katılarak iktidar sacayağını tamamlamıştı. Böylece “ideoloji” de otoriter rejimin hizmetine girmişti. Bu işler bu iki ülkede Dünya Savaşı öncesinde tamamlanmıştı.

Periferinin doğu ucunda ise Yunanistan vardı. Yunanistan’da albaylar cuntası 1967’de iktidarı aldı. Orada da Ordu ve Sermaye’nin yanında üçüncü ortak olarak Ortodoks Kilise devreye girdi.

Türkiye’de sık sık darbe oluyordu ama Ordu ideolojisi ile İslâm bu şekilde yan yana gelemiyordu. Gelemeyince uzun süreli bir iktidarın garantisi olan “sacayağı” kurulamıyordu. Bunu herkesten önce Amerikan Think-Tank’leri tesbit etmiş ve Pentagon’a da bildirmiş olabilirler. Elimde hiçbir kanıt olmamasına rağmen, 12 Eylül rejiminin efendilerine Müslümanlar’la daha iyi ilişki kurmalarının dostça tavsiye edildiğini sanıyorum. Zaten bu sıralarda, muhtemelen Afganistan’dan etkilenen Birleşik Devletler, “Yeşil Kuşak” gibi politikalarla Sovyetler Birliği’ni ve Komünizm’i bir kuşatma altına alma girişimindeydi.

“Amerikan” tavsiyesi ya da kendi buluşları, “Türk-İslâm Sentezi” zaten önemli bir milliyetçi-muhafazakâr kesimin has ideolojisiydi (mucidi Aydınlar Ocağı’nda İbrahim Kafesoğlu). 12 Eylül generalleri oraya doğru hamle ettiler. Ama buraya bir de “Batı teknolojisi” eklenmesini istediler. İstekleri yerine getirildi – alt tarafı teknoloji.

Aynı zamanda rekor sayıda İmam-Hatip Lisesi açıldı. Üniversitelerde kıyım uğrayan solcu öğretim üyelerinin yerini de muhafazakârlar doldurmaya başladı. Gülen’e inanmış ve onun talimatları doğrultusunda davrananların kadrolaşma çabaları o zaman da vardı. AKP iktidar olduğunda (araları bozuluncaya kadar) ağırlıkla bu kadrolarla işbirliği yapacaktı.

12 Eylül generalleri şüphesiz bunları dini denetim altına alma amacıyla yapıyorlardı. Kuruluş koşullarında kurulan

Diyanet İşleri mantığına uygun şekilde, değişmiş koşullarda, gene Cumhuriyet devletinin güdümünde bir din; dolayısıyla, Türkiye'nin sahici "şeriatçı" akımlarına uymayan bir politika. Ne var ki, daha sonra üstünde duracağım ideolojik tıkanma durumunda, beklenenin tersine sonuç veren ve o kesimlerin ekmeğine yağ süren bir uygulama.

Atatürk'ü olduğundan daha "dindar" bir tabloya yerleştirerek sunmak da bir 12 Eylül politikasıydı.

12 Eylül ideolojisinin önemli bir özelliği, kötülüğün her zaman "aşağıdan" geldiğine dair sağlam inancıydı. Kısmen askerî eğitimlerinin de etkisiyle, "merkeziyetçi" yönetimin vazgeçilmez olduğunu kabul etmişlerdi. Bu inançla, bir yığın hukuk dışı uygulamada bulundular. Bugünkü rejimin çeşitli "usul bilmez, tanımaz" tasarruflarını onlar daha önce gündeme getirmişti: örneğin miras hukukunu çiğnemek gibi tasarruflar. Ancak burada 12 Eylül'ün bugünkü AKP rejimine devrettiği şeyleri konuştuğumuza göre, daha "esasa ilişkin" maddelerden gidelim. "Toplum mühendisliği"nin başlıca etkinlik alanı siyasettir. Dolayısıyla 12 Eylül'ün siyasetin yapılacağı alana ilişkin getirdiği kurallar stratejik bakımdan çok önemlidir.

12 Eylül'ün "siyasi partiler" yasası siyaseti yasak etmeye yaklaşan bir eğilimi belli eder. Gene aynı "merkeziyetçilik" anlayışına uygun olarak, bütün yetkiler tepede toplanmıştır. Herhangi bir partinin genel başkanı ve onun çevresinin Türkiye'nin merkezine yakın olacağı (radikal bir şey çıkarsa bunun tabandan geleceği) varsayımı üstüne kongre gibi farklı fikirlerin çatışabileceği kurumlar peşinen başkanın iradesine bağlanmıştır.

Seçim barajını % 10 gibi dünyada eşi pek bulunmayan yüksek bir orana çıkarmaları aynı yaklaşımın sonucuydu. Böylece, generallere göre "marjinal" sayılacak siyasî düşüncelerin parlamentoda söz sahibi olması önlenmiş olacaktı.

Ama bundan da önemlisi Kürtler'in girmesini engellemekti. Kürtler'in siyasî hareket imkânlarının kısıtlanmasının en çok PKK gibi silâhlı mücadele öneren örgütlere yarayacağını anlamamak, 12 Eylül generalleriyle bugünkü iktidarın paylaştığı pozisyonlardan biridir.

“Örgüt” kelimesi daha önceki askerî yönetimlerle başlayarak yeterince kirletilmişti. Örgüt, bir “organizasyon” değil, “kötülük etmek üzere kurulmuş bir çete” olarak anlaşıyordu. Çünkü böyle bir iktidar açısından, örgütlü bir toplum istenir bir şey değildi. 12 Eylül her türlü örgütü, partileri olduğu gibi sendikaları, dernekleri de eli kolu bağlı hale getirmek için türlü yasalar çıkardı. Türlü denetim biçimleri icat etti.

Sonuç olarak her türlü otoriter, totaliter yönetimi rahat ettirecek, kayıt kuyut altında yurttaşlardan meydana gelmiş kayıt kuyut altında bir toplum ortaya çıktı. Yeniden seçimli, parlamentolu düzene geçilecekti, ama parlamentarizmin sulandıramayacağı, sıkı disipline alışmış/alıştırılmış bir toplumla yapılacaktı bu iş. Partisi de kurulmuştu: Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi. İlk seçime yalnız üç parti girebiliyordu; bu parti üçüncü, yani sonuncu oldu.

Seçim sonucu halkın 12 Eylül rejiminden ne kadar hoşlandığının ölçüsünü veriyordu. Bu noktada gene paradoksal bir durumla karşılaşırız. 12 Eylül hakkında övücü bir şey söyleyen yoktu. Konu açıldı mı herkes şikâyetlerini sıralıyordu. Askerî rejim belli ki herkesin ayağına basmıştı. Gelgelelim, 12 Eylül'ün getirdiği yasal düzen bayağı uzun süreye dayandı.

Tabii bunda Milli Güvenlik Kurulu gibi 12 Eylül'de özellikle güçlendirilmiş kurumların 12 Eylül'ün kendisinin sona ermesinden sonra da devam eden etkilerinin payı var. MGK, seçim kazanarak iktidar olan partinin bakanlarıyla toplanan generallerden oluşuyordu (gene öyle) ve bu durumda gelip

geçici bakanların karşısında generallerin “evin sahibi” gibi bir havaları vardı.

Bunlar ve burada sayamadığım birçok ciddi ayrıntı 1980 sonrası Türkiye’sinin hamuruna hatırı sayılır bir anti-demokratik maya kattı. 12 Eylül’den Türkiye’ye miras kalan en önemli gelenek budur.

Kâğıt üstünde, modern dünyada tanıdığımız siyasî rejimleri, onları birbirlerinden ayıran özellikleri sıralamaya başladığımızda –“elitizm” ve “popülizm”; “jakoben” ve “plebiter”– başta savundukları meşruiyet kaynağı, pek çok bakımdan birbirinin karşıtı gibi görünecektir. Ancak bunları “demokrasi” ile kıyasladığımızda, bütün karşıt özelliklerine rağmen, aynı “anti-demokratik” noktada durdukları sonucuna da varırız. Bu anlamda, 12 Eylül, bugünkü dahil, kendisini izleyen her türlü “anti-demokratik rejim”e öncülük etmiştir.

O Gün Toplumun Başına Gerçekten Ne Geldi?

NILGÜN TOKER

Askeri darbelerin/darbe girişimlerinin hatta belli ritimlerle tekrarlayan bir olgu niteliği taşıdığı, siyasetin neredeyse geleneksel bir parçası olduğu bir ülkede 12 Eylül darbesini bir olay olarak okumak mümkün mü? Geçmiş ve gelecek arasında bir kopuşu temsil ettiğini, yaşam dünyasına ayrıcalıklandırılabilcek bir müdahalesi olduğunu söyleyebileceğimiz bir olay mıdır 12 Eylül sabahı “Ordu İdareye El Koymuştur” sözünü duyduğumuz andan itibaren yaşananlar? Bu sözü tam söylendiği anda duymuş birisi olarak travmatik etkisi nedeniyle o günü, sonraki her türünden darbe ve darbe girişimlerini nasılsa bizim için bir şey değişmeyecek duyarsızlığıyla karşıladığımdan dolayı ayrıcalıklandıırabilirim. 12 Eylül darbesinin zulmn şu ya da bu düzeyde yaşayan çoğu insan için de böyle olabilir. Unutamak, hesabını soramamaktan kaynaklı bir takıntı halini alabilir. Ondan sonraki tüm kötülüklerin nedeni, kaynağı olarak bu olayı görmek, böylece de sonra gerçekleşmiş olayları göremez hale gelmek de mümkün. Genişlemiş bir 12 Eylül’de yaşadığımızı düşündürecek başta anayasa olmak üzere

epey bir şey de söz konusu iken sadece psikolojik nedenlerle değil politik nedenlerle de o günden itibaren hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını ve artık değişmeyeceği kadar bir şimdiye gömüldüğümüzü, ülkenin gelecek ufkunu tümüyle yitirdiğini söyleyebiliriz. O zaman şunu sormamız gerekiyor: Bu nasıl mümkün oldu? Arendt'in olayın anlamını açığa çıkarmak için salık verdiği gibi, olayla beraber yaşanan deneyimi görmek, dinlemek gerekiyor ki düşünce bu olayın nasıl bir kopuş yarattığını anlayabilsin. Bir "geride bırakamama" halini mümkün kılacak nasıl bir yaşam deneyimi gerçekleşti sorusu, çok daha doğrudan sorarsak, o gün toplumun başına gerçekten ne geldi sorusudur. Daha önceki darbelerin yapmadığı/yapamadığı bir şeyi başarmış olmalı 12 Eylül darbesi. En sonda söyleyeceğim şeyi baştan söyleyeyim: Toplumun geride bırakma kapasitesini ve nihayetinde bir toplum olma kapasitesini yok etti.

Bir darbenin ardından yaşananların çoğunun her darbenin ardından yaşananlar olduğu açıktır. Ağır bir devlet terörü açığa vurulduğunda toplumun her seferinde benzer şeyler yaşaması da kaçınılmazdır. Bir darbenin ardından doğmuş, bir darbeye öğretmeninin okulda tutuklanışını görmüş, bir darbeyle bu sefer polis ve askerinin kendisi için geldiği biriyseniz, bir darbe kültürüne epey sahipsinizdir. Bir darbe ne yapar diye sorulsa, ilk vereceğim yanıt, yeniden başlamak zorunda kalmak olurdu. Bir yeni başlangıç olarak bir darbenin ardından doğmuş olmaktan kaynaklı olsa gerek, 12 Mart'ta öğretmenim tutuklanınca hem okul hem de dolayısıyla öğretmen değiştirmek, eskisini isterken yenisine uyum sağlamak zorunda kaldım. 12 Eylül'de ise okulu, şehri ve önemlisi kendimi içinde tanımladığım tüm bağıntılarımı kaybederek, epey süre de hiçbir bağıntıya sahip olamadan kendime yeni tarifler aramak zorunda kaldım. (Bu yeniden başlamak zorunda kalmak, başarısız darbe girişimlerin-

de bile sürdü ve 15 Temmuz'un ardından üniversiteden ihraç edilip, yine yeni tanımların peşine düştüm.) Kişiler yeniden başlayabilir ama toplum her seferinde yeniden başlayabilir mi? Ya da 12 Eylül'le birlikte bu ülkenin toplumsal öğrenme süreci, birarada yaşamayı öğrenmek olarak değil de farklılıkların reddi üzerine kurulacak herkesin kendi benzerine kapanacağı "mahalleler" halinde yaşamayı öğrenerek asla bir daha biraradalık içinde düşünmeyecek insanlara dönüşme olarak mı yaşandı?

Bir darbe her koşulda olan bitene, şeylerin yürürlükteki haline bir müdahaledir. Bu müdahalenin dağıtıcı, değiştirici kapasitesi de bu darbeyle açığa vurulacak olan gücün, kudretin niteliğine bağlıdır. Her şeyi bir daha hiçbirisi eski yerine sahip olamayacak kadar kökten yerinden oynatacak neredeyse her şeye kadir bir gücün açığa çıkacağını biliyor muyduk 12 Eylül sabahı? O gece Mamak'tan tankların çıktığını gördüğümde, zaten bir sıkıyönetimde yaşıyor olmanın yarattığı rahatlık nedeniyle olsa gerek, bu sefer sert bir operasyon çekecekler galiba deyip saatlerce yürüyerek mahallelerden şehre inip, operasyondan yırtmış ama acaba oralarda ne oluyor diye endişeyle bir arkadaş evinin kapısını çaldığımda arkadaşlarımın yüzünde sadece o saatte rahatsız edilmiş olmanın hoşnutsuzluğu vardı. Bu hoşnutsuzluk 15 dakika tedirginliğe, sonraki saatlerde de korkuya dönüştü. Çünkü oturup televizyonu açtıktan birkaç dakika sonra Kenan Evren'in darbe ilanını izledik. Arkadaşlarımın darbe olmuş olmasından dolayı mı yoksa benim orada olmamdan dolayı mı ne yapacaklarını şaşırmış hale dönüştüğünün yanıtını bugün bile veremiyorum ama jandarmayı binanın kapısında gördüklerinde korkuyla bana baktıkları anda artık arkadaşım olmak istemediklerini anladığımı hatırlıyorum. Sonrası sokağa çıkma yasağına ihtiyaç arası verilene kadar saklanmak, gidecek bir yer düşünmek ve kaldığın evdekilerin

sana korku dolu bakışları artmaya başlayınca başka eve geçmek. Her şey yerinden oynamıştı işte, içinde mutlu olduğumuz sosyal ve politik bağlar dağılmaya başlamıştı.

Bir anda her şeyin belirsiz hale dönüşmesi. Bir gün önce sahip olduğun tüm tanımların, sahip olduğun tüm bağıntıların kaybolması. Arkadaşlık, komşuluk, vatandaşlık gibi tüm ortaklık referanslarının şüpheli, belirsiz hale gelmesi. Bir süre sonra polisin ele geçirdiği arkadaşlarını sokakta gezdiren, selam verdiğini almaya başladığını duyduğunuzda bu şüpheli hal yoldaşlarınıza kadar uzanıp, görmekten sevindiklerinizi görmemeye çalışmaya başladığınızda, çok sevdiğiniz bir arkadaşınız karşı kaldırımdan yürürken gidip ona sarılmak yerine koşarak oradan uzaklaşmayı seçmek zorunda kaldığınızda artık yalnız bir insan bile değil, tekinsiz bir dünyada hayatta kalmaya çalışan bir organizmaya dönüştüğünüzü anlıyorsunuz. Tüm bu bağlar çözülürken, kalan tek bağın aile olması, akraba falan da değil anne, baba, kardeşler olması belki bize ailenin ve muhafazakâr yaşam tarzının niye güçlendiğini de anlatabilir.

Bu belirsizlik içinde yine görünmez olmaya çalışarak kaldığım evlerden birinde Kenan Evren'in Taksim mitingini izlerken gördüğüm kalabalıktan şaşkına düşmüş bir halde sormuştum, daha birkaç ay önce biz o meydanda aynı kalabalıktaydık, nasıl oldu bu diye. Arkadaşım bunlar bize gelenler değildir demişti ama benim aklımdan geçen, ya aynı insanlarsalar idi. Sonrasında her şehirde aynı kalabalıkları gördüğüm dendir belki, bana hâlâ en azından bir kısmı aynı insanlardır gibi geliyor. Darbenin şiddetinden insanların korkup sessizce beklemeleri beklenir ama zulmünün nesnesi yaptıklarını düşmanlaştıran, asıl ve sözde vatandaş ayrımının temellerini atan bir söyleve coşkuyla katılmaları bir olaydır. Birkaç ay içinde en fazla biraz ayrıksı, fazla politik bir genç olmaktan, neye benzediği belli olmayan bir yaratığa dönüşmüştük.

Eziyet gören, acı çeken, öldürülen insanlar değil, hatta görmezden gelinen insanlar bile değil, devlet şiddetinin gösteri malzemesi haline gelmiş, kendilerinden olmayan, kendilerine benzemeyenleri merakla izleyen kalabalıklar birkaç ay önceki halktan başkası olamaz. Muhtemelen televizyonda her gün saatlerce yeni yakalananları acayip müzikler ve etkileyici ses tonları eşliğinde izleyerek ve tanımadıkları bu insanların kendilerinden olmadığını öğrenerek bu “başka” olana karşı hiçbir şey hissetmemeye de başlamış olmalılar.

12 Eylül’den sonra hızla yükselmeye başlayan ve artık bu günlerde epey hegemonik bir söylem haline gelmiş olan geleneksel bağların en sağlam ve güvenli bağlar olduğu fikrinin nasıl bir yalan üzerine kurulduğunu anlamak için hatırlamak gerekir. İçine doğduğunuz, kendiliğinden sahip olduğunuz yapıların, kurduğunuz iradi yapılara karşı yüceltilmesinin aslında bir iradesizleştirme politikasına işaret ettiğini görmek için de hatırlamak gerekir. Kaçacak yer kalmayınca ya da bir “çıkış” bulamayınca çoğumuzun yaptığı gibi baba evine dönmeye karar verip bir sabah otobüsten inmemle evi polis ve askerlerin basması arasında yarım saat olmadığına göre, doğduğum büyüdüğüm yerdeki hemşehrilerimden birisi ihbar etmiş olmalı. Doğduğum, büyüdüğüm bu küçük ilçenin insanlarının kendi evlatlarını koruması, hiç olmazsa zulme taraf olmaması beklenirdi oysa. Beni ön tarafı tamamen cam olan karakolun içindeki bir banka kelepçeleyip oturtmalarının nedenini de, çocukluğumu bilen o kasabalıların kalabalıklar halinde yolun karşısına dizilip beni seyretmeye başlamalarıyla anladım: Televizyondakilerdendim artık, onlardan biri değil. O halde, içine doğduğumuz yapılar aslında bir bağıntı kuruyorlarmış ve o kadar da güvenli sığınaklar hiç değilmiş.

Bu kadar kısa bir süre içinde, daha sonra tüketim toplumunun en temel karakteristiklerinden birisi olan, seyret-

me, gösteri ve “nesneleşmiş gerçeklik” kavramlarıyla tarif edilmeye başlanacak toplumsal dönüşüm pratiklerinin nasıl sağlanabildiği sorusu 12 Eylül’ü bir olay yapıyor, onu bir askerî vesayet sisteminin sıradan bir parçası olmaktan çıkarıyor. Kendi tanımından hareketle değil, sürekli bir olumsuzlamayla konuşan ne olunması gerektiğini buyurarak değil, ne olunmaması gerektiğini göstererek eyleyen, tekçi-bütüncül bir ideolojiyle değil toplumun hegemonik inanç ve alışkanlarını güçlendirerek sosyolojik meşruiyet alanı yaratan bir söylemle iş gören bu darbenin, kamusal alanı da tümüyle çökerterek “yeni” bir siyaset yapma tarzını sistemin karakteri kıldığını bugünden biliyoruz. 12 Eylül’e daha sonraki itirazların önemli kısmının, olduğu şeyin kabul edilmesi taleplerinden, kimlik tanınma taleplerinden doğmuş olması, bu tanımsızlaştırıcı, referansları bulanıklaştırarak yarattığı muğlaklıkla iş gören tahakküm yapısını parçalamanın başka zemininin kalmamasıyla açıklanabilir.

Bir hastane odasında, ellerim yatağa kelepçeli tepemde bir tabur askeri görerek uyandığımda, “çabuk kelepçeleri çıkarın ve siz de dışarı çıkın,” diyen bir hekim sesini de o zaman duymuştum ama. Bana hiçbir sempati ya da empatisinin olmadığını, sadece hekim olduğu için böyle davrandığını kısa sürede anladığım bu hekimin davranışının da onun dışında hastanedeki herkes tarafından ve hatta ahali tarafından da acayip bulunması hekimlik ahlâkı meselesinin bugün niye politik bir mesele haline geldiğini anlatabilir.

Arkadaşları ya hapiste ya kaçarken hapisten yırtmış olmanın mahcubiyetiyle, üstelik de kuş uçsa polisin evi basmasının yarattığı kaygı ve bıkkınlıkla bir organizma olarak yaşam sürdürmeye çalışırken Erdal Eren idam edildi. Ağladığımı gören/duyan konu-komşunun tek sorusu vardı: tanıyor muydun? Galiba o gün, 17 yaşındaki bir çocuğun devletçe öldürülmesiyle hiç ilgilenmeyen bir insan grubunun,

halk değil, ahali olduğunu, cumhuriyet fikrinin referansı olan “the people” değil, sadece “people” olduğunu anladım. Şundan eminim, Menderes ve arkadaşları idam edildiğinde bu idamla herkes ilgilenmiş ve çoğu evde ağlanılmıştır. Deniz’lerin idamının sokaklarda konuşulduğunu ve “kıydılar çocuklara,” diyenlerin de olduğuna tanığım. Oysa Erdal Eren ve tüm diğer idamlar duyulmadı, ilgilenilmedi ve konuşulmadı. Korkunun yarattığı sessizlikten dolayı değil, kendi dünyalarına ait olmayanla ilgilenmeme hali nedeniyle konuşulmadı. Ateşin sadece düştüğü yeri yakması, etrafındaki hiçbir şeyi etkilememesi böyle başladı. O zamandan beri her bir mağdur, diğerlerinin, vatandaş bağıyla bağlı olduğunu düşündüklerinin, ne kadar acı çektiğini görmesini sağlamaya çalışıyor.

Türkiye 12 Eylül’den önceki darbelerin ardından, darbenin yarattığı yıkımı onarma çabalarının yükselişini deneyimlemişti. Bu deneyimler, şu ya da bu biçimde toplumun değişme dinamiğini açığa çıkaracak deneyimlerdi. Yani önceki darbeler toplumun geride bırakma, onarma ve hatta değiştirme kapasitesini ortadan kaldıramamışlardı. Bu sayede de darbeler geçici bir “ara durum” olabildiler. Darbenin esasen kendisine karşı yapıldığı toplumsal gruplar ve siyasi yapılar, bu darbelerin ardından kendilerini de dönüştürerek siyasal alanı açmayı, hatta genişletmeyi başarmışlardı. 60 darbesi sonrası AP, 71’ darbesi sonrası Ecevit’li CHP merkezde dursalar da diğer siyasal hareketler de güçlenmişti. 12 Eylül’den sonraki siyasal hareketin değiştirici bir toplumsal dinamiği yaratmakla değil, mevcut toplumsallıkla bütünleşmenin yollarını aramakla meşgul olduğunu biliyoruz. Korumacı, fikrinin ya da daha kötüsü kuşattığını düşündüğü toplumsal kesimin varlığını sürdürmesine odaklı, bu nedenle de esasen güç kazanmak ya da gücünü korumakla ilgili bir siyaset. Hazin bir şekilde, bu varlığını sürdürme ne-

redeyse “itki”sine kapanma hali özellikle sol/sosyalist politikaya içkin hale geldi. Özel olarak fikrine değil de varlığına saldırıldığında, varlığını sürdürme arzusuna kapanmak kaçınılmazdır; hele bir de varlığına saldıranın gücünün şiddetini gördükten sonra.

Döngüsel zaman anlayışına dayalı Antik Yunan dünyasında, Herodot’un dediği gibi bu döngüselliği kıran tek şey eylem, kahramanın eylemidir. Daha doğrusu bu döngünün içindeki tarihe kaydedilebilecek tek şey, canlılığını, varlığını sürdürme edimleri değil, tam tersine canlı varlığını riske atan insansal eylemlerdir. Eylem, dinamik olan, hikâye yaratan şey, değişme-değiştirme hareketinin kendisidir. Ancak bu yolla bir tarihe, yani bir geçmişe ve geleceğe sahip olunabilir. Kapitalizmin yeni hallerine, insanları genişlemiş bir şimdiye gömen bir zamana upuygun bir şekilde toplumun değiştirme kapasitesini kötürümleştirerek, hatta değişmemeyi yücelterek 12 Eylül, ülkeyi tarih dışına çıkarmış, neredeyse bir döngüsel zamansallığı ülkenin zamanı kılmış, ülkede yaşayanları kendi döngülerinde hareket eden yığınlarla dönüştürmüş ve her bir yığını kendi çemberine kapatarak, diğerini görme kapasitesini ortadan kaldırmış görünüyor. Sonraki siyasetin bu çemberler arası hiyerarşi kavgasına dönüşmesine şaşırmamak gerek.

Toplumun unutuş-unutamama kıskacından kurtulması ve “yeniden başlama” dinamiği kazanması, ancak bir “yargı”, toplumsal müzakere içinden doğacak bir ortak kanı ile mümkündür ki, bu yargıdan hareketle bir değer oluşturabilirsin ve bu değere yönelik eylenebilirsin. Müzakere alanı ne zaman birazcık açılmaya çalışılsa, hızla kapatılması gerektiğini öğreten 12 Eylül sayesinde, toplum kendinden olmayanla karşılaşma imkânını kazanamadığında, esasen toplum olma vasfını yitirmeye başlar. Kendisine benzemeyenle iyi ihtimal görmezden gelme/yok sayma, kötü ihtimal yok etme

ya da tahakküm etme şeklindeki bir ilişkiye gömülmüş ve her çıkmaya çalıştığında yeniden gömülmüş bir yaşam dünyası, paylaşılan bir yaşam dünyası olmadığından toplum ortadan kalkmıştır.

Hatırlama ve unutamama kelimeleri arasındaki fark, aslında eleştirel düşünme/yargı ve unutuş/yargı kapasitesini yitirme terimleri arasındaki fark kadar büyüktür. Hafıza, yargı kapasitesine eşlik eden yetidir, hayal gücü ancak onun sayesinde çalışır. Biliyoruz ki, gelecek kategorisi, hayal gücüne bağlı bir kategoridir. Yani geçmişsiz, hafızasız bir gelecek mümkün değildir. 12 Eylül toplumunun neyi nasıl hatırlayacağı bir unutuş içinden belirlendiği için, geçmişi çok uzak geçmişte bulanlarla, sanki hiç değişmemiş gibi algısıyla düşünmesi belirlenenlerle, hiç değişmemesi için uğraşanlarla siyasal alanın siyasetleştirildiği bir yaşam alanından toplum onarma kapasitesini geri kazanabilir mi?

Toplumun beraber yaşadıklarının bir kısmını toplum dışında sayarak, kendisinin de bir toplum olma kapasitesini kötürümleştirme sürecinden, bu dışta bırakılanların varlıklarını sürdürmek için birbirlerine dayanması gerektiğini görerek, bugün içinde nefes alınabilecek bağların yeniden kurulabilmesini öğrenmesi, tüm sosyal ve politik içerikleriyle dayanışmayı öğrenmesi, bir toplum olma iradesini geri kazanmak için “dışarıdan içeriye” yayılabilecek bir imkân yakalamamızı mümkün kılabilir mi? Gerçek bir geride bırakmak, yeniden bir geleceğe sahip olmakla mümkün, bunu biliyoruz. Ama bunun için bozulan toplumsallığımızı onarmak için yaşanan kötülüğe dair bir yargının ortaya çıkması lazım.

Seyretme etkinliğini aktif bir anlama, inceleme, aktarma edimine dönüştürecek ve böylece hem toplumun korkuyla kapanıp unutuşa gömülmesini hem de kendi içine kapanıp, bir tür döngüsel zamansallığa takılıp kalarak kendisini onar-

ma kapasitesini kaybetmesini engelleyecek hikâyelere, anlatılara, eylemlere ihtiyacımız olduğu kesin.

Küçük bir ilçede, kendine kapanmış birisini dünyaya açacak tek şey vardır: İnsanlığın hikâyelerini bize anlatacak olan kitaplar. Belki de sahnenin kapanışını görmüş olmaktan dolayı, uzun süre tiyatro oyunları okudum, önce Shakespeare'leri, Çehov'ları, sonra Sophocles ve bulduğum tüm oyunları. Sahnesi kapanmış olanın sahneyi tahayyül etmesini sağladılar. Belki de sayelerinde tahayyül etmenin ve düşünmenin peşine düştüm.

Yüzleşmenin, kötülüğü görme kapasitemizi arttırmanın, kendi kapalı dünyalarımızdan çıkıp diğerlerine açılmanın yollarını aramalıyız. Mesela oyunlarımız olmalı, yazılan, oynanan. 12 Eylül'ün "gösteri"sinin şiddet, zulüm olduğunu dile getirecek ve sahnede kahramanlarımız olmalı bu şiddetli güce başkaldıracak. Çünkü;

*Duydum ki, suçlu kişiler oyun seyrederken,
Kimi sahnelerin oynanışındaki ustalıktan
Öylesine derinden çarpılırlarmış ki,
O anda içlerindeki kötülüğü açığa vururlarmış.*

*Her şey oyunda bitiyor.
Kral'ın vicdanını ele geçirmenin yolu oyundan geçiyor.¹*

1 William Shakespeare, *Hamlet*, çev. Bülent Bozkurt, Remzi Kitabevi, 2007, s. 110.

Çok genç yaşındayken (34) yitirdiğimiz Kazım Koyuncu, devletin ve memleketin ruhunu kavramış insanlardandı. 12 Eylül 1980’de henüz dokuz yaşındaydı. Olanları değerlendiremezdi. Ancak şahit oldukları onda öyle hisler uyandırmış olmalı ki, o gün nasıl bir topyekûn altüst oluş yaşandığını sonradan olanca derinliğiyle kavrayabilmişti.

Derinlik, evet. O gün başlayan süreç, derinlemesine tahribat süreciydi. Dönemin simgesi işkence ve idamlar bile, toplumsal psikoloji ve ruhların derinliklerinde kırılan dökülenle, ekilen büyütülenle, bünyeye damardan zerk edilen zehirle kıyaslandığında, onca ezâ cefâyâ rağmen, görece yüzeysel acılar, geçici travmalar olarak kalacaktı. Failini alçaltan devlet histerisi ezmek için üstünde tepindiğini yok edemedi, ama 12 Eylül’de ekilen, büyüdü, toplum bilincini, ahlâkını kapladı, arızalı ruhları kronik hasta etti.

Ölümünün ardından onun için yaptığım filme (“Şarkılarla Geçtim Aranızdan”) katamadığım bir röportajda Kazım, yakını olan iki yeniyetmeye kızgınlığını anlatıyordu. Hiç okumamalarından yakınıyordu. Mealen aktarıyorum: “Bir gün

‘bari Zagor okuyun’ dedim, onu da bilmiyorlardı! E, kızdım artık. Yahu ben size Yaşar Kemal demiyorum, Milan Kundera demiyorum, Zagor diyorum yahu!..” Soluklanmadan ekliyordu: “Hakikaten bu 12 Eylül milat gibi bir şey. Bir gün önce doğanla bir gün sonra doğan arasında bile öyle muazzam fark var ki.”

Evet, var. En tuhafı da, biz “12 Eylül öncesi” gençlerine en uzak gelen, en zor anlaştığımız kuşağın bizden hemen sonra gelenler, 1980’lerde ergenlik-yeniyetmelik dönemlerini geçirenler oluşu. Bu başlıbaşına derin inceleme konusudur. Ancak kimse merak etmedi, üstüne eğilmedi. Burada siyaset makbuldür, o da iktidar hesabı, erişilemeyeene haset veya kendini doğrulamadan ibarettir.

Biz, şu meşhur “12 Eylül öncesi kuşağı”, suçlular, kabahatlılar olarak da konu edilsek, felaketzedeler, kurbanlar olarak da anılsak doğru dürüst sosyolojik gözlemlere bile değer görülmedik; nerede kaldı psikolojik boyutlar... Sokak eylemleri, “hareket”ler, fraksiyonlar, boykotlar, vuruşmalar, tartışmalar, silahlar, dergiler... e, bunları yapan eden, meydana getiren bireyler, insanlar vardı bir de! Ancak dönemi araştıranlar ilk bakışta görülenin, kalabalık, genel olanın, kolaylıkla sınıflananın, en önemlisi, siyasî olanın ötesini merak etmediklerinden, inceleme nesnesi bile olamadığımızla kaldık.

Doğrusu, bizim de kendimizi incelemeye, yanlışımızdan öğrenmeye, eksikimizi gidermeye niyetimiz olmadı. Çok çekmiştik, siyasete dair söz almak için gereken şey bedelse nice bedeller ödemiştik. Olsa olsa birilerinin bizden öğrenecekleri olabilirdi. Fakat önce, elbirliğiyle unutulup gitmemizi tercih edecek gibi görünen topluma varlığımızı hatırlatmalıydık. Ne vardı elimizde, devir değiştiği, şartlar bambaşka hale geldiği için, bizim dışımızda kimseye pek de işe yarar görünmeyen tecrübelerimizden başka? Çektiklerimiz. Büyük hak-

sızlıklar, dizginsiz zalimlikler. Pek hatırlanmak istenmeyen işkence. Eziyet. Yaralarımız. Ve kayıplarımız. Geleceğin değil geçmiş devrin temsilcileri sayılmaya başlanmıştık, darbe ve ardından bütün çirkinliğiyle gelen köşe dönmecilik, gözü dönmürlük, şımarıklık, küstahlık, umursamazlık, vicdansızlık hegemonyası dünyayı değiştirdikten sonra. Yok sayılmak için fazla gençtik. Varlık iddiasında bulunmak içinse elimizde artık varolmayanlar vardı. Yaşayan toplumla ilişkimizi tuhaf bir ikileme sürükledik: Bugün varolduğumuzu, onca eziyeti boşuna çekmediğimizi kanıtlayabilmek için hep artık aramızda olmayanları öne sürer olduk. Bu bizi daha da geçmişe ait kıldı. Geçmişe aitlik, bir duygusal kılıf olarak, "ben buyum," demeden, sessizce varoluşumuzu sardı. Zihnimizin açılacağı her yenilik, bizi ait olduğumuz topraktan koparacak tehdit olarak göründü gözümüze.

Kayıplara sarılmak elbette sadece "milat" sonrasındaki varoluşumuza ilişkin bir tür gerçeklikten kopma davranışı değildi. Çok haklı, çok köklü, sarsıcı, çarpıcı, yakıcı sebebi vardı.

12 Eylül öncesi denen dönemde sokaklarda bulunmuş olmak, akranlarının, arkadaşlarının dünyadan ansızın eksilmesini tecrübe etmiş olmak demekti. Henüz yirmilerindeki akranlarının... Beraber oturup kalktığın, yürüdüğün, gece yazıya, gündüz kavgaya beraber gittiğin arkadaşlarının hayatından pat diye yok oluvermesi, fakat senin devam etmen demek. "En çok ne yaptınız o dönemde?" Cevap: "Öldük!" Tuhaf kaçmaz.

En fazla birileri çıkar, "Biz daha çok öldük," diye müdahale eder.

Mâruz bırakıldığımız şiddet ve dehşet henüz yarım yamalak oluşmuş kişiliklerimizde öyle kritik yaralar açtı ki, sıcakken bunları fark edip iyileştiremedik, sonradan da konu et-

memeyi yeğledik. Belki bahsetmezsek kapanacaklarını umduk. Elbette kapanmadılar. Kesilen sinirler kendi kendilerine uzanıp yeniden birleşmediler. Ayrıca, bizim de hem kendimize hem yakınımızdaki başkalarına hesabını vermemiz gereken çok vukuatımız vardı. Bu yüzden de geçmişi deşmeye kimse fazla istekli olmadı. Türkiye’de siyasetçilik, kendi yanlışlarını soğukkanlıca ele almamayı, hele başkalarının duyacağı –ve kullanabileceği– tarzda bunlardan asla söz etmemeyi öngörür. Bu yüzden, yüz binlerce insanı muazzam umutlar ve kararlılıkla sokaklara dökabilen koskoca hareketin, önce parça parça ayrışmasını, sonra kendini çıkarma sokuşunu, nihayet eriyip gidişini izlemiştik. İzlememiştik de... buna mâruz kalmıştık. Yoksa katılmış mıydık? Veya düpedüz sebep mi olmuştuk? Çoğunluğun bizi düpedüz imha etmekten yana olduğu bir toplumda, bölündükçe bölünüyor, yeni yeni hareketler, gruplar, hattâ partiler halinde iktidar adaları, adacıkları meydana getiriyor oluşumuzun “keşke olmasa” denip geçilebilecek, arızî bir hal olmadığını, bu böyleyse iddialarımızın ne kadar gerçek olabileceğini sorgulamamız gerektiğini dile getirenlerimiz pek az çıktı, onlar da genellikle bozgunculukla suçlandı. Ya da gerçekte hayatî, varoluşsal sayılması gereken ayrımları hafifsemekle. Koca eşitlik-adalet hareketini zehirleyen iktidar illetinin adını bile koyamadık. Yıllar sonra, konuşma fırsatını yeniden bulduğumuzda, kötü her ne olmuşsa düşmanın gaddarlığına bağladık, konuyu kapadık.

12 Eylül’e “milat” gibi sıfatlar yakıştırmayı uygun bulmadık. Hepimizi kahretmeye soyunmuş darbecilerin zafer gününü niye payelendirelim? Oysa hoşumuza gitmese de itiraf etmeliyiz ki, 12 Eylül bir milattır. Öncesi ve sonrası arasındaki insan, özellikle gençlik davranışları farkı, onu milat kılmaya yeter.

12 Eylöl şüphesiz Türkiye siyasi âlemi ve ekonomi mekânizmaları için önemli dönüm noktası. Ama bu alanlarda millet midir, tartışılır. Bu sıfatı hak edişı, daha çok sosyolojik, sosyal-psikolojik, hattâ psikolojik diyebileceğimiz sebeplere dayanıyor. Esasen bizlerle ilgili. Bireylerle.

1960'larda daha önce bilinmeyen çiçekler açmaya, rastlanmamış dereler akmaya başlamıştı Türkiye'de. Koca bir ırnak oluştu. İki yanında o çiçeklerle. 1971'de baltayla daldılar bunlara. Çiçekleri dağıttılar, akan suyun önünü kesmeye çalıştılar. Olmadı. Daha güçlü akmaya başladı. Karşı konması zor bir akıntıyla. Biz bunun içinde, bunun "unsur"ları olarak yaşadık. Bireyler topluluk halinde, topluca meydana getirdikleriyle vardılar. Anca "teneffüs" veya okul kırmayla karşılaştırılabilecek ender zamanlarda görece bağımsız varlıklar haline gelebiliyorlardı.

Tasvir ettiğim durumun bugün, özel dünyasının çok daha büyük kısmını başkalarının iradesine teslim etmiş, özgünlüğü eridikçe kendini daha bir kutsal sayan bireyin devrinde, özellikle irkiltici, ürkütücü gözükeceğinin farkındayım. Evet, iradeni başkalarınıninkiyle birlikte akıntıya katmış olmanın tehlikeli –nitekim epeyce trajediye yolaçan– tarafları vardı. Ancak başka hiçbir ayartıcı tarafından cezbedilmeksiniz, kendi kararlarımızla, şevkle atlamıştık oraya. Zaten yaygın kitlesel öğrenci eylemlerinin başladığı 1974 sonbaharından faşistlerin ilk cinayeti işlediği Aralık ortasına ya da en geç Ocak 1975'teki ikinci cinayete kadarki kısacık dönem dışında, parlayan, çağıran, cezbeden şeylerden çok, tereddüt uyandıran, korkutan, fedakârlık isteyen bir ortam vardı karşımızda. Tekinsiz ortama dalmak anlamına geliyordu, o ırmağa atlamak.

Devletçe eğitilip örgütlenmiş paramiliter ekiplerin yönetiminde faşistler üzerimize saldırtılmaya başlandığı andan

itibaren, hayat seçeneklerimiz son derece sınırlanmış, “yarın ne yapсам?” gibi sorular yaşantı çemberimizden çıkmıştı. Ailevî yükümlülükler, dersler, sınıf geçme-okul bitirme sorunları ve sorumlulukları, “özel yaşam” diye tarif edilecek alanda cereyan etmesi beklenenler, spor, müzik, sinema, zevkler, hobiler, hep beraber çevirmeye uğraştığımız çarkın hareketine engel olmadıkları oranda ya da katkıları olması şartıyla yaşantımızda kendilerine nadiren ufacık yerler bulabilirlerdi. Pek azımız, bireysel gelecek hayallerinden bahsederdi. “Okulu bitirince şunu yapacağım”, “şu işi tutacağım” diye konuşana pek rastlamazdınız. Eğer gelecekte sözedilirse, sözkonusu olan, insanların eşit, mutlu yaşayacağı, yoksulluğun kalmayacağı, bugünden hayal edilmesi zor, çünkü pek güzel bir uzak gelecekti. Aslında tam nasıl bir şey olduğunu tahayyül edemiyorduk, yalnız şunu biliyorduk: güzel olacaktı, her yerde insanlar mutlu olacaktı. Bizim inşa edeceğimiz gelecek, evrenseldi.

Yarın böyle bir geleceğe bugün yaşayan ve mücadele eden bizlerin azmi, cesareti ve becerisiyle ulaşılacağını söylüyorduk. Ama içimizden bunu pek gerçekçi bulmuyorduk da. Bunda kandırmaca veya ikiyüzlülük yok. Sosyalizmin gelecek tasavvurundan şüphemiz yoktu. O günleri biz görür müyüz, bundan emin değildik sadece. Böylece, ömrümüzden kat kat uzun bir tarih diliminin failleri arasına karışıyorduk. “Tarihin akışı”na katılımımız ruhânîleşiyordu. Tatmanın bize nasip olmayacağını bile bile insanlığın bir güzel gelecekte yaşaması için uğraştığımızı düşünüyorduk. Doğru ifade “düşünüyorduk” olmayabilir. Yaşanana düşünmek denebileceğinden emin değilim. Daha çok hissedişti bu.

Bir derin anlam hissiydi...

Gerçekte dünya cahili gencecik insanlardık. Ve birşeyler talep etmek için toplanıp yürümek üzere ilk adımlarımızı

attığımızda üzerimize silahlı adamlar salmışlar, bizi dehşete boğmayı kafalarına koymuşlardı. Dehşetle boğmayı...

Açıkçası hepimiz bu cehaletin aynı ölçüde bilincinde değildik. Yine de çoğumuz gidermeye çalışıyorduk. Bazılarımız, kısmen anlayarak, yutar gibi okuduğumuz kitaplardaki özgüvenli, kararlı, tesirli ifadeleri zihnine ve diline yerleştirmekle yetindi. Bazılarımıza dünyanın başka yerlerinde yoldaşları olduğunu öğrenmek yeterli göründü. Toplumsal adalet mücadelesinin geçmişine dair öğrendiğimiz her bilgi kırıntısı varlığımıza anlam katıyor, bizi ve katıldığımız ortamı zenginleştiriyordu. Upuzun hak-adalet arayışı tarihinin binbir zulme uğramış ama yolundan dönmemiş kahramanlarıyla kendimizi yoldaş saymak azmimizi kuvvetlendiriyordu. Kimimiz, sağlıklı ama aceleci ve gözükara, bilgi açlığıyla satırlar, sayfalar yutuyor, kimimiz kendini büyük kapışmalara fiziken hazırlıyordu. Öğrendiklerimizi aşkla benimsiyor, şevkle sunuyor, herkesi heyecanla davet ediyorduk, adaletli yeni dünyanın kuruluşuna.

Öte yandan, devlet, üzerimize silahlı adamları salarak, çelişkili bir işe kalkışmıştı. Bireyliğinden feragat etmeye bile hazır, gözü birden kararabilen, yirmili yaşlarındaki gençlerdik. Yeni keşfettiğimiz ve katıldığımız tarihimize gururla, dört elle sarılmıştık. Yoksulluk ve eşitsizliğe son vermek için kendini feda etmeyi baştan içeren bir büyük mücadelenin neferleriydik. Hak-adalet mücadelesi için daha uygun yollar olduğunu göstermeye kalkacak olana, ilk şiddetli itirazlardan sonra kulak verecek olanlarımız başka şartlarda belki çıkardı. ("Belki", çünkü çok radikaldik. Yirmilerimizdeydik.) Ama silahı alnımıza dayayıp hayatımıza birer korkak olarak devam etmemizi buyuranlara meydanı bırakıp kaçamazdık ki! Kendimizi feda etmeye zaten hazırдық, bunun bir büyük devrim yolunda değil, okula veya mahalle-ye saldıran faşistlerle girilen kavgada oluşu hiç de küçül-

müş, değeri azalmış, hedeflikten çıkmış bir mecburiyet gibi görülmüyordu.

Meselâ ben, 1974 biterken Şahin Aydın'ı öldürdüklerinde daha çok şaşırmış kalmıştım, ama hemen ardından Kerim Yaman'ı vurduklarında, artık oradan ayrılamayacağımı biliyordum. Oysa sahaya çıkalı henüz birkaç ay olmuştu. Mücadeleden kaçınmak, daha 19 yaşında haysiyetsiz kalmak olacaktı. Haysiyet kelimesini o güne kadar hiç kullanmış mıydım, bilmem. Herhalde hayır. Ancak korkup kaçılırsa telâfisi imkânsız birşeylerin kaybedileceğinden emindim.

Tercihlerimizi tehlikeden kaçma, güvenli ortama geçme yönünde yapmayı aklımızdan geçirmeyişimizin en sağlam sebebiyse, yalnız olmayışımızdı. Onlar saldırıyorsa, biz de direnecektik. Bunu yapabilecek, kararlı, gözüpek bir toplulukluk. Parçası olmak cesaret vericiydi.

Gerçi sonradan, mücadeleyi akıl-fikirden çok onur meselesi yapmanın birçok zararıyla yüzyüze gelmedim değil. Birçok yanlış gideremeyişim, bile bile sürdürüşüm, şüphesiz esasen böyle bir sebebe dayanıyordu. Siyasî mücadele duygularla sürdürülebilen, hele başarıya ulaştırılabilen bir uğraş değil. Duygularla isyan edersiniz, siyasî hedeflere ulaşamazsınız. Aklı-mantığı geçerli kılabilmek içinse sükûnet, olgunluk, geniş görüşlülük gerekiyor. Bunların yokluğundan doğan açığı, yükümlülük ve mecburiyet hislerinin yanı sıra, şevk, tutku ve cesaretle kapamaya çalışıyorduk. Söylemiş miydim: Yirmilerimizdeydik. Dünya değişmek zorundaydı, zorunluluğun sebeplerini biz biliyorduk, değiştirecek olan bizlerdik.

O büyük akış içerisinde bulunmanın hissettirdiklerini, mânâsını bugün herkesin elle tutacağı, gözle göreceği şekilde ortaya koymak imkânsız. O büyük akışın ruhları her gün arındırıp güçlendirmesi, yarına hazırlaması... En basit gündelik davranışların, sırf hayal etmesi bile insana şevk veren,

parlak, muazzam gelecek tasavvurlarıyla veya mücadelenin güncel gerekleriyle ilişkilendirilebildiği, “gerekeni”, “üstüne düşeni” yapıyor olmanın iç rahatlığıyla donatılmış, tehlikeli ve huzurlu bir hayat...

Kulağa tuhaf geldiğinin farkındayım. Silahlar, bombalar, kavgalar dövüşler, mütemadiyen polisçe alınmak, dövölmek, sövölmek, sokaktayken hep tetikte olmak, bineceğın otoböse, otoböste kapıya yakın durmaya dikkat etmek, ev-deyken bahçeden ses gelse silahı kapıp sipere yatmak... bunun neresi huzurlu?

Cevabı uzun bir hazırlık faslının ardından verebileceğım.

Gömlek yakası göbeğē kadar açık, elinde –galiba “ak-rep” dedikleri– kısa namlulu otomatik silahla solcuların arasına dalarak nam yapan, çok sonra “demokrat vali” olarak ünlenecek olan polis şefinin özel birliğı vardı. Bir otobüs seçilmiş polis. Bunlar genellikle solcuların güçlü olduğı, faşistlerin esamisinin okunmadığı okullara musallat olurlar, bizimkilere oraları dar ederlerdi. Bir süredir, faşistlerin bir türlü varlık gösteremediğı Yıldız Teknik’teydiler. Bizim okula da faşistler normal şartlarda giremiyorlardı. Zaman zaman topluca gelirler, içeri girebilirlerse dövüşölür, silahlar çekilir, polis gelir, bazılarımızı toplardı, Şube’de bir-iki gün kalıp mahkemeye çıkarılır, bırakılırdık. Ya da faşistler –genellikle pazartesi– bomba koyarlar, okulu tatil ettirirlerdi. Bir gelirsın ki, girişin yanındaki janti butiğın cam çerçeve inmiş, okulun kapısı yamuk yumuk, etraf kapkara ise batmış. Muhtemelen yine faşistlerin okula girmek için hücumla kalkıp içeri sokulmadığı çatışmalı günlerden birinde, meşhur amir ile namlı birliğının otobüsü bizim okulun önünde belirdiler. Ve o gün okulda öğrenci nâmına kim varsa toplayıp götürdüler! Sayamadım, kaç otobüs geldi, o zaman Gayrettepe’deki 1. Şube’den. Mavi toplum poli-

si otobüsleri. Herkesi doldurdular. Görülmemiş şeydi! Şişli Siyasal'ın aşırı derecede politik ortamından zerrece etkilenmeksizin gelip giden, çatışma olduğunda durulmasını bekleyip az ötedeki Cafe Bonjour'a geçen "sosyetik" –o zaman öyle diyorduk– öğrenciler dahil, herkesi. Kürklü kızlar falan vardı, polis otobüsünün içinde, o hengâmede beni bir gülme almıştı. Kısa sürdü.

Niyesini hatırlamıyorum, bizi, galiba üç kişiyi –dört de olabilir– minibüse aldılar. Aralarına itinayla yerleştirdiler. Aramızdan birinin babası polisti. Onu kapıyla koltuklar arasındaki boşluğa, yere çökerttiler. Öylece uzun süre bekledik. Öbür otobüslere okuldan alâkasız öğrencilerin dolduruluşunu şaşkınlıkla izleyerek. Derken minibüs hareket etti. Aralarında tek kelime konuşmaksızın, kimse herhangi bir komut vermeden, bizi dövmeye başladılar. Sadece arada, babası polis olan oğlana küfrediyorlardı, "Ulan baban millet için canını ortaya koysun, sen burada vatana ihanet et!" lafları eşliğinde. Sağ yanımdan bir polis vuruyordu, arka koltuktan bir başkası sol yanımla meşgul oluyordu. Daha ilk beş-on darbeye anlamıştım ki, bu öyle rastgele dayak değildi. Dayak durumlarında, suratına da gelsin, izi görülsün, fotoğrafı gazetede çıksın diye yüzünü onlara çevirmeye çalışırdın; bunlara hiçbir numara sökmüyor, ensenden tutmuş kafanı bastıran elden kurtulmaya yönelik ilk kıpırtıda derhal vurmaya kesiyor, seni münasip konuma getirdikten sonra devam ediyorlardı. Ama asıl, her birimizi dövenlerin, hiç konuşmadan aralarında anlaşmış olduğunu, hep aynı yerlere, ama istisnasız aynı noktalara vurduklarını fark edince ürkmüştüm. Cop nerenize gelse acıtır, ama bu başka şeydi. Yirminci, yirmi beşinci defa aynı noktaya cop indirilmesiyle oluşan acı önceden bildiğimiz şeylere benzemiyordu. Vurdukları noktalar da rastgele yerler değildi. Bu işin de bilimsel temelli ustalığı vardı belli ki. Nitekim dışlarında bazı

noktalara vurdukları kollarımın iç kısımları sonradan mosmor olacaktı. O taraf acımıyordu, ama neredeyse bileklerimden omuzlarıma kadar, kollarımdaki bütün damarlarım, kılcal dallarıyla falan seçilebiliyordu. Kollar kullanılabiliyordu, ama eğreti, ödünç alınmış gibi. Sırtımdaki iki ağrı noktası beni felç etmişti, yürümem, oturmam, kalkmam günlerce mesele olmuştu.

Şişli'den Gayrettepe'ye, aksi gibi sıkıştıkça sıkışan trafiğin içerisinde, o mesafe için muazzam uzun bir sürede ulaştık. Polisler böyle durumlarda hiç acele etmez, siren çalıp yol açmaz, yolculuğun tadını çıkarırlar. 1. Şube'nin önünde, bu süre boyunca aralıksız darbe yemiş bedenlerimizi sürükleyerek minibüsten indik. İçeri sokulduk. Şube'dekiler, avluya sıralanmış otobüslerin içindeki alâkasız gençlerin orada ne aradığını çözebilmiş değillerdi. Onlardan bir an önce kurtulmanın münasip formülünü arar gibiydiler. Profesyonelce dayağın sersemliğiyle anlayabildiğim kadarıyla. Bizi merdivenin başına ittikleri sırada düştüm ve bunu fırsat bilip bir süre gözlerimi kapattım, kıpırdamadan yerde kaldım. En azından vurmazlardı o durumdayken. Fazla uzatırsam daha beter olabileceğinden, mâkul zaman sonra gözlerimi yavaş yavaş açtım. Dışarıdaki alışılmadık manzara yüzünden hâlâ şaşkın olduğu belli birinin "N'oldu lan buna?" demesini duyduğumda, dayağın tesirinden kurtulup kendimle yeniden buluştum.

Ve ne hissettim dersiniz? Müthiş bir iç huzuru.

"E düpedüz manyakmış bu!" deyip geçebilirsiniz. Böyle yaparsanız, bugün kendinizi bazı dertlerden kurtarmak, feraha çıkarmak için böyle davrandığınızı, zira anlamaktan kaçtığınızı düşünürüm. Onca patırtının arasında çoğumuzun hissettikleri böyle şeylerdi işte.

Kaynakları basitti: Haklıydım, mücadele ediyordum, fa-

şistleri okula sokmuyorduk, polis bizi alıp fena dövmüştü, ama ben, bütün inadım ve gayretimle oradaydım. Kendime geliyordum, bizi aşağı hücrelere atacaklardı, sonra çıkacaktık, aynen devam edecektik. Çünkü... çünkü olması gerektiğini yapıyorduk. Hayatımızı uğruna mücadele edilmeye değer bir büyük hayatın erken filizi kılmıştık. Dayağı yerken gıkımı çıkarmamış, yapmayın etmeyin dememiştim. Zevahiri de kurtarmıştım, her şey yerli yerindeydi.

Bugünün okurunun zihninde “12 Eylül öncesi”nin haleti ruhiyesine dair az buçuk fikir oluşmaya başlamıştır, umarım. Yalnız şuna mutlaka dikkatinizi çekmek zorundayım: Burada dalı budaklı hadisenin tek boyutuna dair konuşuyoruz. “12 Eylül öncesi” denen ve meşum güne yaklaşıldıkça cehennemi daha çok andıran ortamda, “hayatın anlamı” sorusuna bulduğumuz cevaptan bahsediyoruz. Aslına bakarsanız, bizim için böyle bir sorunun hiç varolmayışından.

Anlamanın 12 Eylül’e gelinmeden silikleşmeye başlaması, güzel gelecek için başladığımız koşunun rotasının belirsizleşmesi, 1 Mayıs 1977’yle birlikte, aslında bir süredir doludizgin uçuşuma doğru koşmakta olduğumuzu anlamamız, çoğumuzun bunu –hâlâ!– kabullenmeyişi... bunlar anlattığım hikâye romana dönüşecekse illâ ki değişmesi gereken olaylar. Topluma seçenek sunabilme şansını tamamen yitirdiğimiz 1 Mayıs 1977’ye geliş ortamının neden uzun yıllar boyunca kimseye doğru dürüst anlatılmadığı gibi.

Hepimizin hayatında farklı travmalara ve altüst oluşlara yolaçan kaybediş süreci burada konumuz değil. Darbe koşulları olgunlaşırken umudun menzilimizden uzaklaşması hakkında konuşmayacağız.

İki sebebi var. İlkin bu bahsin kapsaması gereken konular, bizim kuşağın hallerinden ibaret değil. Memleketin bazı temel meseleleriyle birlikte dünya çapında sosyalizmin “gerçek”leriyle yüzyüze gelişin yarattığı sonuçlardan sözet-

memiz gerekecek o durumda. Oysa burada konuyu 12 Eylül dendiğinde benim hissettiğimle sınırlı tutmayı amaçlıyorum. Onun bile bir kısmıyla. İkinci sebepse daha pratik: Derindeki anlam, ufuktaki umut silikleşse de hayatımız değişmemiştir. Bir tür adanmış hayattı. Gündelik adımlarımıza da yön veren büyük akıntıyı terk etmiş, kıyıya çıkmış değildik. Yarattıkları dehşet ortamı, cinayetler, katliamlar, teorik dayanaklı, siyasî hedefli, örgütlü mücadeleyi bir tür onur meselesi haline getirmişti. Bırakan, kendinden de vazgeçmiş olurdu. Ayrıca, bugün dönüp geçmişe bakarak yapabildiğimiz gibi sorgulayamıyorduk varoluşumuzu.

Çünkü başka türlüşünü de bilmiyorduk.

12 Eylül darbesinin ertesi günü, yani her şey bittiğinde 24 yaşıındaydım. 19 yaşımdan beri seferberlik içindeydim. Davranış ölçülerim, kendimce ilkelerim, yaptığım her şeyin yöneldiğı belirli amaçlar vardı. Birden hepsi iptal edilmiş, imkânsız kılınmıştı. 12 Eylül balyozu kurduğumuz yaşamın üzerine indiğinde, bir ay sonra nasıl yaşayacağımıza dair nasıl fikrim olabilirdi?

Kuşağımdan pek çok insanın böyle bir sorunla uğraşacak hali de olamadı. Hapse atılıp senelerce eziyet gördüler. Askerî cezaevleri toplama kampları gibiydi. Torna tezgâhı olmaları planlanmıştı. Hakikaten kesip biçtiler, düzlediler insanları, ruhlarda delikler açtılar. Yirmilerinde devletin gazabıyla karşılaşanların bazıısı yirmi seneye yakın hapis yattı; bazıısı on yıl, bazıısı beş. İşkence, uzun süre memleketin başındaki en büyük belaydı. İçeri attıklarından işkenceyi hiç esirgemediler. Poliste işkence gördükten sonra cezaevine atılınca kurtuldum da diyemiyordunuz. Hem cezaevlerinde ne zaman hangisine mâruz kalacağınızı bilemediğiniz bin türlü toplu işkence yöntemi geliştirmişlerdi hem de polis gelip sizi alıp tekrar Şube'ye, Filistin askısına, elektrige,

günlerce a  susuz, ayakta, uykusuz bırakılmaya g t rebiliyordu. Devletin hukuksuzlukta, acımasızlıkta kendini açmaya  abaladı ı yıllardı.

Daha pisi de vardı: Darbeyi izleyen aylarda sıkıyönetime her gün yüzlerce, bazen binlerce ihbar telefonu ediliyordu. Ve hapiste olmayanlarımız sokaklarda artık, kendisini parçalamaya hazır canavarlar arasından geçmek, bunun için kendini gizlemek zorunda olan kaçaklar gibi dolaşıyordu. Av gibi dolaşıyorduk: Biri teşhis edip, “İ te,  urada!” diye ba ıracak, birileri üstümüze saldıracak, polis gelip götürecekti. Ertesi gün evde uyanıp uyanmayaca ımızı, g t r rlerse kimbilir ne zaman geri gelece imizi bilmeksizin geçiriyorduk günleri. Kolay ge miyorlardı.

24 ya ındaydım ve futbol oynamaktan başka şey d   nmezken hasbelkader voleybolcu olmuş, bir miktar bilgi sahibi olduğu tek alan rock m zi inden ibaret, memleket siyasetiyle ilgisi olmayan, Dünya Kupaları ve Olimpiyatlar dışında dünya hakkında epey cahil, uğruna kendini yetiştirmeye gayret göstereceği belirli bir amacı bulunmayan, basbaya ı  uursuz bir genç olarak tamamladı ım son günden bu yana anca be  sene geçmişti. Ve bunun farkında değildim.

Darbeden altı yıl sonra, bunu çok iyi hatırlıyorum, birden fark ettim ki, hayatımız durdurulalı tam altı yıl geçmiş! Kalakaldım. İnanılır gibi değildi. Koskoca altı yıl ne zaman geçmişti? Sonra, başka bir gün, takvime dikkatle bakınca, darbenin üstünden dokuz yıl geçmiş olduğunu idrak ettim. Generaller gitmiş,  zal gelmiş, “k  e dönme” hırsı denen gözü d nm   l k, geçmişin bilumum rezilliklerini  ocuk oyuncağı kılan   k  ıt ılık, gazetecili e ba layıp yerle mi  olmam, *Milliyet*, *Cumhuriyet*, on be  günlük, sonra haftalık *YeniG ndem*, İletişim Yayınları’nda doğru düzgün yayınevi olmaya y neli , özel hayatımda bin türlü değişiklik... hiçbiri o akıl

almaz durağanlığı giderip ortadan kaldıramamıştı ve ben dokuz yılın nasıl geçtiğine hayret ediyordum. Arada sekiz ay askere bile gidip gelmiştim!

Sonra, işte buna inanmayacağınızdan neredeyse eminim, bir gün fark ettim ki, 12 Eylül darbesi yapıldığında ben 24 yaşındaymışım! Yukarıda size bunu dünyanın en sıradan haberini verir gibi söyledim, siz de belki görece mâkul bir durumla karşı karşıya bulunduğunuzu sandınız. Değil. Kırk iki-kırk üç yaşlarındaydım. Sohbet sırasında birden sarsılarak fark ettim: Her şey bittiğinde 24 yaşındaymışım! Topu topu! Bütün o büyük sözler, eylemler, kararlar, ezâ cefâ, acılar, bütün o iddialı ve tehlikeli haller, 19 yaşındaki bir gencin 24 yaşına kadarki yaşantısıymış!

Öyle kalakaldım ki, etraftaki her şey durdu. Zamanın akışı da durdu. Bir dünya-dışılık ânında kıpırtısız kaldık. İçten hissedilen şiddetli sarsıntıyla, zaman yeniden akmaya koyuldu. Alışılmadık, ayak uydurulamayacak hızla. Büyük gü-rültü çıkmasını beklerdiniz. Her şey yadırgatıcı sessizlik içerisinde cereyan ediyordu. Zaman 12 Eylül'den şimdiye doğru aktıkça sesler çoğaldı, yükseldi, birbirine karıştı. Sonunda bugünde buluştuk. Pek güzel değildi. Hemen her şey son sürat gelmiş, beni bulmuş, bugünden geriye uzanan tarihte yerini almıştı. Fakat bir şey eksikti. O ulaşamamıştı bugüne. Ya yolda kazaya uğramış, salimen varamamıştı ya da hiç yola çıkamamış, buraya doğru uzanamamıştı, çünkü oraya aitti. Yukarıda bahsettiğim anlamı bulamıyordum, anılar ve bugünü yapan öbür malzeme arasında.

Bu eksiklikle yaşanacağı anlaşılıyordu. Rız olmaktan başka çare yoktu. O beş seneyi kırk sene gibi doldurmuş, yeniyetmeliğin bir adım ötesindeki donanımsız gençlerin hayatlarını bizzat kendi gözlerinde değerli kılmış o derinlik, o anlam, araya kendini silik hatıra gibi hatırlatmak dışında, kaybolmuş gitmişti.

Kaybolmuş muydu? Galiba hayır. Boşluğu duruyor, kendini hissettiriyordu.

Topu topu beş senelik zaman diliminden ibaret “12 Eylül öncesi”ni **asıl hayatım**, ondan sonrasını bir nevi eklen-ti saymıştım. Uzun yıllar boyunca. Ama o eklentide, vaktiyle onurumuza yediremeyip silah tehdidiyle vazgeçirilemediğimiz ne varsa onu aramakla uğraşmıştım. Yapmaya değer bulduğum her şey, yalnız silik hatırası kalmış o anlamla ilişkiliydi. Onunla ilişkilendirebilirim dokunuyordum eşyaya. Fazla silik, biraz daha yıpranırsa seçilmeyecek, dikkate alınmayacak endişesini gidermek için koyu renk yazan kalın kalemlemlerle üzerinden geçtikçe o daha zor ulaşılır oluyor, gide-rek tanınmaz hale geliyordu.

Siyasî hedef olacak kadar ele gelir değil bu. Damara dokunan şarkı gibi kendinden geçirici değil. Vakarını koruyan mağlubun bazen silkinmeyi sağlayan hayırlı içsel kuvvetlerinden bir terkip, belki.

Çoğuyla ne kadar ayrı düşsek de, bizim “12 Eylül öncesi” kuşağından insanların gökyüzünde ya da ruhlarında hep o kaybedilmiş anlamı aradığına inanıyorum. Bazen birileri bulduğunu vehmedip eski günlerin özgüveniyle yumruğu masaya indiriveriyor. Ses boşlukta yankılanıyor, yankısı kulaklara ulaşmıyor, hüznle toprağa çöküyor; söz bilinmeyen dilde yazılmış solgun mahya gibi, bugünün insanların gözüne ilişmeksizin orada öylece asılı kalıyor. Müze vitrinindeki silah kadar, o sözün değiştirebileceği.

“Esas hayatım”ın 12 Eylül öncesindeki beş yılda geçtiğini, sonra uzatmaları oynadığımızı sanma illetinden, 12 Eylül 1980 günü 24 yaşında olduğumu idrak ettiğimde, kırklarımda kurtuldum. Tamamen değil. Bazen aynı duygu dilimden damağımdan, müsait nereyi bulursa oradan ruhu-

ma sızıveriyor. Uzun kalmıyor. Eskisi kadar güçlü de değil. Hayalkırlıklığı bile silikleşebiliyor. Giderken hep aynı pahalı biletin kırpığını bırakıyor geride. Gelen geçen üzerine birşeyler karalamış: “Bilet yırtık, giremezsin tekrar. Zaten sahne yıkıldı. Oyun yok. Öyle bir rolü sana kimse veremez bundan böyle.”

Kelle koltukta yaşadıkları, eziyet gördükleri dehşet dolu günlere özlem duymaz insanlar. Manyak değiliz. Aradığımız bir anlam. Derinde. Beklediğimiz, pek basit bir soru: Hâlâ neye özlem duyuyor peki bunlar?

Eğri Gülümseme

GAYE BORALIOĞLU

İlkokuldayken günlük ritmim şöyleydi: Okuldan gelir, vakit kaybetmemek için yemek yerken gazeteleri okur, (orta halli bir aile olmamıza rağmen her gün muhakkak iki gazete alınır) ödevlerimi yaptıktan sonra sokağa çıkar, artık ya annem ya da babam birileri beni bulup eve tıkana kadar sokakta oynardım. Dışarıda olmayı çok sevmeme, ödevlerim konusunda fazlasıyla sorumluluk sahibi olmama rağmen bacak kadar bir çocuk olarak günlük siyasi gelişmelerden uzakta kalmamak için gazete okumayı asla ihmal etmezdim çünkü her yerde siyaset konuşulurdu, babaannem okuma yazma bilmediğinden kulağı radyo ajanslarındaydı, annelerin günlerinde artistlerin değil, Demirel'in Ecevit'in dedikodusu yapılırdı, aile toplantılarının ana mevzusu memleketin halinin ne olacağıydı. Televizyonun pek az evde bulunduğu, internetin hayal bile edilemediği 70'li yıllardan bahsediyorum.

Biz çocuklar pek neşeliydik; bahçelerden meyve çalabiliydik, gece yarısına kadar sokakta oynayabiliydik, hafta sonları plajlara giderdik. Tek tek evlerimizde değil cümbür cemaat dışarlarda yaşıyorduk. Hep kalabalıktık, hep çoktuk.

Ayşe yoksa Fatma vardı, Fatma yoksa Ahmet vardı, Ahmet yoksa Mehmet... Biz yalnızlığı 12 Eylül'den sonra öğrendik.

İlkokuldayken en sevdiğimiz oyun Mahir Çayancılık'tı. Aslında bildiğimiz hırsız-polis oyununun bize özgü versiyonuydu bu. Bir grup polis, diğer grup da Mahir Çayan, Deniz Gezmiş ve Ulaş Bardakçı olurdu. Kalabalıksa Hüseyin İnan da eklenirdi. Oyun, ilkokulun bahçesindeki kütüphaneye giren merdiven aralığında başlardı, burası hapishaneydi. Mahirler hapiste olur, kapıda polisler nöbet bekler, sonra mahsusçuktan Mahirler polisleri uyutup kaçarlar, içlerinden ona kadar saydıktan sonra polisler ayılıp onların peşine düşerlerdi. Mahirler yakalanıp tekrar hapse tıklılana kadar kovalamaca devam eder sonra da ikinci tur başlardı. Hepimiz Mahir, Deniz ya da Ulaş'tan biri olmak isterdik, oyunbozanlık etmemek için ikinci turda polis olmaya mecburen razı olurduk.

Sonra biraz büyüdük, çok değil ama biraz, liseye geçmiştik. Kahramanlarımız öldürülmüştü ama onların adını yaşatmak isteyen abiler, ablalar vardı, biz de ülke yönetiminde söz almak isteyen, dünyayı değiştirmeyi düşleyen, ateşli gençlerdik, teker teker birbirimizi bulduk.

Ferda'yla bu dönemde tanıştım. Daha önce bir yazımda ismini vermeden söz etmiştim ondan, şimdi ismini söyleyebilirim, nedenini sonra anlatacağım.

Ferda pek matrak bir kızdı. Hep yere bakarak konuşurdu, konuşmaktan ziyade, sanki yerdeki bir şeyi okurdu, gözünü kırpmazdı, eğri gülerdi, gülerken gözlerinin içi gülme de karşısındakini güldürmeyi pek iyi başarırdı. Babası terziydi, annesi şimdi hatırlamadığım bir yerlerde çalışıyordu, ablası da üniversitede olduğundan evleri gün boyu boş kalırdı, bu yüzden de okulun bütün örgüt işlerini onların evinde yapardık... Komite toplantıları, afiş, pankart yazımı ve benzerleri. Hatta bir kez de faşizm kuklası yapmamız gerekmişti, o za-

manlar standart bir eylemdi, bir kukla yapılır, üzerine yafta konur (gamalı haç vs.), kukla darağacına asılır sonra da yakılırdı. Etrafında toplanıp slogan atıp devrim andı içer sonra da dağılırdık. Bugünden baktığımda pek acayip geliyor ama o zamanlar bu eylemler vakayı adiyedendi.

Ferda'ların evinde o kuklayı hazırlarken, devleti yıkmak isteyen anarşistlerden çok bebek oynayan çocuklara benziyorduk. Çok gülüyorduk, gözlerimizden yaşlar gelene kadar. Terzi olan babasının eve getirdiği kumaş kırpıklarını Ferda'nın ablasının eski pantolonunun içine doldururken, çöpten bulduğumuz bir manken kafasını gövdeye oturtmaya çalışırken ne kadar eğlendiğimizi anlatamam. Çok da beceriksizdik. Kukla bir türlü dik durmuyordu, kafası düşüyordu ha bire. Neyse, olduğu kadar deyip sabah erkenden okulun önüne götürüp darağacı da yapamadığımızdan bayrak direğine astık. Kibrit bir türlü yanmadı, kukla tutuşmadı, sonra bacaklarından yakmayı başardık ama bu sefer alev kırpıklarla birlikte yere düştü, o sırada Ferda'nın annesi durumu görüp fenalık geçirdi, biz onu sakinleştirmeye çalışırken kadın elimizden kurtulup Ferda'yı yaka paça eve götürmeye çalıştı. Ferda'nın gitmemek için direnişi, kendisine biraz büyük gelen o kahverengi paltosuyla çamurlu kaldırımlara oturuşu, suratındaki muzır ifade hiç gözümün önünden gitmedi.

Çok eylemde birlikte olduk Ferda'yla. Birlikte gittiğimiz Bakırköy'deki ilk mitingi hatırlıyorum, tren istasyonuna yakın bir yerde. Herhalde yüz yüzelli kişi filan vardı. Biz de liseden bir grup oradaydık, başka kimseyi de tanıımıyorduk henüz zaten. Biz 15-16 yaşlarındaydık, muhtemelen yaşı 25'i bulmayan, ama o sırada bize çok büyük gelen bir kişi de konuşma yapıyordu. Konuşulan şeyler genellikle klişelerdi, zalimlerin halkı nasıl sömürdüğü, zamların nasıl dar gelirli- nin belini büktüğü, oligarşinin bir gün mutlaka mezara gire-

ceği, halk iktidarının kurulacağı anlatılıyordu. Sonra da devrim andı içiliyordu:

“Biz devrimciler olarak ÷lkemizin bağımsızlığı, halkımızın mutluluğu için emperyalizme ve faşizme karşı kanımızın son damlasına, tufeğimizin son mermisine, kurtuluşa kadar savaşaçağımıza and içeriz.”

Bu cümleleri ilk kez yüksek sesle tekrarladığım o mitingi hatırlıyorum. Sol kollarımız havadaydı. Bir anda büyüdüğümü hissetmiştim. Omuzlarımda bir sorumluluk vardı, mücadele edecektim, uzun bir yolun başındaydım, tüylerim diken dikendi. Öte yandan düşünüyordum, bu koca koca lafların altında kalır mıydım? Kanımın son damlası kısmı özellikle zorlayıcıydı, hem tüfekler de mi çıkacaktı ortaya, nasıl olacaktı? İnsan and içince geri de dönemezdi. Tek ayağımı kaldırırsa mıydım acaba? Aklımdan bunlar geçerken, Ferda'nın sol kolu havada kıs kıs güldüğünü fark etmiştim. Herhalde aynı sorular onun da aklından geçiyordu. O öyle yapınca beni de bir gülme aldı. Andın son sözlerini söylerken gülmekten havadaki yumruğu sıkılmış sol kollarımız titriyordu: “Bu uğurda ölüm nereden ve nasıl gelecek olursa olsun, hoş geldi, sefa geldi.”

Görev insanıydı Ferda. Ona ne denirse sorgusuz sualsiz, çekincesiz harfiyen uygulardı; tam da harfiyen. O günlerde meşhur Çemberlitaş mitingi vardı, biz de hem tedirginlik hem de hevesle gitmeyi bekliyorduk. Herkes olay çıkacağını tahmin ediyordu. Bizden büyük abiler uyarmışlardı. Eylem bittikten sonra oralarda oyalanmayın, hemen dağılın yakında pazar yeri var, oraya girin bir kilo elma bir şey alın, sonra dönün demişlerdi, elma lafın geliyordu tabii. Gerçekten de miting sırasında olaylar çıktı, arbede, gözaltılar... Biz söylendiği gibi pazar yerinde kalabalığın arasına karışıp biraz oyalandıktan sonra kendi bölgemize döndük, Bakırköy'de kahvede bizim liselilerle buluştuk. Herkes sağ salim gelmişti, bir

tek Ferda yoktu. O zaman cep telefonu, şu bu yok. Ödümüz patlamıştı gözaltına alındı diye, ne yapacağız, nasıl söyleyeceğiz ailesine? Saatler geçtikten sonra Ferda elinde bir kilo elmayla geldi. Kamufle olmak için o da bizim gibi pazar yerine girmiş, tam da sorumlularımızın söylediği gibi bir kilo elma almış. O sırada elma mevsimi olmadığından pazarda epeyce bir müddet de elma aramış!

Bizim yarı oyun yarı gerçek arasında kurduğumuz bu çocuksu dünya 80'lere yaklaşırken çarpık urpuk bir biçimde ciddileşmeye başladı. Her gün birileri öldürölüyordu ve artık öldürölenlerden bazıları arkadaşımızdı. Turgut İpioğu'nu, Kenan Aydemir'i, İlhami avuşoğu'nu, İbrahim Karakuş'u bu dönemde kaybettik. Bir arkadaşımızı faşistler vuruyor, onun cenazesi sırasında polisler bir başka arkadaşımızı öldürüyordu.

Bu dönemde eylemler kukla yakmaktan daha ciddi boyutlara sıçramış, ortaya silahlar külahlar çıkmıştı. Artık yasal miting yapılmıyordu, hepsi korsan ve çoğu polis kovalamacalarıyla, çatışmalarla biten mitinglerdi. Bu mitinglerde örgütten silahlı birileri gelir, sokak başlarında "güvenlik" alırlardı.

Sadece mitingler değil, bütöün propaganda yöntemleri illegal hale gelmişti: yazılamalar, afişlemeler vs.

İşlerimiz yoğunlaşmıştı. Uzak semtlerdeki toplantılara ya da eylemlere gidebilmek için birçok kere okulu kırmak zorunda kalıyorduk, sabahın kör karanlığında veya gecenin ilerleyen saatlerinde afişe, yazıya çıkabilmek için ailelerimize devamlı yalan atmak zorunda kalıyorduk. Ben ders çalışmak için Ferda'larda kalacağımı söylüyordum anneme, Ferda annesine bizde kalacağını söylüyordu. Ama çok geçmedi, foyamız meydana ıktı. Okul idaresi okulu kırdığımızı akıp ailelerimizi görüşmeye çağırdı, o görüşmede Ferda ile birlikte kurduğumuz dolap ortaya ıktı. O günden sonra Ferda

her ortadan kaybolduğunda annesi bizim evin kapısında bitiyordu. Bizimkiler kısmen daha yumuşaktılar ama o dönemde özellikle kız arkadaşlarımızın evlerinde kıyamet kopuyordu... Şiddetli kavgalar, kapı kilitlemeler hatta dayaklar... Ne var ki bizi durdurmak imkânsızdı. Kapıyı kilitleseler bacadan kaçıyorduk, okuldan atmakla tehdit ettiklerinde umurumuzda olmuyordu, çünkü çok daha önemli işlerimiz vardı. Nasılsa devrim olacaktı çok yakında ve burjuva okullarında öğretilen bu saçma sapan bilgilerin hiçbir değeri olmayacaktı!

Bütün bu alicengiz oyunlarının arasında kitap da okuyorduk, tabii devrimci kitaplar. Mitka Gribçeva'nın *Seni Halk Adına Ölüme Mahkum Ediyorum* adlı romanı hele de biz kızların gözdesiydi. Sol Yayınları'nın Marksist Leninist klasiklerini tam anlamıyor ama satırların altını çize çize okumaya çalışıyorduk. Nâzım'ı seviyor, şiir diye bir onu kabul ediyorduk, Bekir Yıldız, Aziz Nesin sevdiğimiz yazarlardı, çünkü solcuydular. Ve tabii Mahir Çayan'ın *Toplu Yazılar*'ını hatmetmeye çalışıyorduk. Devlet, özel mülkiyet, sömürü, emperyalizm, dünya devrimleri üzerine dilimiz döndüğü, aklımız yettiğince bilgi sahibi olmaya çalışıyor, tartışıyorduk.

Gençtik, sıkı çocuklardık, doğal olarak birbirimizden de bir şekilde etkileniyorduk, arada bazı aşk hikâyeleri yazılıyordu tahtaya ama örgüt yöneticileri ikisi de güvenilir militan olmadığı sürece bu ilişkilere izin vermiyordu, geriye elimizdeki kırık dökük hevesler kalıyordu. Ferda da az çapkın değildi, biz aval aval etrafa bakınırken onun çaktırmadan aşk meşk vukuatları da oluyor fakat bunlar yaşıtımız "normal" kızların yaptığı gibi afişe edilmiyor, üstü kapatılıp geçiştiriliyordu. O sırada farkında değildik ama devrim arzusu üstümüzü kalın bir yorgan gibi örtmüş, bütün ayıp yani doğal içgüdüler yorgan altında kalmıştı.

Biz hormonlarımızı bastırmış, aşktan çok daha önemli kelimelere tutunmuştuk: Özgürlük, eşitlik, yoldaşlık, kardeş-

lik, sorumluluk gibi... Bu büyüklük kelimeler içimizi ısıtıyor, bizi birbirimize yaklaştırıyor, hayatı dev adımlar atarak öğreniyor, geleceğe doğru gözümüz bağlı bir şekilde uçuyorduk; inanılmaz bir lezzetti damağımızdaki. Tehlikelerin bizi beklediğini bir şekilde hissediyorduk ama o yaşlarda insan, hayatı tehlikelere göre değil hayallerine göre yaşıyor, ilaç prospektüslerinin yan etkilerini değil sadece etkilerini okuyor, hatta çoğu kere hiç okumadan ilacı yutuyor.

Ferda okumadan yutanlardandı; inanmıştı o. Fazla soru soran olursa sinirlenir, daha çok ona verilen görevleri hakkıyla yapmaya kilitlenirdi. Bütün sakarlığının, bütün şaşkınlığının yanı sıra engel tanımaz bir neferdi de. Aramızda ailesiyle bağlarını en çabuk koparan, örgüt evlerinde kalmaya başlayan, muhteviyatını tam olarak bilmediğimiz birtakım eylemlere en hızlı bulaşan o olmuştu. Aile, okul, üniversite, iş vs. gibi “normal” hayatın kurumsal yapılarından hızla uzaklaşıyor, büyük lafların edildiği, keskin kokuların uçuştugu, çok iddialı ve de epeyce tozlu dumanlı paralel bir evrene doğru dalıyorduk. İşte 12 Eylül böyle bir atmosferde bizi yakaladı; yarı ayık, yarı sarhoştuk ve daha on sekizimize bile varmamıştık.

Darbeyle birlikte hepimiz bir tarafa dağıldık, çoğumuz yakalandı, poliste ağır işkencelere maruz kaldı, içimizde konuşanlar oldu, onlar yüzünden başkaları da yakalandı... Gözaltında kayıplar, intihar süsü verilmiş cinayetler, çatışırken ölümler birbirini izledi.

Karşı koyamıyorduk, dev bir tsunami bizi oradan oraya savuruyordu. Ağır işkencelere zayıf bedenlerimiz dayanamıyordu. Aramızda itirafçı olanlar oldu, geride kalanlar için onlar da en az işkence izleri kadar büyük yaralar açtı ruhlarımızda. Acı çekiyorduk, çaresizdik. O zamanlar Gayrettepe’de bulunan ve dev bir işkencehane haline gelmiş olan Birinci Şube’deki gözaltı sürecinin tamamlanıp cezaevine sev-

kin gerçekleşmesi bir kurtuluş oluyordu çoğu zaman. Tutuklanma haberleri içimizi rahatlatıyordu, en azından işkencenin bittiğini gösteriyordu. Ama çok kısa süre içinde cezaevleri de birer büyük işkencehaneye dönüştü. Metris, Mamak ve ardından Diyarbakır Cezaevleri tarihin en karanlık sayfalarına yazıldılar.

Ferda içimizde ilk gözaltına alınanlardan biriydi. Dendiğine göre çok işkence görmüştü ama yine de bütün bu atmosferde bile matrak bir hikâyesi olmuştu Ferda'nın: Filistin askısına Ferda'yı o meşhur kahverengi paltosuyla asmışlar. Palto kendisine büyük geldiğinden kayıp aşığı düşmüş, palto askıda kalmış!

Ferda'nın asıl acayip hikâyesi bu da değil. Şube'de bütün o işkencelerin arasında örgütün başka bir elemanı ile tanışmış, gözaltında bir şekilde birbirlerine yakınlaşmışlar, hapishanede ilişkileri mektuplar, mahkeme sırasında görüşmeler vs. şeklinde devam etmiş. Ferda dışarı çıktıktan sonra onunla evlendi, bir de çocukları oldu.

12 Eylül pek çoğumuzun okuma hayatını da imkânsızlaştırmıştı. Öncesinde zaten pek umurumuzda değildi dersler şu bu, ama uzun hapislik dönemleri boyunca liseyi bitirmek, niversiteye girmek de pek çok kişi için hayal olmuştu. Ferda azimlilerdendi; hapisten çıktıktan sonra okulumuzun müdürünün de yardımıyla liseyi dışarıdan bitirdi, niversite sınavlarına girdi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni kazandı, avukat oldu. Üniversiteye gitmenin çok zorlaştığı, herkesin dershanelere paralar döktüğü bir dönemde lisede doğru düzgün derslere girmemiş, üstüne hapis yatmış birisi için ciddi bir başarıydı bu.

Uzun bir aradan sonra, sanırım 80'lerin sonlarına doğruydu bir gün Ferda'yla buluştuk, Bahçelievler tarafında oturuyordu, bir köprünün üzerinde yürüdüğümüzü hatırlıyorum hayal meyal. Yanında elini bırakmayan  yaşlarında çocuğu

vardı. Çocuğun başını okşayıp bana şöyle demişti: “Ablası, bu o kadar çirkin bir çocuk değil aslında saçlarını ben kes-tim ondan böyle oldu!” Alem kızdı vesselam!

Ama mutsuzdu. Çocuk bakmak hiç ona göre bir iş değildi, evlilik de. Sıgınyordu olduğu yere, çıkmaya çalıştıkça du-varlara çarpıyordu, yaralıydı, hepimizden biraz daha fazla.

O yıllarda birlikte olduğumuz arkadaşlarımızla çok uzun süre bir araya gelemedik. Ancak arada karşılaşıyor ya da uzaktan da olsa birbirimizi takip ediyorduk. Çoğumuz alan-larının bilinen isimlerinden olmuştu. Gezi isyanının sonra-sında o olayların öncülerinden bir arkadaşımız lisedeki eki-bin bir araya gelmesine vesile oldu.

Büyük yemek masasının etrafında uzun zamandır unuttu-ğumuz çocuksu bir hevesle birbirimize bakıyorduk. Hemen herkesin bir hikâyesi vardı; çoğu işkence görmüş, kimi uzun kimi kısa cezaevi süreci yaşamış, açlık grevlerinden geçmiş, hayal kırıklıklarına uğramış, evlenmiş, boşanmış ve birbirini çok özlemişti. İlk cümleler acemiceydi, tam olarak tarif ede-mediğimiz boşlukları doldurmaya çalışıyorduk. Cümlelerin arasında vardı o boşluklar, harflerin arasında vardı, kalple-rimizde, ruhlarımızda vardı. O boşluklar birleşip sessiz bir melankoli dalgası yaratıyordu. Evet, çocuksu sevincimizi yeniden yaşıyorduk, mutluyduk, ama yine de o neşenin al-tında ergenlik çağını işkencelerle, hapislerle geçirmiş ruhla-rımıza yapışmış olan endişe bulutu vardı.

İnsan büyüdükçe hayatla başa çıkmak için bazı silahlar ediniyor, acılara katlanmanın, her şeye rağmen yürüyüp gi-debilmenin yollarını bulabiliyor. Biz hayatımızın belki de en büyük acılarına ergenlik döneminde yakalanmıştık, nasıl baş edeceğimizi bilememiştik, hiçbir silahımız yoktu; tetiği bozuk bir altıotuzbeşlikten başka.

Yine de o gün, o masanın etrafındakiler bir şekilde teda-vi yolu bulmuşlardı. Şunu görüyordum: Hiçbir şey olmasa

bile hayatı değiştirme konusunda keçi gibi inatçıydık. Önce kendimizi epeyce bir değiştirmiş, yaralarımızı acemi di-kişlerle de olsa tamir etmiştik, meslekler edinmiş, o meslek-lerin klasik dar yollarını aşacak yöntemler icat etmiştik. İniş çıkışlarımız olmuştu ama yere yapışmamış, biat etmemiştik. Herkes kendi çapında muhalif kimliğini sürdürecektir bir ifa-de yolu bulmuş, nihayetinde hayatın bir yerine yerleşmişti işte. Bir tek Ferda havada duruyordu; o hiçbir yere yerleşe-memişti. Masadaydı ama değildi, konuşuyordu ama dinle-miyordu, yine hepimizi güldürmeyi başarıyor ama kendisi hemen hemen hiç gülmüyordu. Hakikatle hayal arasında bir aralıktaydı; anlattıklarında tutarsızlıklar vardı, neyin doğru olduğunu ölçemiyorduk, sanırım o da ölçemiyordu. Esrikti, uçucuydu, tutamıyorduk.

Yardım etmeyi denedik, kendi aramızda yollar düşündük, bunları Ferda'yla konuşmaya çalıştık ama bir arpa boyu iler-leyemedik. Önerilerimizi kabul etmiyordu, durumunu ka-bul etmiyordu, geçmişinin karanlık dehlizlerinde bir yere gizlenmişti, oradan çıkmak istemiyordu.

Hepimiz yaşadığımız süreçlere eleştirel gözlerle bakıyor, o dönemki örgüt politikalarına, siyaset biçimine, sorumlula-ra, kararlara dair tam anlaşamasak bile birbirimizi anlayabi-leceğimiz değerlendirmeler yapıyorduk; Ferda olumsuz hiç-bir şey duymak istemiyor, eleştiri kapısı açıldığında çok sert tepkiler gösteriyor, bizi susturuyordu.

O yılların inançlı, kolektivizme dayalı kapalı ruh dünyası içinde kalmış, 12 Eylöl'ün bizi mahkûm ettiği yalnızlık duy-gusuyla baş etmenin yolunu bulamamıştı. Hayat da ona yar-dım etmemişti, babasını, annesini kaybetmiş, ona sahip çı-kacak bir eş edinmemiş, oğluyla ilişkilerini bir türlü hal yo-luna koyamamıştı. Zamanın içinde ilerleyemiyordu, orada, geçmişin kapısında çaresizce bekliyordu sanki; bir imkân-sız hal!

Ve bir gün olan oldu, Ferda gözlerimizin önünde, ağır adımlarla yürüye yürüye, yanına kimseyi yaklaştırmadan kendi sonuna doğru ilerledi, bir akşam kulaklarımızı sağır eden bir haber aramızda sessizce yayıldı: Ferda'cık bir kuş gibi kendini evinin damından aşağı bırakmıştı.

O bu dünyadan gcp gittiğine göre, artık adını vermemde sakınca yok; Ferda, Ferda Aydın.

Nevi şahsına münhasır biriydi. Tuhaf bir zekâsı, kıymetini bulamamış bir vicdanı vardı. 12 Eylül döneminde ağır yaralandı, yaralarını tedavi edemedi. Hayatın ruhunda bıraktığı izlerle, hepimizin içine bir çizgi çizerek, büyük kahverengi paltosunu bu dünyada bırakıp uçup gitti... Yüzünde eğri bir gülümsemeyle.

12 Eylül Heyulası

ÖMER LAÇINER

Bir toplumun tarihinde “dönüm noktası” diyeceğimiz olaylar vardır. Bunlar o toplumun her açıdan bütün bileşenlerini farklı hatta zıt yön ve biçimlerde de olsa eşit ağırlıkla etkilemiş ve böylece genel düşünüş ve davranış atmosferini değiştirerek hem eski sorunların içeriğini farklılaştıran hem de yeni tür sorunları gündeme katan olaylardır. 1839 Tanzimat Fermanı’ndan başlayarak, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, II. Meşrutiyet ve Balkan Yenilgisi, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet ilanı bu kategoriye girer örneğin. 1923 ten sonra ise 1925’te ilan edilen Takrir-i Sükûn ile 1945-1950’deki çok partili döneme geçişi ve bir de 2002’de AKP’nin iktidara gelişi ekleyebiliriz bunlara.

Tarihimizin “alamet-i farika”larının başlıcalarından biri olmakla birlikte askerî darbe/müdahale ve dikta dönemlerinin önem ve etkisi bunlarla kıyaslanamaz bile. Hatta şu söylenebilir ki; bütün bu askerî darbe ve müdahaleler gidişata kendilerince bir yön değişikliği dayatmaktan çok o gidişatın kendi mantıki sonuçlarına doğru gidişini hızlandırıcı bir rol oynamışlardır.

Örneğin; –gayet özetle ifade edecek olursak– 1950’de başlayan çok partili rejimin, seçim sisteminin o yıllar Türkiye’si sosyo-kültürel, ekonomik koşullarında muhafazakâr modernleşmeci –DP gibi– bir partinin iktidarına çok daha fazla uygun olduğu ortadadır. DP, 1950 ve 1954 seçimlerinde bu imkânı kullanıp oy oranını daha da artırabilmiş ise de ardından kendi izlediği politikaların açmazları nedeniyle oy kaybı sürecine girmiş, bunun endişesiyle erkene aldığı 1957 seçimini güç bela kazanabilmişti. 1960 darbesi onun muhtemel bir CHP seçim zaferini önlemek için yaptığı girişimleri gerekçe gösterdi ve bu türden girişimlerin önünü kesecek bir yeni Anayasayı yürürlüğe koydu. Ama CHP’nin önünü açacağı umulan bu müdahale tam tersine onun oy oranını geriletip, muhafazakârlığın yıpranmış şansını güçlendirdi ve DP’nin devamı partiler ilk seçimde çoğunluğu rahatça sağladıkları gibi 1965’te mirası devralan Adalet Partisi tek başına DP’nin aldığı en yüksek oranın bile birkaç puan üzerine çıktı.

1971’in 12 Martı’ndaki müdahale son yirmi yılda sosyo-ekonomik koşulları büyük ölçüde değişmiş, sanayileşmesi hızlanmış, şehirleşme oranı % 20’lerden % 60’lara çıkmış, o yıllarda dünya ölçeğinde yükselen sol dalgaya duyarlı olabilecek bir genç işçi ve öğrenci hareketliliğinin gelişmeye başladığı bir Türkiye’ye yapıldı. Müdahalenin amacı muhafazakâr iktidarları gemlemek için hak ve özgürlükler alanını genişleten 1961 Anayasası’nın bu yönünü daraltarak gidişata set çekmek olarak ilan edilmişti. Ama sonuç tam tersi oldu. Müdahale öncesi dar bir işçi ve öğrenci gençlik çerçevesini pek aşmayan radikal sol dalga, ertesinde hızla kitleselleşerek bu dalgaya yer açan CHP’yi ardı ardına iki seçimde en büyük parti konumuna yükselttiği gibi, sosyalist sola temsil ettiği oy oranını kat kat aşan bir etkinlik düzeyi de sağladı.

Bu iki darbenin, meşruiyetini elbette sağlamasa da, ciddi doğruluk payı olan gerekçeleri vardı. 1960’ta DP’nin des-

potik bir tutuma yöneldiği, 1970’te solun güç ve prestijini yükselten bir dalganın kabardığı apaçıktı. 12 Eylül’de ise bu ağırlıkta bir gerekçe söz konusu değildir. Umut ve hayal kırıklıklarıyla yorulmuş, bıkmış, morali tükenmiş bir toplum durumu söz konusu olduğu için basit bir bahane –C. Başkanlığı seçiminin sürüncemede kalışı– bile yeterli sayılmış; ama o da diğerleri gibi –1970’lerin sonunda belirginleşen– gidişatı hızlandırma “işlev”ini yerine getirmiştir.

Ancak, 12 Eylül darbesinin istisnai denilebilecek yönü, bu bahanenin arkasına toplumun çok büyük çoğunluğunun genel hatlarıyla onayladığı ve darbeyi katlanılması zorunlu bir bedel, hatta müstahak olunmuş bir ceza gibi gösteren bir anlatıyı yerleştirebilmiş oluşudur. “12 Eylül Öncesi”nin tehlikeler, çatışmalar, esrarlı bağlantılar ve her tür karanlık ihtimale gebe sorularla bezenmiş “hikâye”sinin oluşumuna herkes –kendisini daha az suçlu gösteren argümanları öne çıkarak– katıldığı için, genel geçerliliği de tartışılmaz hale gelmiştir. Bu hikâye, darbeyi haklı değilse bile kaçınılmaz göstermeye yettiği gibi, askerî diktatörlüğe başta siyasal parti kadroları olmak üzere tüm toplumu “12 Eylül Öncesi”ndeki suçluluk paylarına göre cezalandırma gerekçesi de sağlamıştır.

Herhangi bir mahkeme kararına dayanmayan “siyasal yasaklılar” listesini de içeren yeni baştan yazılmış bir Anayasa’yı yürürlüğe koymuş, ordunun titiz gözetimi altında yeni isimler ve kadrolarla sahneye çıkan partilerle sivil siyaset alanına yeni bir başlangıç yaptırmış olsa da 12 Eylül kesinlikle bir “dönüm noktası” değildir, olmamıştır. Yaptığı değişikliklerin tamamı, güvenlik, asayiş saplantılı dar kafalı askerî mantığın derin izlerini taşıyor olsa da; asıl olarak darbeden birkaç yıl önce dünyada ve Türkiye’de belirginleşen ve iktisadi boyutu darbeden aylarca önce ünlü “24 Ocak Kararları”yla yürürlüğe girmiş olan genel gidişat değişiminin doğrultusuna uyarlıdır. Bunun tek başına bile ye-

terli sayılabilecek kanıtı, darbenin iktidardan indirdiği Adalet P.'nin o iktisadi boyutu hayata geçirmek için özel olarak yetkilendirdiği T. Özal'ın askerî dikta kabinesinde de –üstelik makam ve yetkileri de yükselttiler– yer alması ve ardından kurduğu partiyle 1990'lara kadar iktidarda kalabilmesidir. 12 Eylül askerî diktası, “24 Ocak Kararları” ile Türkiye'nin de iktisadi boyutuyla katıldığı dünya ölçeğinde yükselen neo-liberal/neo muhafazakâr dalganın diğer boyutlarının, gerekliliklerinin hızla geçerli olabilmesini sağlamıştır. Dönemin “sivil-parti hükümetleri, bu dalganın besleneceği –başta kurlsızlaştırma ve değer erozyonu olmak üzere– zihni atmosferin oluşumunu, kazanılmış haklara ilişkin kurumların olabildiğince zayıflatılmasını elbette isterler ama bu denli hızla ve kalıcı izlerle damgalayarak “başaramaz”lardı.

Bu “başarı” takdir edildiği içindir ki; “dönem” ertesinin neo liberal/neo muhafazakâr iklimine uyum sağlamış çevrelerinin ve siyasal parti/akımlarının döneme ilişkin –usulen de olsa– yaptıkları eleştiriler, mağduriyet anlatıları –uyumlarıyla ters orantılı olarak– azaldı. Ama bütün bu süreç boyunca “12 Eylül öncesi” anlatısının heyulasını dolaşımda tutmak da ihmal edilmedi. Topluca ifade edilecek olursa; Türkiye'nin siyasal-sosyo/kültürel haritasının “sağ”ında konumlananlar için 12 Eylül söz konusu heyulanın sebep olduğu veya katlanmaya mecbur ettiği bir yol kazası kadar bahse değer bir olaya indirgenmiş, zihinlere böyle kazınmış ve üzeri neredeyse örtülmüştür.

Buna karşılık; “sol”da konumlananlar için tam tersine 12 Eylül –solculuk iddialarının derecesine göre–, üzeri asla örtülmemesi gereken; çünkü kendisinin ve dolayısıyla toplumun ağır bir yaralanmaya maruz kaldığı, kalıcı bir sakatlanmaya neredeyse mahkûm edildiği bir olay, bir travma olarak kodlanmıştır. Bu özellikle –geleneksel– sosyalist sol açısından tamamen böyledir. Söz konusu algılama tarzı o denli

güçlü ve yerleşikleşmiştir ki; aradan kırk yıl geçmesine rağmen bugün bile neden gelişemediğinin, aksine giderek güç ve dinamizm kaybetmesinin ana sebebini 12 Eylül'e bağlamayan yok gibidir.

Şüphesiz, bu anlatı çerçevesinin kur(g)ulanması için, “12 Eylül öncesi” heyulasının odağında yer alan –neredeyse iç savaş düzeyine varmış– cepheleşme, çatışma ortamının bütün olumsuz nedenleri –haksız da denilemeyecek biçimde– karşı taraflara kaydedilirken aynı zamanda kendisi için parlak bir başarı, bir “yükseliş” hikâyesi de yazılır. 12 Eylül diktasının sınır tanımaz bir huşunetle, ağır işkenceler, seri idamlar, hoyrat tasfiyeler ve tiksinti verici hapisane zulümleriyle –ki tamamen gerçektir– yürüttüğü “icraat”ın bu yükseliş trendinin belini kırdığı tespitiyle nokta konulur.

12 Eylül Öncesi’nde bir yükseliş trendinde olup, “zafer”e zor da olsa yaklaşılmakta olunduğu tespiti öylesine tartışmasız bir doğru, bir gerçeklik sayılmaktadır ki; uğranılan yenilginin ve kayıpların ağırlığı kabul edilse dahi; o “yükseliş”e temel olan, yön veren tezler, görüşler, davranış ve düşünüş kurallarının da bu sonuçta ciddi bir payı olabileceği sorusu “yok sayılmakta”, düşmanca veya sapkınlıkla nitelendirilmektedir. Nitekim tam da bu nedenle 1980 öncesi sosyalist solun başlıca bileşenlerinden hiçbirisi temel tez, görüş ve tespitlerinde herhangi bir değişikliğe gerek duymadan bugünlere gelebilmiştir. Aynı dönem ve hemen ertesi yıllarda herhangi bir imha, ağır saldırı girişimi söz konusu olmaksızın tüm dünya ölçeğinde –geleneksel– sosyalizmin düzen, rejim, parti ve hareket olarak bütün biçimlenişlerinde toptan bir çöküntünün ardı ardına yaşanması bile bu tutumu değiştirmemiştir. Aynı “değişmeme” kararlılığı dünya ölçeğinde sosyo-ekonomik düzenleri, davranış ve ilişki biçimlerini dipten doruğa başkalaşımlara zorlayan, kırk yıl önce sadece hayal konusu olan olağanüstü imkânlar ve riskler de taşıyan

bilimsel-teknolojik devrimler silsilesi karşısında da sürdürülebilmiş; bu baş döndürücü değişim dinamiği bile söz konusu temel tez ve görüşlerde esaslı bir gözden geçirme ihtiyacını tetikleyememiştir.

–Geleneksel– sosyalist solun bu tutumu, tarihinin belirli bir dönemini kendi “altın çağı” olarak kodlayan ve asıl olarak dinî-milliyetçi akımlara özgü olan yaklaşım ve tutuma fazlasıyla benzemektedir. O akımlar içinde yaşadıkları koşullar, karşı karşıya oldukları olgu ve sorunlar “altın çağ”larınınkinden ne denli farklı olursa olsun, davranış ve tutumlarını o çağdakilerle benzetebildikleri ölçüde şimdi değilse bile gelecekte mutlaka yeniden ve daha parlak biçimde altın çağlarına kavuşacaklarına inanırlar. Bu inancı koruma ve pekiştirmenin olmazsa olmaz koşulu ise, altın çağ tasvirinin gölge ve pürüzlerden arındırılmış olması, bunun mümkün olamaması halinde bunların “biz”den olmayanların hanesine yazılmasıdır.

–Geleneksel– sosyalist solun bütün bileşenlerinin bir “yükseliş çağı” olarak gördükleri 12 Eylül öncesi dönem tasvirlerinde yaptıkları da tamı tamına böyledir. Özellikle de bu dönemin sonlarına doğru, sadece sola yönelmiş kitlelerde değil, en adanmış militanlarda bile kendini duyurtan; o unutulmaz, kanlı 1 Mayıs’tan sonra daha da belirginleşen derin umut ve hayal kırıklığı havasından ya hiç bahsedilmemesi ya dış faktörlere –“derin devlet”in ve faşistlerin saldırılarına– bağlanması ya da sorumluluğun “içimizde” olup “biz”den olmayanlara yüklenmesi tipik bir göstergedir.

Oysa ki başlı başına bu umut ve hayal kırıklığının nasıl oluşabildiği sorusu ilk emareleri fark edildiğinde dürüstçe sorulabilse idi; belki uzun vadede sonuç değişmezdi; ama gerek sosyalist solun kendisinde ve gerekse–daha önemlisi–Türkiye halkının zihni ve moral yapısında bu dönemin yarattığı ağır hasar ve sakatlanmaların çoğu önlenebilmiş olurdu. Türkiye toplumu bu dönemde tarihinin ilk aktif kitlesel

siyasallaşma deneyimine kalkıştığı için bu tahribatın özellikle ağır olduğu da mutlaka dikkate alınmalıdır. Çünkü bu ilk gerçek deneyim tıpkı ergenlikten çıkışın ilk iddialı girişimi gibi gayet hassas bir süreçtir. Önü açık bir hayal ve umut yüküyle kendini ispat sınavında bu hayal ve umudun köksüz olduğu gerçeğiyle karşılaşmak, başlı başına yıkıcıdır.

Ayrıca yine önemle dikkate alınmalıdır ki; Türkiye toplumu, en haklı nedenlerle de olsa bizatihi “başkaldırmanın” kabul edilemez sayıldığı, hakkını talep etmeyi değil, devletin veya “efendi”nin lütfuna sığınmanın din ve devletçe dayatıldığı bir siyasal zihniyet mirasından gelmektedir. “Aydınlanma”dan ilham aldığını iddia eden Cumhuriyet’in kurucu ideolojisi bile bu mirasın doğrultusunda olmuş, halkın inisiyatif yeteneğini geliştirmeyi kaale almayarak devletin gösterdiği ve gözetdiği kanallarda “ilerleme” yolunu işlet etmişti. 1950’den sonraki yılların muhafazakâr demokratlarının bu konudaki tavrı da “düşün peşime”den öte değildi. Oysa 1973 seçimleri arifesinden itibaren beklenmedik bir hızla yaygınlaşan kitlesel politikleşme ve bunun taşıyıcısı olan “düzeni değiştirme” sloganı etrafında hareketlenen kitleler, parti programlarında yazılı olanlardan çok kendilerinin düzen değiştirmekten anladıklarını talepleştiriyorlardı. O yüzdendir ki kitlesel siyasallaşmanın en geniş alan bulunduğu CHP 1970’lerin ilk yıllarında birkaç kez program değişiklikleri yapmak zorunda kaldı. Bir diğer önemli nokta, bu kitlesel siyasallaşmanın “gövde”si her ne kadar “merkez”deki iki büyük partisinin etrafından pek uzaklaşmıyorsa da gözü, kulağı ve zihni “uç”takilerin çağrılarına açıktı. Devralınmış siyasal mirasın iki başat taşıyıcısının Siyasal İslâm ve Atatürkçülüğün siyasal fikirler meydanının kenarlarına itildiği, bunları temsil ede gelmiş iki partinin söylemlerini başka temalarla bezemek zorunda kaldığı bir düşünüş atmosferi oluşmuştu.

Türkiye –geleneksel– sosyalist hareketinin bütün bileşenleri bu ortamda –daha iki yıl önce hayal bile edemeyecekleri bir hız ve yaygınlıkta– kitleselleşme imkânına kavuştuklarında sınırlı sayısal güçlerine karşılık gayet önemli bir avantaja da sahiptiler. Ülkenin iftihar ve gıpta ile baktığı, prestiji en yüksek okullarının –pek az istisna ile– tamamında hem büyük çoğunluğu temsil ediyor hem de en parlak öğrencilerin büyük kısmının aktif katılımından besleniyordu. Halk hareketliliğinin en ön saflarında yer alan usta işçilerin, en hünerli zanaatkârların çoğu da saflarına akmaktaydı. Bu son derece değerli potansiyel, sosyalizm “ideali”nin çağrıştırdığı yüce değerlerin bilfiil yaşanacağı bir ortamın ve bunu tüm ülkeye şamil kılmanın hayali ve umuduyla oradaydı. Zor bir mücadelenin kendilerini beklediğini ve can da dâhil ağır bedeller ödeneceğini biliyorlardı. Yıllarca da bu bedeli ödediler. 12 Eylül’e gelirken onların başlarkenki neşeli, moral ve özgüven fışkıran hava ve hallerinin solgunlaşma nedeni asıl olarak “dışarıda” değil, içerideydi. –Geleneksel– Sosyalizmin “ideal”inin yansıdığı, fiilen yaşanabildiği bir “inşa” olmaktan hayli uzaklaşmış, iktidara, güce tutkun herhangi bir hareketten pek de farklı olmayan ve işlemeyen bir “mekanizma”ya dönüşebilir olmasının acı deneyimlerinin çoğalmasından duyulan derin hayal ve umut kırıklığıydı ana neden.

Böylesine bir umut ve hayal kırıklığı söz konusu değilken bu ülkenin devrimci potansiyeli, 12 Mart rejiminin baskı ve zulüm çarkları altında ezilmeyip, aksine daha gür ve büyümüş olarak ayağa kalkabilmişti. 12 Eylül’de aynı şeyin olmamasının ilk nedeni, o potansiyelin daha öncesinden heder edilmiş olmasıdır.

Her 12 Eylül’de ilk hatırlanması gereken bu vebal olmalıdır.

Yenilginin Zaman Dışı Tarihi

MERİH CEMAL TAYMAZ

Sis Çanları

ağır yol, uzak yapılar / yaklaşmak için yaklaşık tanımlar onlarla çıktık yola / yollarda kaldık sis bastı her yanı tutukluk çeken silahlar gibi / sözcükler, fısıltılar, mırıldanışlar eksilerek vardık bir yapıya o mu değil mi? / kim bilebilir şimdi kılavuzlar şehit / şehitler hain / gözlerimiz karanlık bir pusuda çoğumuz büyümüş, kimimiz ölmüş / kendimiz bile tanıdık değiliz artık gözümüzden silinen düşün sabahında / önümüzde açılan yeni bir uzay şimdiki zamana ait bomboş ve ölü anlar / ne başka yer, ne başka zaman bizler için hâlâ bir yerlerde çalınan / sis çanları var belki bir gün buluşur diyelaynı ormanda kaybolan çocuklar

– Murathan Mungan, “Mırıldandıklarım”dan

Tarih bizi her zaman olduğu gibi kurallarını sadece kendisinin belirlediği bir oyuna getirdi. Nice felaketler pahasına kendi sayısız asrıyla uzattığı ömrüne karşılık bizi kısacık ömürlerimize hapseden bu sevimsiz vurdumduymaz gardiyan, karanlık dehlizlerini geçmişimize, bugünümüze ve geleceğimize ilişkin izleri, bağlantıları bulmamızı engelleyecek binbir tuzakla doldurarak ve kendi “tarihselliğimizi” fark et-

memizi sağlayacak bütün ışıkları söndürerek bizi “zaman-sız” bıraktı. Kırk yıldır kuşaktan kuşağa yüklenerek devralı-nan müebbet bir mahkûmiyet bu. Kaçmaya çalıştığımız her seferinde kazdığımız tünellerin ağzında yakalandık. Burada okuyacaklarınız, “zaman dışı” bir yol hikâyesidir. Bir “Dev-rimci Yol” hikâyesi.

12 Eylül 1980 darbesi yakın tarih içerisinde yer alır. Sade-ce o makûs tarihte müsebbibi olduğu sosyal, ekonomik, po-litik ve kültürel değişiklikler ile toplumsal hayat üzerinde-ki yıkıcı etkilerini sürdürdüğü, politika yapma yetki ve ser-bestliğini dar bir seçilmişler/atanmışlar grubunun¹ tekeline bırakarak, toplumun diğer bütün kesimlerine bu alanı ta-mamen kapattığı, o dönemde ektiği milliyetçi ve İslâmcı to-humların bugün artık her yere yayıldığı, olağan bir hayatın içinde, sıradan insanların kendileri için gerçekleştirme ihtima-lini düşünebilecekleri birçok şeyin hâlâ kısıtlı kalmasına, im-kânsız olmasına yol açan bir rejimin miladı olduğu için de-ğil; o dönemi yaşayan, hatırlayan insanlar halen ulaşılabilir olduğu için biraz da. Ama sırf bu nedenle bile riskli olduğu söylenebilir yakın tarihin yazılmasının. Çünkü ihtiyar an-latıcının size anlatacağı şeyler, kavramaya çalıştığınız yakın tarihin içinde, en iyi niyetli deyişle, tabloya vurulan tek bir fırça darbesidir. Üstelik, tabloyu renklendirmek için seçtiği kırmızı, yeşil ya da gri, o sırada siyaseten kendisini konum-landırdığı yere ait hâkim renklerden biri olacaktır. Yazılır-ken –ve anlatılırken– üzerinde en zor anlaşma sağlanabilen tarihsel dönemdir bu yüzden yakın tarih.

Yakın dönemin sübjektif hatırlayıcılarının yanı sıra, 12 Eylül 1980 darbesine yelkovan hızıyla yaklaşan ve aynı hızla

1 Bu “seçilmişler” kavramı bir süreden beri, demokrasi terminolojisinde hakları ve yükümlülükleri açık bir biçimde tanımlanmış geçici bir “vekiller grubu”na işaret etmekten çıkarak, sınırları Osmanlı İmparatorluğu’nun istahlı dönem-lerinde çizilmiş olan “seçilmiş bir tebaaya vaadedilmiş toprakları” için hamasi dualar okuyan bir grubu akla getirir oldu.

uzaklaşan süre zarfında neler olup bittiğine dair sayısız kitap ve makale yazıldı, gazeteler, dergiler arşivlendi, filmler çekildi, ve fotoğraflar birikti. Tarihçiler ya da bu dönemi yazmaya merak saranlar bu dokümantasyonun 1985 yılına kadar gelen bölümünde bizimle ilgili birçok şey bulacaklardır. Sonrası, bizim için bir dağılmanın tarihi.

Biz, yani, 12 Eylül 1980 öncesi sivil faşistlerin düzenli olarak saldırdığı şehirlerin yoksul mahallelerinde ve köy yoksulları arasında, işçilere ve köylülere kendilerini koruyabilmeleri, yaşadıkları mahalle ve köylerde daha sağlıklı bir çevreyi, daha adil sosyal ilişkileri yaratabilmeleri için direniş komiteleri ve halk komiteleri kurmalarına önayak olan; işçi direnişlerinde, grevlerde yer alan; üniversitelerin demokratikleştirilmesi ve özerkliğin kurumsallaştırılması için mücadele eden; kitaplardan olduğu kadar kendi yaptıklarından da öğrenen Devrimci Yol gönüllüleri. İşçi, öğrenci, memur, öğretmen, köylü, zanaatkârlardık.

12 Eylül darbesinden önce çalışmaların ve çatışmaların yoğunlaştığı, dolayısıyla devrimcilerin kahir ekseriyetinin de hazır bulunduğu şehirler, operasyonların ilk hedefi oldu. Ağır kayıplar verdik bu operasyonlarda. Devrimci Yol merkezine en yakın çevreden onlarca arkadaşımız da dahil olmak üzere, bir iki ay gibi kısa sürede, Türkiye'nin her yerinde yüzlerce insan yakalandı. Büyük şehirlerde, bu operasyonlardan kurtulan devrimciler kendi imkânlarıyla barınmaya ve saklanmaya çalıştılar. 12 Eylül öncesindeki çalışmaların karmaşık ilişkiler ağı içerisinde deşifre olmadan kalabilmiş Devrimci Yolculara evlerine dönmeleri söylendi. Şehirlerde barınma imkânı kalmayan yüzlerce devrimci bu kez kırlara ve dağlara çekildi. Doğal olarak operasyonların yönü de değişti. Dağlarda kan kaybetmeye başladık. Dersim katliamına tanık olmuş yaşlılar 1938'den bu yana, bu kadar ağır ve kesintisiz bir askerî harekâta şahit olmadıklarını söy-

lüyordı. Ama bu ağır koşullara rağmen, önce birbirlerine yakın şehirlerde kırsal alanlara çekilen Devrimci Yolcular, bir süre sonra daha uzak bölgelerdeki kır grupları aralarında bağlantılar kurmaya, birbirlerini desteklemeye ve bilgileri paylaşmaya başladılar. Bu bağların kurulmasında ve iletişimin sağlanmasında o sırada yurtdışında olan arkadaşların çok önemli katkıları oldu. Bu gelişme, planlı ve hızlı bir geri çekilmeyi başardığımız takdirde, siyaseten de yeni bir düzenleme yapabileceğimiz umudunu verdi bize. Toparlanma çalışmaları için Suriye'ye çekilmeye karar verildi.

Bu anlatıda, olup biten şeyleri basitçe sıralayarak, ancak 1985 yılına kadar getirmenin, hatta bunun, anlatılabilecek bazı olayların, süreçlerin atlanması, sonraya bırakılması halinde mümkün olduğunu ama bugüne aynı şekilde gelmenin mümkün olmadığını gördüm. Sık sık geriye dönme-ye, kalınan yerden, çok daha sonra ortaya çıkacak başka bir gelişmeye sıçramaya, uzaktan bakıldığında ömrümüze asılı boşluklar gibi görünen yıllar içinde oluşan geçmiş yargılarımıza başvurmaya ihtiyaç duydum. Okumayı zaman zaman kesintiye uğratan bu tercihin vebali, bizi, yaşadığımız olayların ve çağın düz bir kronolojik düzen içerisinde anlatmaktan alıkoyarak, kenara bırakan tarihin boynundadır. Belki biraz da kenarda kalmış olma özgürlüğünü hafifçe suistimal etme eğilimine engel olamayan benim boynumda.

Suriye'ye çekilme kararı ciddi bir politik eşikti. Bu kararla, 1980 darbesini izleyen ilk günlerden itibaren tartışmaya başladığımız ama günler geçtikçe soğuyan, riskleri ne olursa olsun gecikmeden silahlı bir direnişi başlatma alternatifini dışlamış olduk. Bastırılma, yok edilme ihtimali çok yüksek olsa bile, böyle bir direniş geleceğe güçlü bir miras bırakacaktı. Gayet anlaşılır, ahlâki ve moral bir tercih olabilirdi bu; biz toparlanmayı ve yeni bir siyaset oluşturmayı, yani politik olanı seçtik. Ne ahlâki tercihler politikayı dışlar ne

de tersi, politik tercihler ahlâkı. Ama birinin daha baskın olduğu durumlar vardır. Suriye'deki tartışmalarda da sonuç olarak politik bir karar, mücadeleyi yeniden başlatma kararı alındı. Ama bu arada, Türkiye'de politikanın saati bu kararın uygulanmasını zorlaştıracak bir hızla işleyecek ve yine geç kalınacaktı.

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinden gelen arkadaşların Suriye'ye geçişi hem dikkatli hem de küçük gruplar halinde olmalıydı ve zamana yayılmalıydı. Geçiş duraklarından biri olan Diyarbakır'da zaman zaman 40-50 kişiye varan grupların geçiş için haftalarca, aylarca beklediği oldu. Bu durum ekonomik sıkıntıların ve politik endişelerin artmasına yol açıyordu. Bütününü evlere kapanmış, bekliyorduk. Diyarbakır'ın yerlileri, Kürtler, kim olduğumuzu çabuk öğrendiler. Orada bulunduğumuz süre boyunca bizi, karşılaşılabileceğimiz tehlikeler ve şehirde kalışımızı kolaylaştıracak imkânlar konusunda uyardılar ve bilgilendirdiler.

Suriye'ye 1982 yılı Kasım ayının değişik günlerinde geçildi. Halep'ten Şam'a giderken Hama şehri yol üzerindedi. Rejim, Müslüman Kardeşler'in başlattığı kalkışmayı kanla bastırmış ve Hama'nın birçok semtinde taş taş üstünde bırakmamıştı. Kısa bir süre önce bir isyanın ezildiği topraklara, başka topraklarda başka bir isyanı başlatma hayaliyle gidiyordu. Devrimci bir günah olarak da tartışılabilir bir durum.

1983 yazına kadar kaldığımız Suriye'de alınan yeniden mücadeleye başlama kararı, şehirlerde yer alacak arkadaşların da kısa zamanda hazırlanmasını gerektiriyordu. Ancak, bizim Türkiye'ye dönüşümüzden birkaç gün önce başlayan bir tartışma daha sonra Avrupa'ya taşındı. Kır gerillası grupları son hazırlıklarını tamamlamak üzere Türkiye'ye dönmüşlerdi. Şehirlere yerleşecek grupların gecikmeden kırlarda başlayan mücadeleyi izleyeceğini ve bir süre sonra da şe-

hirlerin ve kırların koordinasyonunun sağlanacağını düşünüyordlardı. Avrupa'da uzadıkça uzayan tartışmalar ellerine çok geç ulaşıyor ve kararlarda söz sahibi olamıyorlardı. Bu arada kır gerillasını yok etmeye yönelik ağır bir sürekle avı başladı. Hareket alanı ve güzergâhı olarak başlangıçta tespit edilen hattın, Fatsa ve Ünye'den Dersim'e inen, sadece Sivas ve Tokat'ta, biraz da Adıyaman'da genişlik kazanan dar bir koridorun üzerinde sıkıştı gerilla grubu. 1984 yılının bahar aylarında çıkan çatışmalarda çok iyi arkadaşlarımızı kaybettik. 1984 sonbaharında da kırlardan çekilmeye karar verildi. Herkes azat etti birbirini. Karşılıklı sitemler yıllar sonrasına ertelendi. Bu kısa sonbaharın ardına otuz beş yıl sürecekle bir uzun sonbaharın ekleneceğini henüz kimse bilmiyordu. Biz dağları terk ettiğimiz sırada PKK bütün hazırlıklarını tamamlayarak, inişleri, çıkışları olsa da bugüne kadar sürdürdüğü bir savaşın ilk saldırılarını gerçekleştirmek üzere harekete geçiyordu.

Muhtemel itirazlarla karşılaşacağını bilsem de, 1984'te dağlarda yenilgiyle sonuçlanan sürecin, aynı zamanda 1974-1975'te başlayan Devrimci Yol sürecine konulmuş bir nokta olduğunu söyleyeceğim. Bu elbette spekülâtif bir iddia. Ama argümanlarını, 12 Eylül 1980 öncesindeki gelişmelerin seyirinden, o döneme ait tartışmalarımızın yoğunlaştığı konulardan, *Devrimci Yol* dergisinin son sayılarındaki değerlendirmelerden ve bilhassa o dönemde Devrimci Yol militanlarının çoğunun gözlemlediği şehir ve kırlardaki çatışmaların yoğunluğundaki ve genişliğindeki hızlı yükselişten alıyor. 12 Eylül sonrasındaki süreç de, Devrimci Yol'un ayakta kalabilen bütün yapılarının içinde yer aldığı neredeyse kesintisiz bir süreç olarak devam etti. 1980 darbesi birkaç ay daha geciktirilmiş olsaydı, Devrimci Yol Hareketi kendisini bütün Türkiye'yi kapsayan bir siyaset/mücadele zemininde bulacaktı.

Bugünden geriye doğru baktığımızda yenilgimizin her hâlükârda kaçınılmaz olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu daha çok, o dönemin uluslararası konjonktürü değerlendirilerek yapılabilecek bir spekülasyondur. Buna biraz ileride değineceğim.

Bir yenilginin ardından yapılan değerlendirmelerde, yanlışın nerede ve ne zaman ortaya çıktığı, doğru olanın ne olması gerektiğine ilişkin bütün tartışmalar da spekülatif kalacaktır. Bununla birlikte, “kader âni”, “kaçınılmaz son”, “kaza âni”, “ölüm âni” gibi anlamları olan ve çoğu dilde tek kelimeyle ifade edilen (İng. *fatality*, Fr. *fatalité*) alın yazısının, siyaset alanında, karşı karşıya gelen taraflardan dezavantajlı ve zayıf olanın direnci veya beklenmeyen manevrasıyla tersine çevrilebildiği anlar vardır. Ama bunun için de, yaklaşmakta olan felaketin öngörülebilmesi ve kalan zamanın en uygun biçimde programlanarak tahkim edilmesi gerekir. 12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki ayların seyri içerisinde Devrimci Yol’un bu “kader âni” karşısındaki tutumu için yeterince açıklayıcı olduklarını düşünmesem de, salt o felaket ânına yaklaşan zamanı iyi değerlendirememiş olması nedeniyle, çok bilinen, kaba ve basit iki örneği vereceğim.

Lenin, *Nisan Tezleri*’nde, Şubat Devrimi sonrasında Rusya’daki politik durumu değerlendirerek, partinin vakit kaybetmeden iktidarı ele geçirmek için hazırlanması gerektiğini tartışır. Bolşevik Partisi’nin önde gelen üyelerinin büyük birçoğunluğunun muhalefetine rağmen önerisini kabul ettirir. Ekim devrimi hazırlıkları başlar. 1917 Ekim Devrimi’nin Lenin’in bu önerisi sayesinde gerçekleşebildiği kabul edilir. Yoksa Devrim başka bir sonbahara kalabilirdi. Mao ise tersine, bir çekilme örneği ile öne çıkar. 1934’te Çan Kay Şek’in ordusu karşısında kuvvet kaybetmemek için Kızıl Ordu generalleriyle birlikte geri çekilme kararı alırlar ve 12 bin kilometrelik Uzun Yürüyüş’ü başlatırlar. 15 yıl sonra gerçekleş-

cek olan Çin Devrimi'ne giden yolu da bu Uzun Yürüyüş'ün açtığına inanılır. Burada örnek olarak değerli olan şey, yaklaşan felaket ânına, ya da mucizevi ana kadar geçirilecek sürenin değerlendirilmesidir.

Latin Amerika devrimci hareketlerinin askerî darbeler karşısındaki tutumları ve sonrasında ortaya çıkan gelişmeler nedeniyle karşılaştıkları zorluklar, Türkiye örneği ile mukayeseye daha müsait. Özellikle, 11 Eylül 1973'te gerçekleştirilen Şili askerî darbesi öncesi ve sonrasında MIR'in (Devrimci Sol Hareket) ve militanlarının yaşadıklarına ilişkin anlattıkları şeyler, bizimkilere çok benzeyen hikâyeler. Darbe öncesindeki uzun politik faaliyet yıllarında, sendikalardaki, iş yerlerinde ve mahallelerde kooperatif ve komite çalışmaları, paramiliter gruplara karşı organize edilen silahlı kampanyalar, üniversite öğrencilerinin boykot ve gösterileri ve politik çizgileri itibariyle birçok benzerlikler bulabileceğimiz bu hareket, darbeden önceki üç yıllık sosyalist Allende iktidarı ile ittifak halinde oldular. Şili aristokrasisi ve burjuvazisinin darbeden birkaç ay önce başlattıkları grev, blokaj ve sokak gösterilerine rağmen, darbenin gelişini bizden çok daha geç fark ettiler ve darbe sonrasında aynı dağınıklığı yaşadılar.

12 Eylül 1980 darbesi yaklaşırken politik ve örgütsel olarak birçok eksiğimizin olduğunu ama buna rağmen, yenilgiye bize bağlı olmayan etkenlerin yol açtığını belirtmemiz gerekir. Darbeyi çok ideal koşullarda karşılamış olsaydık bile yenilecektik, şu var, belki “daha iyi yenilirdik”

24 Aralık 1978'deki Maraş katliamı ile 13 “hassas” ilde ilan edilen kısmi sıkıyönetim, 22 ay sonra gerçekleşecek olan 12 Eylül 1980 askerî darbesinin ilk güçlü sinyaliydi. Türkiye’de sol ya da sağda yer alan hemen bütün siyasi güçlerin ortak düşüncesi buydu. Zamanla sıkıyönetim ilan edilen illerin sayısı kademeli olarak arttırıldı. Ordunun siyasete

zorla müdahil olacağı belli olmuştu. Devrimci Yol içerisinde, ordunun devreye girmesiyle ihtiyaç duyulabilecek örgütsel tedbirler alınmaya çalışılsa da bunlar yeterli düzeylere ve yaygınlığa ulaşamadılar.

1979 yılından itibaren Türkiye'nin birçok bölgesinde sivil faşistlerin saldırıları engellendi ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu gelişme ilginç bir sonuç ortaya çıkardı. Faşistlerin çekildiği yörelerde halk "huzura kavuşmuş" ve devrimcilerle de arasına mesafe koymaya başlamıştı. Çatışmaların yarattığı rahatsızlık ve endişe nedeniyle bize verdikleri desteği geri çekiyorlardı. Sindiklerini düşündüğümüz sivil faşistler, son saldırılarını Çorum'da gerçekleştirdiler. 1980 Mayıs ayı sonundan Temmuz ayı ortasına kadar sürdürdükleri saldırıda 57 Aleviyi öldürdüler. Ama bu kez devrimcilerin güçlü direnişiyle karşılaşmışlardı. Başbakan Süleyman Demirel, katliamın hemen sonrasında "Çorum'u bırak, Fatsa'ya bak!" diyerek, tekelci burjuvazi ile birlikte asıl sıkıntıyı nerede gördüklerini işaret etti halka. Ezecekler, ve bir alternatif olarak görülmesinin önüne geçeceklerdi. Gerçekten, Fatsa'da kurulmuş olan halk komiteleri, ilçenin bütün sorunlarını ele alarak, halkın bütününü tartışıyor, kararlar alıyor ve yürürlüğe sokuyordu. Başka birçok ilçe ve beldede de halk komiteleri, direniş komiteleri kuruluyordu, ama en yetkini ve en dikkat çeken Fatsa'ydı. Bir tehditti Fatsa. Devlete, kurumlarına, bürokrasiye.. ve ezdiler. Fatsa'yı daha iyi savunabilmeliydik.

12 Eylül 1980 öncesinde Devrimci Yol'un politik etkisinin güçlü olduğu bölge ve şehirlerin bir kısmı (Elazığ, Malatya, Dersim, Sivas, Kars, Ağrı gibi), aynı zamanda geçmişte Kürt isyanlarının gerçekleştiği şehirlerdi. Kürdistan'ın iç vilayetlerini çevreliyor olmak gibi bir özelliği de vardı bu şehirlerin. Faşistler de bu şehirlere ağırlık veriyor, daha iç bölge ve şehirlere sokulmayı göze alamıyorlardı. Devrimci

Yol'un bu bölgeye has özel bir politika oluşturması gerekirdi. İleride Türkiye'de köklü bir toplumsal dönüşümü hedefleyecek güçlerle, Kürt hareketleri ve güçleri arasında oluşturulacak muhtemel bir ittifakın zeminini hazırlamak için önemliydi bu.

Darbe döneminde başlayıp, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışına kadar geçen zaman içinde, özölmeye yüz tutmuş Sovyetler Birliği'nin yıkılışına şahit olduk. Üç yaşlı Sovyet lideri, Brejnev, Andropov ve Tchernenko'nun birkaç yıl içerisinde ardarda ölümleri, rejimin sonuna işaret eder gibiydi. Uluslararası dengelerin sancılı bir biçimde yeniden kurulması ihtiyacını ortaya çıkaran bu gelişme, dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de bildiğimiz anlamda bir devrim ihtimalini (en azından öngörölemez bir süre için) erteledi ya da imkânsız hale getirdi.

12 Eylül 1980 darbesinin mahiyeti üzerine, o dönemde şunları konuşurduk aramızda: Türkiye bir darbeler ülkesiydi. 10 yıllık periyotlarla darbe yapılırdı bu ülkede. Bu darbe kuşkusuz önkilerden daha şiddetli olacak ama sonunda ilan ettikleri takvime uyup kışlarına ekileceklerdi askerler. 24 Ocak kararları zaten darbe olmadan uygulanamazdı. Farkında olmadığımız ve belki o zaman bilmemizin mümkün olmadığı şey, ordunun kışlasına dönerken arkasında tamamen susturulmuş, hakları ellerinden alınmuş bir toplum yaratarak, yeni bir neoliberal ekonomik politikanın uygulanacağı kalıcı bir siyasal rejimi garanti altına almaktı. Daha önceki darbeler de zaten bir öncekinin eksiklerini tamamlamak için yapılmışlardı.

12 Eylül rejiminin bizi getirip bıraktığı yer bir zamansızlığın eşiğiydi. Bundan sonra zamanla ilgili onulmaz sıkıntılar yaşayacaktık. Yurtdışında geçirdiğimiz ilk yıllar boyunca zihnimizi meşgul eden tek şey yakın gemişimizdi. Tek başımıza iken, bir arkadaşımızla bir araya geldiğimizde, toplu

haldeyken, kısa süre önce içinden çıktığımız dönemi tartışıyorduk. Yaşadığımız güne bir türlü gelemiyorduk. Gelecek ise hiç tartışmadığımız bir şeydi. Oysa çözülmesi gereken o kadar güncel sorunlar vardı ki. Türkiye'ye yönelik bir dayanışma hareketi organize etmeliydik, mesela. Bunu gerçekleştirememiş olmak Avrupa'daki birçok arkadaşın içini hâlâ sızlatır. Yavaş yavaş küçük arkadaş grupları arasında Türkiye'deki eski çevreleriyle ilişkiler kuruldu bu amaçla. 1980 öncesinde Avrupa'da, Almanya'da etkili bir dayanışma hareketi vardı ama o da yaşanan bölünmeler ve Türkiye'de devrimci bir hareketin kalmamış olması nedeniyle dağılmıştı. Bunu bile başaramadan bugüne geldik. Uzun yıllardan beri de bugündeyiz. Geçmiş yavaş yavaş siliniyor, gelecek hâlâ görünürde yok.

Bugünde olmak, bugünde kalmak ise doğrusu Türkiye'nin de, dünyanın da problemi. Sadece sokaklara çıkıp, aynı sloganları haykırıp, geleceği isteyen kalabalığa karışarak kurtulabileceğimiz bir rahatsızlık.

Bize 12 Eylül rejiminin empoze ettiği bir rahatsızlık.

Gerçekten 40 Yıl Oldu mu?

GÜLTAN KIŞANAK

Unutmak da bir savunma yöntemidir. İnsan bazen de geçmişin ağır yükünden, unutarak, yok farz ederek kurtulmayı dener. Ben de 12 Eylül darbesini, o yıllarda yaşadıklarımı unutarak, arkama bakmadan yoluma devam ederek yaşamayı denedim. Ama bir karabasan gibi tüm ülkenin üzerine çöken darbe, 40 yıldan beri ne memleketi, ne de beni rahat bıraktı. Galiba güçlü bir yüzleşme/hesaplaşma yaşanmadan da bırakmayacak gibi.

Tanıl Bora'dan 12 Eylül darbesinin 40. yılı nedeniyle çıkacak bir kitap için benden de bir yazı isteyen mektup geldiğinde önce, "Vay be gerçekten de 40 yıl oldu mu?" diye kendi kendime sordum... Daha dün gibi, hatta bugün gibi... Murathan Mungan'ın çok güzel bir sözü var; "Geçmiş hâlâ acıtıyorsa, geçmemiş demektir." Hâlâ her birimizin, demok-rasi, özgürlük ve barış isteyen herkesin fena halde canı yanıyor. Anlaşılan darbe geçmemiş, sadece günler, aylar, yıllar geçmiş.

Mektubu elime alıp uzun uzun düşündüm. 12 Eylül darbesiyle ilgili çok şey yazıldı, çok söz söylendi. Hatta "Söy-

lenmedik söz kalmadı,” dense yeridir. Ama vicdanlar mühürleyse, zalimler sultansa, kulaklar sağır, sözün hükmü olur mu?

Filozof, “Seni ikna edebilirim,” diyor. Cevap çok kısa: “Kulaklarımı tıkarsam beni ikna edemezsin.” Bazı kulaklar tıkalı olsa da iyi, güzel ve doğruyu arama çabası hiç bitmedi. Tarih denilen de bu arayış olsa gerek.

Evet... Şimdi bir de 40 yıl sonra, bu mesafeden bakınca neler yazabilirim? 12 Eylül darbesinin hışmına uğramış, darbenin ilk iki yılını (1980-1982), insanlık suçlarının işlendiği Diyarbakır Cezaevi’nde geçirmiş, faşizmi yaşayarak öğrenmiş bir insan olarak ne yazabilirim?

Tek bir kadın görevlinin dahi olmadığı, tüm yetkili ve görevlilerin erkek/asker olduğu Diyarbakır 5 No.lu’da, yaşam mücadelesi vermiş bir kadın olarak ne yazabilirim?

Bu ülkenin hep kanayan/kanatılan, isyan/imha ikileminden kurtulmasına fırsat verilmeyen, 12 Eylül darbe sürecinde ise bir kez daha üzerine beton dökülerek, üzerinde “Burada mefdundur” yazısı yazılmak istenen Kürt kimliği adına ne yazabilirim?

68 kuşağı efsanesiyle büyülenmiş, ilk gençlik yıllarını “Faşizme karşı omuz omuza” sloganları arasında yaşamış bir 78’li olarak ne yazabilirim?

Darbenin üzerinden gerçekten 40 yıl geçti mi? 2016 yılından beri, bir kez daha cezaevinde “rehine” olarak tutulan bir siyasetçi olarak ne yazabilirim?

İktidarıyla, muhalefetiyle herkes darbelere karşıysa eğer bu ülke hâlâ niye darbe anayasası ve darbe döneminde yapılan yasalarla yönetiliyor? Ömrünün neredeyse tamamı sıkıyönetim, olağanüstü hal ve darbe süreçleriyle geçen bir yurttaş olarak ne yazabilirim?

Kalemi her elime aldığımda, 12 Eylül’de ve sonrasındaki 40 yıl boyunca yaşadıklarımız bir film şeridi gibi gözümün

önünden geçmeye başladı. Apê Musa'nın deyimiyle son 40 yılın, "tanığı, sanığı, davacısı"yım.

Darbelerin, iktidarı ele geçirerek, birkaç yıl saltanat sürme hevesi ile yapılmadığını fazlasıyla tecrübe ettik. Darbeciler, devlet ve toplum yapısını, kendi dünya görüşleri doğrultusunda şekillendirmek ve geleceği ele geçirmek için iktidara gelmek isterler. Tabii ki sürülen saltanat da işin gereğidir. 12 Eylül darbesi de her şeyden önce, Türkiye'nin geleceğine el koyan ağır ideolojik bir saldırıydı.

Her on yılda bir darbe yapılan Türkiye, darbelerle ve darbeci zihniyetle hesaplaşan ve bu zihniyetten kopmaya çalışan bir ülke olmayı maalesef beceremedi. Türkiye "zincirleme darbelerle" dizayn edilen bir ülke olageldi. Bu anlamda Türkiye'de "darbe geleneği" yapısal/tarihsel bir sorundur.

Daha uzun bir tarihsel/siyasal arka planı olmakla birlikte 12 Eylül darbesinin temelleri, 27 Mayıs 1960 ve 12 Mart 1971 darbeleriyle atılmıştı. 27 Mayıs'tan sonra yapılan "özgürlükçü anayasa" MGK'nın emrine verilmiş; tarihe "12 Mart Muhtırası" olarak geçen 71 darbesi ise parlamenter siyaseti kuşatarak, mecalsiz bırakmayı başarmıştı. Başbakanlık koltuğuna oturanların bile "kontrgerilla" iddialarını araştırarak, siyasi cinayetleri, katliamları durduracak gücü/niyeti yoktu. Zira siyaset, muhtırayı kabul edip hizaya çekilince; meydan, tahkim edilmiş bir darbenin hazırlıkları için kontrgerillaya bırakılmıştı.

Parlamenter siyaset seyirciydi, toplumun demokratik dinamikleri ise 12 Eylül darbesini engellemenin yolunu yöntemini bulamadılar. Hatta darbe öncesi çatışmaların tarafı gibi gösterilerek, "darbeye zemin sunmakla" suçlandılar. Bütün bunlar ağır konular ve meramımı anlatabilmek için ayrıntılı, derin analizler gerekiyor ve bu yazının kapsamını aşıyor. Ama buz dağının görünen yüzündeki üç şey 12 Eylül darbesine dair genel bir analiz yapabilmek için yeterli gibi.

Birincisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu dünyada; NATO'ya girerek, askerî olarak kapitalist kampta yer alan Türkiye'nin, bu sisteme ekonomik ve siyasal olarak da monte edilmesi gerekiyordu. Bunun için toplumsal muhalefet ve sendikal mücadele zayıflatılmalıydı.

İkincisi, Türkiye'nin yer aldığı kampta; demokrasi ve özgürlük talepleri, sol-sosyalist değerler, "düşman" olarak görölüyordu. Müttefik ülke Türkiye de içindeki "düşmanı" bertaraf etmeliydi.

Üçüncüsü de cumhuriyet döneminde birçok itiraza, isyana konu olan ve her defasında zorla bastırılıp, halının altına süpürülen Kürt sorunu, yeniden görünür olmaya başlamıştı. Devletin derin kodları buna müsaade edemezdi. İmha konseptinin bir kez daha (her defasında olduğu gibi "son kez") uygulanabilmesi için darbe koşullarına ihtiyaç vardı.

12 Eylül darbesinin, ideolojik, siyasal ve toplumsal programı bu üç konu üzerine şekillenmişti. Darbenin amacı, Türkiye'yi küresel kapitalizmin işgaline açık hale getirmek, demokrasi ve özgürlük taleplerini bastırmak, Kürt meselesinde defteri kapatmaktır.

Bu hedefler kısa vadeli hedefler değildi, devletin ve toplumun bu hedeflere uygun olarak yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Bu nedenle 12 Eylül darbesi, ilk yıllarda uyguladığı ağır baskı ve şiddet yöntemlerinin yanı sıra; kurumsallaşma, kalıcı mekanizmalar oluşturma ve siyasal sisteme nüfuz etme bakımından özgün bir darbedir.

Darbeden üç yıl sonra seçimlerin yapılmış olması, 12 Eylül darbesinin başlattığı inşa sürecini kesintiye uğratmadı.

Darbeciler, hazırlattıkları anayasa ile kendilerini ve yeni sistemlerini güvenceye aldılar. Darbenin lideri Kenan Evren, on yıl boyunca Cumhurbaşkanı koltuğunda oturarak, direksiyonu elinde tuttu. Ayrıntılarına daha sonra değineceğim 1990 ve sonrası da, 12 Eylül darbesinden ayrı ele alı-

narak analiz edilemez. En nihayetinde bugün Türkiye hâlâ darbe döneminde yapılan anayasa ve yine darbe döneminde çıkartılan temel yasalarla yönetiliyorsa; demokrasi ve özgürlük talepleri hâlâ tehdit olarak görülüyor ve en ağır şekilde bastırılmak isteniyorsa; Kürt meselesi hâlâ kanamaya devam ediyorsa, “12 Eylül darbesi geçti” diyebilir miyiz?

“24 Ocak Kararları”nı aşan neoliberal ekonomik programlar hayata geçiriliyorsa, sendikal mücadele can çekiyorsa, memleketin emek gücü ve doğası küresel sömürü çarkında iliklerine kadar sömürülüyorsa, “darbe geçti” diyebilir miyiz?

Siyasi iktidarlar, 12 Eylül darbesine karşıymış gibi yaparken; darbeci generallerin tümü lüks mekânlarda, devlet korumasında “paşa paşa” yaşayıp hukuk karşısında hesap vermeden, birer birer bu dünyadan göçüp gittilerse, “darbe geçti” diyebilir miyiz?

12 Eylül darbesinin geçmediği, kök salarak iktidara yerleştiği, toplumu nefes alamaz hale getirdiği gün gibi ortadadır. Türkiye’nin tarihsel rotasını değiştirecek kadar etkili olan 12 Eylül darbesinin ağır bilançosu, derin tahribatları, devlet ve toplum yapısına etkileri zaten bu kitapta enine boyuna ele alınacaktır.

Ben de konuyu, yaşadıklarım ve tanıklıklarım ışığında, ağırlıklı olarak, “Darbenin Kürt meselesine yaklaşımı ve etkileri” bağlamında ele almak istiyorum.

Diyarbakır Askerî Cezaevi

“12 Eylül ve Kürtler” denilince akla ilk gelen konu Diyarbakır 5 No.lu Askerî Cezaevi’dir. Kimi devlet yöneticilerine bile, “Ben de olsam dağa çıkardım”; kimilerine de “Ah şu duvarların dili olsa da konuşsa” dedirtecek kadar etkili olmuştur Diyarbakır Cezaevi’nde yaşananlar.

1980-1982 arasında iki yıl benim de kaldığım Diyarbakır 5 No.lu Cezaevi, Türkiye'deki Kürt meselesinin dönüm noktalarından/kırılma mekânlarından biridir. Darbe döneminde, Türkiye'nin dört bir yanında gözaltı merkezleri ve cezaevlerinde ağır işkenceler yapılmış, birçok insan işkence nedeniyle sakat kalmış, işkencelerde ölümler yaşanmış, tutuklulara askerî kurallar dayatılmış, zulüm ve eziyet edilmiştir. Ancak Diyarbakır 5 No.lu'yu "farklı" kılan bazı özellikler dikkat çekmektedir. Ve bu fark, sadece işkence ve kötü muamelenin şiddetiyle sınırlı değildir.

Cezaevi, darbe hazırlıklarının bir parçası olarak inşa edildi.

12 Eylül darbesinin temel hedeflerinden biri de yeniden gün yüzüne çıkmaya başlayan ve giderek toplumsal zemin kazanan "Kürtlük davasını", son bir kez imha etmek ve bir daha gündeme gelemeyecek hale getirmektir. Diyarbakır 5 No.lu'da yaşananlar, darbe hazırlık sürecinde bu hedefe uygun planlamalar yapıldığını göstermektedir.

Fazla dikkat çekmedi ama, 5 No.lu'nun bu amaç için darbeciler tarafından yaptırıldığını Kenan Evren bir röportajında itiraf etti. Yanılmıyorsam M. Ali Birand'ın yaptığı röportajdaydı, Evren darbe gerekçelerini anlatırken "bölücü" faaliyetlerden bahsediyor ve "bunun için Diyarbakır'da bir cezaevi yaptırıldı," diyordu.

Oysa Diyarbakır 5 No.lu Cezaevi, darbeden önce yapılmış/bitmiş, 1980 yılının Mayıs/Haziran aylarında (yani darbeden 4-5 ay önce), eski cezaevindeki siyasi mahpuslar bu cezaevine nakledilmişti. Ben de 19 yaşında bir üniversite öğrencisi olarak Temmuz 1980'de gözaltına alınıp tutuklandığımda 5 No.lu Cezaevi'ne götürüldüm. Darbe iki ay sonra yapıldı.

Demek ki darbe hazırlıkları arasında Diyarbakır Cezaevi'nin yapımı da vardı. Özel olarak yaptırılması, burada uygulanacak işkence sistemine de önceden karar verildiğini

göstermektedir. 5 No.lu Cezaevi, askerî cezaevi olarak inşa edilmişti, yıllar sonra (sanırım OHAL kaldırıldıktan sonra) Adalet Bakanlığı'na devredildi.

(Darbeden önce Adalet Bakanlığı tarafından E Tipi olarak yapılan cezaevi, darbeden sonra 5 No.lu Askerî Cezaevi adıyla askere devredildi. Cezaevi, 9 Mayıs 1988 tarihinde tekrar E Tipi Kapalı Cezaevi olarak Adalet Bakanlığı'na devredildi. OHAL ise 30 Kasım 2002 tarihinde kaldırıldı.)

Bu konunun altını çizmek istiyorum çünkü kamuoyunda, 5 No.lu'da yaşananların "istisna" olduğu, kötü/zalim bir kişinin (cezaevi sorumlusu Yüzbaşı Esat Oktay) "marifeti" olduğu yönünde yaygın bir kanı var. Oysa gerçek bunun tam tersidir. 5 No.lu'da, planlı, programlı, darbe merkezi tarafından yönetilen sistematik işkence ve zulüm düzeni vardı. Esat Oktay da olağanüstü yetkilerle donatılarak ve "ceza muafiyeti" sözü verilerek, "özel görevli" olarak Diyarbakır'a gönderilmişti. Öyle ki mahkemeler bile bu sistemin bir parçası haline getirilmişti. İşkence, hatta ölüm iddialarına ilgisiz kalan hâkimler, mahkeme koridorlarında, nezarethanelerde, hatta duruşma salonlarında yapılan işkenceler bunun göstergesiydi. 5 No.lu vahşeti, hiç de öyle gözden ırak, kapalı kapılar ardında, "istisna" olarak yaşanmadı. Özel hedefleri olan, kaynağını resmî devlet politikasından alan, bu kasamda üzerinden yıllar geçmesine rağmen, bir tek kişinin bile yargı karşısına çıkartılmadığı, özel bir programdı. Devletin resmî politikaları kapsamında yaşanan tüm hukuksuzluklar gibi, 5 No.lu'da yaşanan vahşetin sorumluları da hâlâ "cezasızlık" zırhıyla korunmaktadır.

Diyarbakır Cezaevi'nin bir diğer özelliği ise adeta Kürtlere özgü bir cezaevi olarak tasarlanması ve buna uygun olarak yönetilmesi idi. Kürt sol örgütleri hakkında açılan davaların tamamı Diyarbakır'da görüldü. Farklı illerde tutuklansa da bu davalarda yargılanan herkes, 5 No.lu'ya getiril-

di. Darbeden sonra tutuklanan Diyarbakır Belediye Başkanı Mehdi Zana, belediye meclis üyeleri, aralarında Ahmet Türk ve Nurettin Yılmaz'ın da bulunduğu bazı Kürt milletvekilleri de 5 No.lu zulmünden nasibini aldı. Bu anlamda 5 No.lu özel olarak Kürtlere ayrılmış bir cezaevi niteliğindeydi.

Kadınlar koğuşunda da ağırlıklı olarak PKK davalarından tutuklananlar olmakla birlikte, tüm Kürt sol örgütünden kadınlar vardı. PKK, DDKD (Doğu Devrimci Kültür Dernekleri), Rızgari, Ala Rızgari, Kawa, Özgürlük Yolu davalarından tutuklu kadınlar, yakınları gelip teslim olmadığı için tutuklanan köylü kadınlar, Urfa'nın Hilvan ilçesi Belediye Meclis üyeleri Duriye Kaya ve Emine Hacıosmanoğlu, Diyarbakır 5 No.lu'nun zulmünü hep birlikte yaşadık. Türk sol örgütlerinden Malatya, Dersim gibi illerden gözaltına alınarak tutuklanan kadınlar da vardı. Hatırladığım kadarıyla bir/iki kişi dışında hepsi Kürt'tü.

Bunun da ötesinde asıl mesele, tutukluların Kürt kimliğini hedef alan özel bir programın hedefi olmalarıydı.

Amaç yaşamı ve bedenleri sömürgeleştirmekti.

5 No.lu adeta bir toplama kampıydı. Yüzbaşı Esat Oktay "başkomutan", rütbesi ne olursa olsun bütün askerler "komutan", mahpuslar ise "tutuklu er"di. Söylenen her söz, her kural bir emirdi. Emir, kişiliğine ve bedenine zarar verecek olsa bile "emredersin komutanım," diyerek, anında yerine getirilmeli, ardından da "emrinizi yerine getirdim komutanım," diye tekmil verilmeliydi. Üstlerin/komutanların bulunduğu ortamda, her zaman ve her mekânda ayakta esas duruşa geçilmeli, izin verilmeden esas duruş bozulmamalıydı. "Üstler"den kasıt tüm askerlerdi, hatta Esat Oktay'ın köpeği "Co" da üstlere dahildi, istendiğinde ona da selam vermek zorunluydu. Emirlere, kurallara uymamanın cezası ise dayakla başlayıp, aç/susuz bırakma, onur kırıcı her türlü muamele ile karşılaşma, hatta öldürülme olabilirdi. Cezanın

türü, uygulanma biçimi, yeri ve zamanı da “komutan” tarafından belirlenirdi.

Askerî kurallar bahanesi ile başlayan işkenceler bir süre sonra süreklilik kazandı ve cezaevi sorgu merkezine dönüştü. İddianameler cezaevinde yapılan işkenceler sonucunda yeniden yazıldı. Ayrıca amaç “itiraf etmeye” ya da “iftira atmaya” zorlamakmış gibi görülse de asıl amacın kişinin ruhunu ele geçirmek ve kişiliğini zedelemek olduğu anlaşıldı.

Niyetim 5 No.lu’da yaşanan insanlık suçu niteliğindeki, kötü muamele, işkence ve vahşeti ayrıntılı olarak anlatmak değil. Ancak işkence ve eziyet yapmak için bahane olarak kullanılan kural ve emirlerin özelliklerine dikkat çekerek, “Ne yapılmak isteniyordu,” sorusuna cevap aramak. Yaşananlar bir grup “ruh hastasının işi” değildi. Darbeciler sadece zevk almak için (belki bir etken olabilir) bunları yapıyor olamazdı.

Komutan, otoriteyi, gücü, iradeyi, “efendi”yi temsil ediyordu. “Tutuklu er” ise hiçbir hakkı olmayan, varlığının tek nedeni efendisine hizmet ve itaat etmek olan “köle”yi simgeliyordu. Otorite karşısında güçsüz, zavallı, onuru zedelenmiş, iradesi kırılmış, itaat etmeyi içselleştirmiş, kim olduğuna karar verme yetisi elinden alınmış, otorite tarafından belirlenen kimliğe ve kişiliğe bürünmüş köleler yaratılmak isteniyordu. “İnsanlıktan çıkartmak” kavramı durumu izah edebilir belki.

Esat Oktay’ın sık sık tekrarladığı “burası bir okul,” sözünü de bir kenara not etmek gerekir. Okuldan kasıt, insanları bir kalıba dökmek, köle/uşak kimliği giydirmektir.

Kürtçe konuşma yasağı, cezaevi duvarlarına yazılan “Türkçe konuş çok konuş” yazıları, sırf Kürtçe konuşulduğu, hatta konuşma ihtimali olduğu için yapılan işkenceler, işkence ile “Türküm” demeye zorlama, İstiklal Marşı ve bayrağı bir işkence aracı haline getirme, işkence ile bayrak

öptürme, İstiklal Marşı söyletme, cezaevinin dört bir yanını, koğuşların tavanlarını bile bayrak resimleriyle donatma...

Tüm Türkiye toplumu için geçerli olan “suskun, eleştirmeyen, sorgulamayan, kendini özne olarak görmeyen, iradesi kırılmış, otoriteye boyun eğen” bir toplum yaratma havalının yanı sıra, Kürt toplumuna yönelik özel hedeflerdi bunlar. Bunlar ve benzer sayısız uygulama ile yaşamı ve bedenleri sömürgeleştirmek istediler.

Kadınların sessiz sedasız direnişi

Yukarıda genel olarak yaptığım tüm değerlendirmelere kadın mahpuslar da dahildi. Çünkü hiçbir ayırım yapılmadan kadın mahpuslar da “asker” olarak kabul edildi ve tüm uygulamalardan paylarına düşeni aldılar. Ağır işkenceler gördüler, zulme tanık oldular, ölümü kurtuluş olarak gördükleri anlar yaşadılar.

Tabii kadınlar açısından travmanın bir diğer boyutu ise bu işkencelerin aynı zamanda cinsiyetçi bir nitelik taşımasıydı. Diyarbakır 5 No.lu’da kadınlar, bedenlerini/onurlarını/kimliklerini korumak için günün yirmi dört saatini tetikte/sakınarak yaşadılar. Cezaevinde tek bir kadın görevli yoktu, tüm görevliler askerlerden oluşuyordu. Kadınlar koğuşunun gardiyanı olan askere, diğer askerler, “horoz” diye hitap ediyordu. Koğuşun koridor duvarında gözetleme mazgalları vardı ve askerler gece boyunca o koridorda nöbet tutup, koğuşu izliyordu. Bazen de erkek tutukluları bu koridora getirerek, kadınların duyabileceği şekilde işkence yapıyorlardı. Esat Oktay’ın ve askerlerin gece yarısı koğuşa yaptığı baskınlar da kadınlar için fiziki şiddetten öte bir anlam taşıyordu.

O dönem cins bilinci bugünkü düzeyde olmasa da “gele-neksel namus” anlayışı sol cenahta tartışılıyor, cinsel kimli-

ge yönelik işkencelere karşı “devrimci direniş” tutumu alınıyordu. “Sahte namus anlayışı ile devrimcileri teslim almak istiyorlar” denilerek, yaşanan travma hafifletilmeye çalışılıyordu. Bu yaklaşım kadınları, yaşadıkları derin travmayı görünmez kılmak için, çok daha güçlü olmaya/görünmeye itiyordu. Bu da güçlü bir direniş iradesi ortaya çıkarıyordu. “Yan yana durmanın koruyuculuğu”nu keşfeden kadınlar, birbirlerine kenetlenerek, birbirinin yarasına merhem oldu. Siyasal tutum ve direnişin de ötesinde, güçlü bir kadın dayanışması gelişti. Kadınlar direnişlerini de travmaları da kendi içlerinde yaşadılar. Diyarbakır vahşetini yaşayan onca kadının, sessiz sedasız topluma karışarak görünmez olması da; güçlü bir kadın hareketinin ortaya çıkması da bütün bu yaşananlardan bağımsız düşünülemez.

Özgür irade ve direniş

Faşizmin ilham kaynağı olan “yoğun otorite ve şiddet, mutlak kölelik ve itaat yaratır” tezinin yanlış olduğu, istenen sonuçları vermediği, insanlık tarihi boyunca binlerce kez kanıtlanmıştır. 12 Eylül’de yaşananlar da bunun bir tekrarı oldu.

“İnsan doğası” var mı, yoksa “insan” dediğimiz “kurulan, üretilen bir kültür mü” tartışması bir yana; ben tüm canlılar gibi insanın doğasında da “özgürlük itkisi” olduğuna inanıyorum, özgürlük itkisi, iradeyi açığa çıkartıyor. “İrade ile egemenliğin” aynı şey zannedilmesi bir yanılsamadır. “İrade” ile “özgürlük” aynı kulvardadır. İradi bir varlık olmak için, egemen olmak değil, özgür olmak gerekiyor. Diyarbakır 5 No.lu’da da ağır işkencelere rağmen “özgürlük itkisi”, direniş iradesini açığa çıkarttı. Egemenler “güç bende,” derken; en büyük gücün “özgürlük itkisi” olduğuna tarih bir kez daha tanık oldu.

Diyarbakır 5 No.lu'nun bir yüzünde vahşet ve insanlık suçu, diğer yüzünde ise "insanlık onurunu koruma" mücadelesi vardı. Onlarca insan işkence sonucu yaşamını yitirirken; işkencelere karşı yapılan açlık grevi ve kendini yakma eylemlerinde de can kayıpları yaşandı.

Darbecilerin hedefi cezaevi ile sınırlı değildi. Bir süre tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılanlar da dahil olmak üzere binlerce insan bu korku tüneline girildi. Korku ve dehşet salarak, tüm topluma, Kürtlere mesaj veriliyordu. "Terörün" en yaygın tanımı, korku ve dehşet salmak amacıyla, şiddet uygulamaktır. Bu manada Diyarbakır 5 No.lu'da yaşananlar, "terör" tanımına çok uygundur. Türkiye'nin siyasal ve toplumsal rotasını değiştirecek kadar "derin bir darbe yapanlar, korku ve dehşet salarak toplumda derin travmatik sayılma" yaratmayı amaçladılar. Sömürge birey ve toplumlarda ortaya çıkan "aşağılık kompleksi, kendinden utanma, kendinden kaçma, efendiye minnet duyma, uşaklığı büyük bir vakarla kabullenme ve sınırsız itaat" gibi özellikler taşıyan birey ve toplum yaratma hayaliyle, bu vahşet yaşatıldı. Kürtlüğünden utanan, bu kimlikten kurtulmak isteyen, otoritenin belirlediği makbul kimliğe bürünmüş birey/toplum yaratma amacına ulaşmak için her yol mübah sayıldı.

Ancak tam tersine Diyarbakır 5 No.lu'da yaşananlar Kürt kimliğinin tahkim edilmesine yol açtı. Kürt toplumunda yaratılmak istenen "güçsüzlük ve zavallılık" konumuna tepki olarak, kimliğine daha çok sarılan, güç elde etmeye yönelen yeni kuşaklar yetişti.

Diyarbakır vahşeti, adeta çocukluk yıllarında yaşanan travmaların bilinç altında yer etmesi gibi, Kürt toplumunda çok derin izler bıraktı. Kürt meselesinde son kırk yılda yaşadıklarımızda. 5 No.lu'daki zulmün ve buna karşı gelişen direniş iradesinin etkisi tahmin edilenden de ötedir. Hatta yüzleşme yaşanmadan geçen her yıl, Diyarbakır Ce-

zaevi daha da efsaneleşerek, toplumsal tarih anlatısı içindeki yerini pekiştiriyor. Çatışmalı sürecin hâlâ devam ediyor olması, benzer birçok toplumsal travma yaşanması da Diyarbakır Cezaevi'nin bir devamı olarak görülüyor ve hep bu tarihi travma ile bağ kurularak; direniş refleksi diri tutuluyor.

Diyarbakır Cezaevi'nde yaşanan vahşetin simgesel bazı yöntemlerinin; 1990'lı yıllarda, hatta son yıllarda ve günümüzde tekrarlanması ise unutanlara "12 Eylül hâlâ devam ediyor" hatırlatması yapıyor. Türkiye'nin AIHM'de mahkûm olduğu "Yeşilyurt köylülerine dışkı yedirmesi" işkencesi, bunun en tipik örneğiydi. Son yıllarda sıkça yaşanan, "İşkence görüntülerinin kamuoyuna servis edilmesi, ölü bedenlere yapılan işkence ve eziyet, çıplak teşhir, evlerin duvarlarına onur kırıcı cinsel içerikli sözler yazılması, köpekli işkence" de 12 Eylül darbesinin ve Diyarbakır vahşetinin izlerini taşıyor.

Diyarbakır yarası hâlâ açık, hâlâ kanıyor. Kırk yıl sonra bile benzer uygulamalar yaşıyorsa ve işkenceciler yargı karşısına çıkartılmıyorsa... Darbeciler ve işkenceciler değil de kırk yıl önce Diyarbakır Cezaevi'nde yaşanan vahşetten bahsedendenler yargılanıyorsa, bu yara nasıl kapansın?

Faşizm ve otoriter rejimler, ya sinmiş itaatkâr toplum ya da bolünmüş ve çatışmalı toplumlar yaratmak ister. Çünkü ancak bu şekilde uzun süre iktidarda kalabilirler. 12 Eylül darbesinin temelinde de bu amaç vardı. Bu nedenle, insanlık suçları işlediler, bu nedenle Kürt ve Türk kimliklerini karşı karşıya konumlanmış kimliklere indirgemek istediler.

Darbeciler amaçlarına tam olarak ulaşamadılar ama ne yazık ki toplumsal muhalefeti baskıladıkları, ülkeyi derin bir çatışmanın, kutuplaşma ve ayrışmanın içine sürükledikleri de bir gerçek.

Darbelerle kurulan kanun düzeni

Darbeciler, topluma yönelik hedeflerinde istedikleri düzeyde başarılı olmasalar da devlet düzenine yönelik müdahalede bir hayli başarılı oldular. Darbeciler kurdukları düzenin sürekliliğini garanti altına almak için darbeye dayalı bir kanun sistemi oluşturdular. Ve bu sistem hâlâ devam ediyor. Türkiye kırk yıldan beri darbecilerin yaptığı anayasa ve temel yasalar ile yönetiliyor. Zaman zaman kısmi değişiklikler yapıldı, ancak bunlar darbenin izlerini silmekten öte, çoğunlukla darbenin hedeflerini gözeterек, güncel ihtiyaçlara uyarlama tarzında oldu.

Darbelerle hukuk arasındaki ilişkiye dair, Sevgi Sosyal'ın, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* isimli kitabında güzel bir anekdot var. Kitapta, 12 Mart 1971 darbe döneminde, Ankara'da, Yıldırım Bölge Askerî Cezaevi Kadınlar Koğuşu'nda yaşananlar anlatılıyor.

Kitapta anlatılanlara bakıldığında, Diyarbakır Cezaevi'ndeki “er tutuklu” uygulamasının, 12 Mart darbesinden miras kaldığı görülüyor. 1971'de aralarında Behice Boran'ın da bulunduğu kadın devrimcilere de “er tutuklu” muamelesi yapılmış. Cezaevinde görevli kadın komiserin, “er tutuklu” kararını, koğuş sözcüsü Sevgi Soysal'a bildirirken söylediği sözler tam da “darbelerle kurulan kanun düzeni” garabetine işaret ediyor. Komiser, “Bundan sonra hukukçuluk sökmeyecek,” diyerek başladığı sözlerini şöyle sürdürüyor; “ Ne hakkı? Sizin hakkınız falan yok. ‘Er’siniz. Siz bundan sonra ‘er!’”

“Tekrar ediyorum, bundan önce sizinle tartıştıysak, kanunların yetersizliğinden. Şimdi artık kanun apaçık. Sizlerin statüsü belirlendi. ‘Er’ statüsü verildi size.” Esat Oktay da “Yasa da benim, kanun da,” derken, tam da bunu kastediyordu.

Demokratik yönetimlerde “toplumsal sözleşme” olarak tanımlanan “anayasa” ve “millet egemenliği”nin ifadesi ola-

rak kabul edilen “yasa yapma” yetkisi darbeciler tarafından ele geçirildiğinde, yeni bir düzen kuruluyor. Darbeciler çıkarttıkları kanunlar, kararnameler, yaptıkları anayasalar ile kurdukları darbe düzenini hem kalıcılaştırıyor, hem de diktatörlüğe “yasal” bir kılıf giydiriyorlar. Adaletten, insan haklarından, evrensel ilkelerden ve halk iradesinden koparılan hukuk, “kanun” düzeyine indirgeniyor.

Darbe dönemlerinde yapılan anayasa ve kanunlar yürürlükte olduğu sürece, sivil, demokratik, halk iradesine dayalı bir yönetimden bahsedilemez. Türkiye’de, darbe dönemlerinde yapılan anayasa ve kanunlarla, sonrasında da olağanüstü hal dönemlerinde özel yetkilerle donatılarak yasama yetkisini ele geçiren iktidarlar tarafından çıkartılan “kanun hükmünde kararnamelerle”, demokrasi ve hukuk devleti rafa kaldırılmıştır.

Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme yapmayacağım, ama kırk yıldan beri darbe anayasası ve 12 Eylül darbesinin ruhunu taşıyan kanunlarla, sürekli demokratik hakları kısıtlanan bir yurttaş olarak, yaşadıklarımdan yola çıkarak bir şeyler yazabilirim.

Istisna hali, olağan hale dönüştü

Dünyayı bilinçli olarak algılamaya başladığım ilk gençlik yıllarım sıkıyönetim dönemine denk geldi. 1978’de Diyarbakır’da üniversiteye başladığımda sıkıyönetim vardı.

İki yıl sonra, 12 Eylül darbesiyle tanıştım. Darbenin ve faşizmin ne demek olduğunu, Diyarbakır vahşetini yaşayarak öğrendim. İşkence sisteminin bir parçası haline gelmiş Sıkıyönetim Mahkemesi’nde yargıldım.

Sonra demokrasiye geçildiği söylenen 1990’larda, gazetecilik yaptığım için DGM’nin hışmından kurtulamadım. SS kararnameleri olarak bilinen Sansür ve Sürgün kararname-

leri gerekçe gösterilerek daha gazete basılmadan, haberleri, yazıları ve fotoğrafları sansürlendiği için yarısı boş sayfalarla çıkan gazetelerde çalıştım. Açılan davalar, kapatılan gazeteler ve sansür bir yana; çalıştığım *Özgür Ülke* gazetesi bir gece yarısı (4 Aralık 1994) patlayıcılarla havaya uçuruldu, bir arkadaşım (Ersin Yıldız) yaşamını yitirdi, 26 arkadaşım yaralandı. Dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in *Özgür Ülke* gazetesi için "Etkili yöntemlerle bertaraf edilsin," talimatı verdiği ortaya çıktığı halde, gazetenin bombalanması "faili meçhul" kaldı. Tıpkı, 72 yaşındaki Musa Anter, 17 yaşındaki Ferhat Tepe ve diğer 26 gazete çalışanının (muhabir, yazar ve dağıtım) katledilmesi gibi...

2007'de Demokratik Toplum Partisi'nden (DTP) ve 2011 yılında Barış ve Demokrasi Partisi'nden (BDP), milletvekili seçimlerine katılmak istediğimde, 12 Eylül hukukunun getirdiği % 10'luk seçim barajından kurtulmak için, seçimlere bağımsız aday olarak girmek zorunda kaldım. Ayrıca darbe kanunlarına dayanılarak, 2009 yılında DTP kapatıldığı için BDP'de siyaset yapmak zorunda kaldığımı da altını çizmek istiyorum.

2 Eylül 2016 tarihinde, AKP hükümeti tarafından OHAL bahanesi ile çıkartılan 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 5393 sayılı Belediye Kanunu değiştirilerek halkın oylarıyla seçildiğim Diyarbakır Büyükşehir Belediye Eş Başkanlığı görevinden alındım, yerime iktidar tarafından kayyum atandı. Ve İstiklal, Sıkıyönetim, Devlet Güvenlik, Özel Yetkili Ağır Ceza mahkemeleriyle aynı zihniyeti taşıyan bir Ağır Ceza mahkemesinin verdiği, "tutuklama kararı" nedeniyle, dört yıldan beri cezaevinde "siyasi rehine" olarak tutuluyorum.

Kısaca kendi hayatımdan somut örnekler vererek anlatmaya çalıştığım durum, aslında Türkiye'nin son kırk yılının özetidir. Türkiye'nin son kırk yılında olağan, demokratik bir dönem yaşanmadı.

Darbeler, “demokrasinin kesintiye uğradığı süreçler” olarak ele alınır. Demokrasiye geçildiği varsayıldıktan sonra, darbenin kurduğu “kanun düzeni” devam ediyorsa, “demokrasiye geçtik” denilemez. Sıkıyönetim, OHAL, özel yargılama, kanun hükmünde kararname gibi; demokratik hukuk sistemi içerisinde “istisna” ve “geçici” olduğu farz edilen uygulamalar, süreklilik arz etmişse demokrasiden bahsedilemez.

Halkın iradesini hiçe sayanların apoletli ya da kravatlı olması, demokrasi açısından bir fark yaratmaz. Temel hak ve özgürlükler, demokratik hukuk normları ile güvence altına alınmış ve tam olarak kullanılması önündeki tüm engeller kaldırılmışsa demokrasi vardır denilebilir. Birçok eksikliği ve eleştirilmesi gereken yönleri bulunmakla birlikte temsili demokrasiler, “demokratik hukuk devleti” ilkesine dayanır. Demokrasinin tüm kurum ve kuralları, ortadan kaldırıldıktan sonra, sandık otoriter iktidarların elinde bir oyuncağa dönüşür. Ya halkın iradesinin sandığa yansması engellenir, ya da sandığa yansıyan halk iradesi hiçe sayılır. Türkiye’de yaşanan tam da bu durumdur ve bu içi boşaltılmış, ipleri iktidarın eline verilmiş bir kuklaya dönüştürülen demokrasi, 12 Eylül darbesinin ürünüdür.

Darbeler cenderesinde, siyaset

Genel olarak hukuk sistemi içerisine nüfuz ederek “olağan” hale dönüşen “istisna” hali, Kürtler için bir kerte daha farklılık göstererek, “özel hukuk” halini aldı. Ayrıntıya ve yasal mevzuata girmeden, sadece Kürtlerin yürütmeye çalıştığı demokratik siyasete yönelik baskılara bakıldığında bile, “özel hukuk” yaklaşımı gözler önüne serilmektedir.

Kürtlerin demokratik siyaset arayışları hep “sınır ihlali” olarak görüldü. Darbe dönemleri ya da darbe düzenine sadık sivil iktidarlar döneminde olsun, Kürtlerin açmaya çalıştığı

demokratik siyaset kapıları, hep yüzlerine kapatıldı. Kürtlerin hem yerel, hem de genel siyasete katılma mücadelesinin önünün “özel hukuk” uygulamaları ile nasıl kesildiğini kısaca ele almak istiyorum.

1978’de Diyarbakır’da üniversiteye gittiğimde, Mehdi Zana bir süre önce belediye başkanı seçilmişti. Kent hâlâ seçimlerin heyecanını yaşıyordu. Hele ki Kürt sol örgütlerin birbiri ile kavgalı olduğu bir dönemde, tüm kesimlerden oy alarak seçilmesi halkta büyük bir memnuniyet yaratmıştı.

Türkiye’nin çok partili sisteme geçmiş olmakla övündüğü 1950’lerde, 49’lar Davası ile Kürt aydınlar cezaevine atılmıştı. 27 Mayıs 1960 darbesi yapıldığında bir kesim, demokrasi gelecek diye sevinirken, darbecilerin kurduğu Doğu Grubu, Şark Islahat Planı’nı aratmayacak düzeyde bir Kürt raporu hazırlamış, 400 Kürt sürgüne gönderilmişti. 12 Mart 1971 darbe döneminde, DDKO ile parti programında Kürtlerin haklarından bahseden TİP, kapatılmıştı.

Bütün bunlara rağmen 1978’de Diyarbakır’da halkın iradesiyle belediye başkanı seçilmiş olması, Kürtlerin demokratik siyaset ısrarının bir göstergesiydi ama 12 Eylül 1980 darbesiyle Diyarbakır Belediye Başkanı Mehdi Zana tutuklandı, yerine darbeciler tarafından atama yapıldı.

Darbeden dört yıl sonra (25 Mart 1984) yapılan yerel seçimlerde hem belediye başkanı seçildi. Bu kez de Olağanüstü Hal Bölge Valiliği sistemi getirilerek ve OHAL Valisine, “olağanüstü yetkiler verilerek” seçilmiş halk iradesini temsil eden belediye başkanları işlevsiz bırakıldı. OHAL kalkınca ya kadar durum böyle devam etti.

OHAL sonrası 1999’dan itibaren yapılan yerel seçimlerden sonra halk giderek sandığa inanmaya ve iradesini sandığa yansıtmaya başladı. Ama fazla sürmedi. 2009’da KCK soruşturmaları ve davaları bahane edilerek, birçok belediye başkanı görevden alındı.

2016 yılında ise iktidar tarafından “Allah’ın bir lütfu” olarak görülen 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ilan edilen OHAL ile KHK çıkartma yetkisine kavuşan iktidar, “kayyum sistemine” yasal kılıf uydurdu. Çıkartılan 674 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile iktidar “kayyum sistemini” istediği zaman kullanma yetkisini ele geçirdi. 2014 yılında yapılan yerel seçim sonuçları hiçe sayılarak, demokratik Kürt siyasetinin seçimlerde kazandığı 104 belediyenin tamamına kayyum atandı. Belediye başkanları görevden uzaklaştırıldı, belediye meclisleri kapatıldı.

OHAL sona ermesine rağmen, KHK ile Belediye Kanunu’nda değişiklik yapıldığı için, 2019 yılında yapılan yerel seçimlerde, halkın oyları ile göreve gelen belediye başkanları da görevden uzaklaştırılarak bir kez daha HDP’nin 31 Mart 2019’da kazandığı 65 belediyenin 46’sına kayyum atandı, belediye meclisleri de devre dışı bırakıldı. Cumhurbaşkanı, seçim öncesinde, seçilen belediye başkanlarını beğenmezse kayyum atayacağını söyleyerek, halkın iradesinin sandığa yansımaları engellemeyi denemekte bile bir beis görmemişti. Nasıl olsa elinde “kapı gibi KHK’dan imal edilmiş kanun” vardı. 2016 yılından bu yana Kürt coğrafyasında kesintisiz devam eden “kayyum sistemi” olağan hale gelmiş siyasi darbe düzeninin ve özel hukuk uygulamasının en çarpıcı örneğidir.

2016 yılında çıkartılan KHK ve buna dayanan kanun, genel hükümler içermesine rağmen şimdiye kadar sadece Kürt illerinde uygulanması, “özel hukuk” uygulamasını ele vermektedir. Hatta 2016 yılında FETÖ bağlantılı olduğu için görevden alınan AKP’li Erzurum Aşkale İlçesi Belediye Başkanı Enver Başaran, AKP’li Giresun Çamoluk Belediye Başkanı Savaş Akarçeşme, AKP’li Konya Ilgın Belediye Başkanı Halil İbrahim Oral, 2020 yılında ise CHP’li İzmir Urla Belediye Başkanı Burak Oğuz’un yerine, belediye meclis üye-

lerinden biri kayyum olarak atanarak, bu ayrımcılık açıkça gösterilmiştir. Sonrasında yine başta İstanbul Büyükşehir Belediyesi olmak üzere bazı belediye başkanlarının FETÖ ile bağlantılı oldukları ileri sürülmüştü. Ama iktidar bu belediyelerde “kayyum atama” yetkisini/imkânını kullanmak yerine, zorla istifa ettirme ve yerlerine belediye meclis üyelerinden birinin seçilmesi yolunu tercih etmişti. Tabii bu uygulamalar bundan sonra, kayyum atama keyfiyetinin, başka muhalif belediyelere de uygulanmayacağı anlamına gelmiyor, ama dört yıldan beri ayrımcı bir yaklaşımla sadece Kürt siyasetine uygulandığının altını çizmek gerekir.

Demokratik Kürt siyaseti sadece askerî darbelerden değil, darbe düzeninin devamı niteliğindeki siyasi darbelerden de çok çekti. Kürtlerin genel siyasete, yasama yetkisini temsil eden TBMM’ye katılma iradesi de sürekli siyasi darbelerle engellendi.

Kürtler 1990’da HEP’i kurarak demokratik siyasete bir giriş yapmak istediler. 1991 yılında yapılan genel seçimlerdeki coşkuyu daha dün gibi hatırlıyorum. O dönem gazeteciydim, seçim kampanyasını takip etmiştim. O günlerin coşkusuna tanık olan herkes, “Bugün yarın Kürt sorunu çözülecek” havasına kapılmıştı. Ama 12 Eylül darbe hukuku, demokratik siyasetin yakasını bırakmadı. 2 Mart 1994’te DEP milletvekilleri Meclis’ten yaka paça gözaltına alınarak tutuklandı. İktidarın ve Meclis’in, 12 Eylül askerî darbe hukukunu işleterek, milletvekillerini cezaevine göndermesi, “sivil darbe” olarak tarihe geçti.

4 Kasım 2016 darbesi

Halk iradesine yönelik bir darbe de 2016 yılında yaşandı. 7 Haziran 2015’te HDP % 13,1 oy alarak parlamentonun üçüncü büyük grubunu kurdu. Ancak AKP bu seçimi iptal

ederek, 1 Kasım 2015'te tekrar seçim yapılmasına karar verdi. 7 Haziran ile 1 Kasım 2015 tarihleri arasında yaşananlar Türkiye tarihinin karanlık sayfalarında yer aldı. O dönem yaşanan IŞİD katliamlarını biliyoruz. Ama dönemin başbakanı Ahmet Davutoğlu, beş yıl sonra (AKP'den ayrılıp Gelecek Partisi'ni kurmuştu) söylediği, "O dönem yaşananları anlatsam insan yüzüne çıkamazlar," sözü ile yaşanan karanlık olaylara işaret etti. Yaşanan bu karanlık döneme rağmen, 1 Kasım 2015'teki "tekrar seçim"de de barajı aşarak parlamentoya giren HDP'yi bu kez de "siyasi darbe" yöntemleriyle siyaset dışına itmek istediler. Anayasanın yasama dokunulmazlığını düzenleyen 83. maddesinde bir defaya mahsus olmak üzere özel bir değişiklik yapılmasını öngören teklif 20 Mayıs 2016'da TBMM Genel Kurulu'nda kabul edildi. Böylece haklarında fezleke düzenlenmiş milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılarak dosyaları yargıya gönderildi.

4 Kasım 2016'da HDP eşgenel başkanları Figen Yüksekdağ ve Selahattin Demirtaş ile birlikte çok sayıda milletvekili gözaltına alındı. Eşgenel başkanları ve bazı milletvekilleri tutuklandı. Sayı vermiyorum, çünkü zaman zaman yeni tutuklamalar ve tahliyelerle bu sayı sürekli değişti. Bu yazı kaleme alındığı tarihte eşbaşkanlar dahil çok sayıda eski milletvekili, belediye eşbaşkanı hâlâ cezaevinde, "siyasi rehine" olarak tutuluyorlar. Bu süre zarfında yargı birçok skandal niteliğinde karara imza attı. Cumhurbaşkanı açıkça yargıya talimat niteliği taşıyan açıklamalar yapmaktan geri durmadı. Bütün bunlar aslında 4 Kasım 2016'da halkın iradesine yönelik darbenin 20 Mayıs 2016'da TBMM'de yapılan "siyasi darbe"nin devamı olduğu anlaşılıyor.

Son otuz yılda peş peşe kapatılan siyasi partilerin yerine yenileri kurularak demokratik siyasete tutunmaya çalışan Kürtlerin önüne, yüzde onluk seçim barajı da 12 Eylül rejimi tarafından kurulmuştu. Ne yazık ki kırk yıldan beri sivil

meclis, darbe rejiminin bu kuralını değiştirmek ve demokratik katılımın önünü açmak istemedi. Kürtler bir yolunu bulup bu engeli aştığında da, iktidarlar devreye girerek, demokratik siyaseti engelleme görevini üstlendi. “Kürtleri siyaset dışı bırakma” konseptine, meclisteki tüm partiler şu veya bu düzeyde ortak oldu. DEP milletvekillerinin dokunulmazlığı kaldırıldığında da bu konsensüs işledi; HDP milletvekillerinin dokunulmazlığı meclise geldiğinde de. Her iki olayda da 12 Eylül’ün, özellikle Kürt sorunu konusunda, Türkiye siyasetini ne kadar derinden etkilendiğine tanık olduk.

Kırk yılı aşkın bir zamandır Kürdün gözü, “olağan” bir gün görmedi. Saatler adeta olağanüstü hale kilitlenip durdu. 12 Eylül’le başlayan darbe süreci hiç kesintiye uğramadı denilse yeridir.

Kürt sorununun tarihsel arka planını ve yapısal özelliklerini tabii ki yok saymıyorum. Her şeyden 12 Eylül darbesini sorumlu tutmuyorum. Ancak 12 Eylül darbesinin Türkiye’nin devlet düzeninde, hukuk sisteminde ve toplumsal yapısında yarattığı tahribatlardan bağımsız ele alınamayacağı da açık. 12 Eylül darbesini aratmayacak, hatta yer yer aşacak uygulamalarla karşı karşıya kaldığımız gerçeği, darbenin geçmediğini, sistematik ve zincirleme olarak devam ettiğini gösteriyor.

Nesilden nesle aktarılan darbe ve zulüm hikâyelerine, her geçen gün yenileri ekleniyorsa; annelerin/babaların darbe dönemlerine dair anlattıkları, yeni nesillere hiç de yabancı gelmiyorsa; darbe geçti diyebilir miyiz?

Çocukluğumda büyüklerin kendi aralarında yaptıkları keder dolu sohbetleri, bir kenara sinerek dinlediğimde, “O günleri yaşamadığım için” kendimi şanslı hissederdim. Diyarbakır vahşetini yaşadıktan sonra pek de şanslı olmadığımı anladım. O gün bugündür, Kürdün şansının döndüğünü

görmedim. Bu kadar yaşanmışlığa rağmen hâlâ gelecek kuşakların barış ve özgürlük içerisinde yaşayacağına inanıyorsa, biraz da umudun enerjisinden olsa gerek.

Devrimcilik, tarih, an ve gelecek üzerine kurulu bir köprü gibidir. Tarih bilinciyle yola çıkanlar, gelecek güzel günler umuduyla, zamanın ruhuna uygun yaşar, ânın ihtiyaçlarına cevap olmaya çalışır, zaman akıp giderken tarih yazılır ve sürekli yeni zamanlara köprüler kurulur.

Ben de yaşadıklarım ne olursa olsun demokratik ve özgür bir gelecek umudumu hiç yitirmeden, zamanın ruhuna uygun yaşamaya çalıştım. Tarih, benden istediklerini aldı mı bilmiyorum. Ama ben, “Gelecek zamanlara kurulan köprülerin harcının ancak umut ve mücadele ile karılacağını” öğreten tarihten çok şey aldım.

Kırk Yıldır Bu Model İşliyor

FETHİYE ÇETİN

I.

12 Eylül darbesi döneminde gözaltına alınan 650.000 kişiden biriydim ve ben Ankara'da alındığımda gözaltı süresi 90 güne çıkarılmıştı.¹

Önce gözlerimi bağladılar. Bir süre araba içinde dolaştırdıktan sonra yerin dibinde karanlık, soğuk ve rutubetli bir yere götürüldüm. Buranın özel işkence mekânı olarak hazırlanan DAL² olduğunu sonradan öğrendim ancak o sırada kimler tarafından nereye götürüldüğümü bilmiyordum. Zira bu kişiler birbirlerine “komutanım”, “asker” diye hitap eden sivil kişilerdi.

İşkence yöntemlerinin hemen tamamının soğukkanlılıkla, pervasızca ve hatta çoğu zaman şevkle uygulandığı, çoğuna da maruz kaldığım bu ter, kan ve küf kokulu mekânda 63 gün tutuldum.

1 Darbeden önce azami 15 gün olan gözaltı süresi önce 30 güne daha sonra da 90 güne çıkarılmıştı. 90 günden fazla sürecek tutukluluk durumunda ise hâkimin izni alınıyordu.

2 Resmî açılımı: Derin Araştırma Laboratuvarı – e.n.

Bu süre zarfında yakınlarımla ve avukatımla görüşmeme asla izin verilmedi.

Her ne kadar insanlık dışı yöntemler kullanılsa da sonuçta, yürüttükleri sürecin adına soruşturma (tahkikat) deniyordu ancak 63 gün boyunca soruşturmayı yürüten savcıcı da hiç görmedim.

64. gün savcıya götürülürken yol boyunca iki polis tarafından, işkenceyi anlatmam ve ifademi reddetmem halinde DAL'a geri götürülmekle tehdit edildim. Bu iki polis, savcılık ifadem sırasında kapıda beklediler.

Ifademi alan askerî savcı, işkenceden her söz ettiğimde ayağa kalkarak kapıya yöneliyor, işkence mekânına geri götürülme tehdidine bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde katkıda bulunuyor, anlattıklarımı hiç ilgilenmiyordu. Odaklandığı ve ilgilendiği tek husus, parti üyeliğini kabul anlamına gelecek bir sözün altına imza alabilmektir.

Hazırlık soruşturmasını yürüten bu savcı, dava açıldıktan sonra duruşma savcısı olarak duruşmalara girdi, mütalaa verdi, cezalandırılmamı istedi. Duruşmalar boyunca anlatılan ve hatta belgelenen cezaevindeki işkenceler de ilgisi ni hiç çekmedi.

Tutuklandığımda Ankara Hukuk Fakültesi dördüncü sınıf öğrencisiydim. Üç yıl tutuklu kaldım. Tahliye olduktan sonra okulu bitirip İstanbul'da avukatlığa başladım.

2002 yılında Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi duruşma salonunun kapısında sanık avukatı olarak duruşma beklerken yukarıda sözünü ettiğim askerî savcıyla karşılaştım. Artık savcı değildi, emekli olmuş, avukatlığa başlamıştı. Kaderin cilvesine bakın ki bu defa aynı taraftaydık; savcı Nuh Mete Yüksel'in iddianamesine karşı sanıkları savunuyorduk.

Bana yönelmiş bakışları nedeniyle onu fark ettiğimde önce tanıyamadım. Kalabalığı yarararak bana doğru yaklaşırken

önce içimde tarifsiz bir huzursuzluk hissettim. Selam verdiğinde ise onu tanımıştım. Ayaküstü konuştuk. Tam;

“Ama siz bilmiyorsunuz, Sıkıyönetim komutanı Recep Ergun sizin dava için hazırladığımız iddianameyi suratımıza fırlattı. Bizi azarladı,” diyerek kendini savunurken kapı açıldı, duruşma salonuna girdik, mümkün olduğunca uzak bir yerde oturdum. Söylediklerini düşündüm.

Rahat görünüyordu ancak herhangi bir zorunluluk olmadığı halde gelip, “Beni yargılamayın, sizin için nelere katlandığımı bilmiyorsunuz,” yollu bir açıklama yapma gereği duymuştu. 12 Eylül döneminde üstlendiği görev hususunda bizi ya da belki daha çok kendisini rahatlatmak için yaptığı açıklamanın kendisi çok sayıda soruyu ve sorunu çağrıştırıyordu.

Söyledikleri bir bakıma 12 Eylül savcılarının askerî otoriteyle ilişkilerindeki hiyerarşinin, iddianamelerin mahkemeye sunulmadan önce komutanın icazetine sunulduğunun ilk ağızdan itirafı olarak kabul edilebilirdi – ki buna daha sonra geleceğim.

Sözünü ettiği iddianame, sıkıyönetim başsavcısı Nurettin Soyer’le birlikte hazırladıkları Türkiye Komünist Partisi davası iddianamesiydi. Benim de aralarında olduğum yüzlerce sanık hakkında, o zaman yürürlükte olan Türk Ceza Kanunu’nun ünlü 141 ve 142. maddeleri ve Sıkıyönetim Yasası uyarınca cezalandırılma isteniyordu.

Sınıf esaslı örgütlenmeyi ve propagandayı yasaklayan bu maddeler, 12 Eylül öncesi dönemde son derece canlı olan ve giderek yaygınlaşan sol hareketlerin, sol örgütlenmelerin yayıncılık faaliyetlerinin, sisteme muhalefet edenlerin cezalandırılması amacıyla kullanılıyordu.³

3 Bu maddelerin kaynağı, Mussolini döneminde faşist devleti koruma amacıyla çıkartılan 1930 İtalyan Ceza Yasası’dır. O yasanın 270 ve 272. maddelerinin gerekçesi şöyledir: “ Bu nedenle, söz konusu hükümler, faşist devletin şahsiyetinin korunması yönünden temel bir unsur teşkil etmektedir.” Halit Çelenk,

Savcılar komutanın icazetine sundukları iddianameyle, TCK'nin 141 ve 142. maddelerinde yazılı suçlardan cezalandırma istedikleri gibi Sıkıyönetim Yasası'nda 12 Eylül'den sonra yapılan değişiklik uyarınca uygulanacak cezaların yarı oranında arttırılmasını da istemişlerdi. Haliyle iddianame, kanunilik ilkesinin bir sonucu olarak suç ve cezaların geriye yürütülemeyeceği ilkesine aykırıydı. Savaş ve olağanüstü hallerde dahi askıya alınamayacak, dokunulmaz haklardan olan, "işlendiği zaman suç sayılmayan bir fiilden dolayı cezalandırılmama" hakkına aykırı bir iddianameyle sanıklar hakkında hayli yüksek cezalar talep etmişler ancak buna rağmen sıkıyönetim komutanının hışmına uğramaktan kurtulamamışlardı.

Sıkıyönetim Komutanı neden fırlatmıştı iddianameyi ve bu fırlatma olayı niçin önemliydi?

İstenen cezaları az mı bulmuştu komutan?

Hiç de az değildi esasında cezalar. Mesela benim hakkımda TKP'ye üye olmak suçu için, yani sadece bir siyasi partiye üyelik için istenen ceza, 10 yıldan 22 yıla kadar hapis cezasıydı. Bu cezalardan tatmin olmayan komutan idam cezası mı istiyordu?

Yoksa savcı, kendini yasayla bağlı saymayan komutana karşı o anda yürürlükte olan normu savunduğunu ve bu yaptığı nedeniyle takdirimizi hak ettiğini mi anlatmak istiyordu?

Savcıya göre ceza hukukunun çok önemli ilkelerinin ihlal edilmesinin, dokunulmaz hakların yok sayılmasının ve aynı zamanda hukuka aykırı biçimde elde edilen delillere dayanılmış olmasının bir önemi yoktur. Önemli olan yasada o anda, hukuka aykırı da olsa ne yazdığıdır.

Ne olursa olsun, yeter ki bir yasa metni, yazılı bir belge olsun, yoksa hemen bir yasa çıkarılsın anlayışı, Ankara Sıkı-

Hukuksuz Demokrasi, Çağdaş Yayınları, 1994. Daha fazla bilgi için, bkz. Halit Çelenk, *141-142 Üzerine*, Anka Yayınları, 1976; Çetin Özek, *141-142*, Ararat Yayınevi, 1968; Cangül Örnek, "141 ve 142. Maddeler Tartışmasında Devlet ve Sınıflar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, cilt 69, no. 1, s. 109.

yönetim savcılarının direniş hattıydı anlaşılan. Zira Ankara Sıkıyönetim Başsavcısı Nurettin Soyer'in, "12 Eylül Adaleti" başlıklı yazı dizisinde Uğur Mumcu'ya anlattıkları da benzer nitelikteydi.⁴

Soyer, MHP binasında birden fazla silah bulunması üzerine soruşturmaya komutanın şifahi emriyle başladıklarını ancak savcı yardımcılarının şifahi emirle bir siyasi parti soruşturmasının yürütülmesinden duydukları rahatsızlıkları ve sonrasını şöyle aktarır:

Biz bu soruşturmaya devam ediyoruz. Ancak şifahi emirle bu iş yürüyor. Bu parti merkezi, üç sene, beş sene sonra "siz hangi emre dayanarak bu işe kalkıştınız" diye sorarlar. Lütfen komutandan bir emir alın, biz de rahat çalışalım.

Ağabey yarın biz böyle bir emir vermedik derlerse ne yaparız? Bu olacak iş değil... Üç gün sonra, 10 gün sonra bize bu konuda "yanlış yaptınız" diyebilirler.

Bunun üzerine Sıkıyönetim Komutanı'na yazı yazılır, cevap verilmeyince tekrar yazılır ve sonuçta bu mesele Milli Güvenlik Konseyi toplantısına gider. Bundan sonrasını şöyle anlatıyor Soyer:

Evren, soruşturma yapılması için oylama yaptı. Konsey üyeleri, soruşturma yapılması yönünde oy kullandı. Ben atıldım. "Siz soruşturma yapın diyorsunuz ama benim tutanağım yok. Bana yazılı soruşturma emri verilmedi." Evren, "Verilecekti yazılı soruşturma emri" dedi. Ben bu oylamanın yasadaki soruşturma emrinin yerine geçemeyeceğini sadece bir izin anlamına geleceğini söyledim. "Yasalara göre Siyasi Partiler hakkında soruşturmalar savcılıkça yapılır. Görevli mahkeme de Anayasa Mahkemesi'dir. Oylamanın bir yasal dayanağı yok. Ancak kanun çıkarırsanız olur" dedim. Evren, "Pe-

4 Uğur Mumcu, "12 Eylül Adaleti", *Cumhuriyet*, 21 Eylül - 2 Ekim 1987.

ki kanun çıkacak” dedi. Bunun üzerine “İlgili şahısları sorgulamam gerekir her şeyden evvel” dedim. “Tamam” dedi, “onları da getireceğiz. Bana sivil savcı verin, aramalar savcı denetiminde olsun. Askerî tim dışında ayrıca bir polis timi de verirseniz MHP”deki soruşturmaları hızlandırırım” deyince, “Nereden bulacağız sana sivil savcı?” diye sordular. “Şu anda yasal dayanak yok bunun için... Yasa çıkaracaksınız,” dedim. “Tamam, bir gün içinde yaparız,” dediler.

Sivil savcı verildi.

Soyer’in istediği yasa bir günde çıkar ve emrine 20-25 sivil savcı da verilir.

Bu anlatımlardan, 12 Eylül’de yargısal ve yasal sürecin askerî otorite tarafından nasıl ve ne şekilde kurgulandığı ve yapılandırıldığı hakkında bir fikir ediniyoruz.

Bu anlatımlardan ayrıca, savcıların yasa ve belge titizliğinin, biraz da ileride hesap sorulması halinde kendilerini koruma refleksinden kaynaklandığını anlıyoruz. Ama aynı zamanda savcılarının bir komutan (Ankara Sıkıyönetim Komutanı Recep Ergun) hariç olmak üzere otoriteyle uyum içinde çalıştıklarını ve böylece darbe hukukunun üretimine, darbenin olağanlaştırılmasına, normalleştirilmesine katkı sunduklarını ama bundan zinhar rahatsızlık duymadıklarını da anlıyoruz.

Otoriteyle kurulan ilişkide uyum yeteneği ve hiyerarşinin gönüllü parçası olma arzusu sadece örnek olarak verdiğim savcılara özgü değil elbette.

İnsanı asıl hayrete düşüren, sıkıyönetim mahkemelerine atanan sivil savcı ve yargıçların askerî otoriteyle kurdukları emir-komuta ilişkisindeki kusursuz uyumlarıydı.

Hatırlayacak olursak; 12 Eylül 1980 günü yönetime el koyduğunu açıklayan Milli Güvenlik Konseyi, 1 numaralı bildirisiyle, ülkenin tamamında sıkıyönetim ilan etmişti.⁵

5 12 Eylül 1980 günü Orgeneral Kenan Evren Milli Güvenlik Konseyi Başkanı sıfatıyla, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin yönetime el koyduğunu, yasama ve yürüt-

Mevcut sıkıyönetim mahkemeleri ile askerî savcı ve yargıç sayısı ihtiyaca cevap vermediğinden, yasa çıkartılarak askerî mahkemelere sivil hâkim ve savcı atanmıştı. Yasayı çıkaran da hâkim ve savcıları atayan da MGK idi.

Mahkemeyi kuran da bu mahkemelere istediği hâkim ve savcıları atayan da, kararlarını beğenmediğinde görevden alan da, hâkim ve savcıların sicillerini tutan da aynı otoriteydi. Genel mahkemelere güvenmeyen askerî otorite, kendine doğrudan bağımlı mahkemeler oluşturmuştu.⁶

Mahkemelerin adları bile hiyerarşik yapı içinde belirlenmişti. “4. Kolordu ve Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 2 No.lu Sıkıyönetim Askerî Mahkemesi” gibi.

II.

Darbeden önce yargılama faaliyetinin bir süjesi olmaya hazırlanan, ezilenin ve hakkı yenen tarafın savunmanı olmayı hedefleyen, heyecanlı bir adaydım. Katılmayı hevesle arzuladığım yargı camiası ile ilk karşılaşmam ise benim için acı bir deney, derin bir hayal kırıklığıdır.

Aynı okullarda okumuş, aynı derslerden sınavlara girmiş ve belki de aynı hocalardan geçer not almıştık ama benim öğrendiklerimle sıkıyönetim savcısının, yargıcının uygulamaları arasında dağlar kadar fark vardı.

Anayasaya göre Türkiye Cumhuriyeti bir hukuk devletiydi ve bize hukuk devletinin, eylem ve işlemlerinde hukuk ku-

me yetkilerinin, açıklamanın yapıldığı günden başlayarak, muvakkat bir zaman için MGK tarafından kullanılacağını ifade etmiştir. MGK'nın 1 numaralı bildirisi ile parlamento ve hükümet feshedilmiş, bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir. MGK'nın teşekkülü ise 4 numaralı bildiriyle ilan edilmiştir.

6 12 Eylül 1980 günlü açıklamanın, mahkemelerin oluşumu, bu mahkemelerde görev yapacak kişilerde aranan nitelikler ve kararların içeriği ile ilgili paragrafı aynen şöyledir: “Kanun ve nizam hâkimiyetini sağlamada tecrübeli ve yetenekli kişilerden oluşan mahkemelerin süratle doğru kararlar vermelerini ve bunları korkusuzca uygulayabilmelerini sağlayacak yasal ve idari tedbirler alınacaktır.”

rallarıyla bağılı olduğu; vatandaşlarının, bireylerin hukuki güvenlik içinde bulundukları devlet biçimi olduğu öğretilmişti.

Devlet kudretinin keyfilikten arındırılması ve yargısal denetime tabi kılınmasının, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ve bireysel hak ve özgürlüklerin hukuk devletinin asli bileşenleri olduğunu öğrenmiştik.

Gerçi, hukuku ve burjuva hukuk ilkelerini, sınıf karakterinden soyutlayarak ele almamak gerektiğini savunuyordum, ancak kapitalist devletin başta yargısal olmak üzere insan hak ve özgürlükleri temelinde denetimini de önemsiyordum. Burjuva hukuku kapsamında olsa dahi devletin uymak zorunda olduğu birtakım ilkeler ve değerler olduğuna inanmıştım.

Bu nedenle, ilk işimiz darbecilerin icraatları ile Kenan Evren'in darbe günü yaptığı açıklamayı anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmak oldu. Faşizmdi bu... Burjuvazinin kriz dönemlerinde başvurduğu sistemin adıydı.

Öte yandan bazı istisnalar dışında 1961 Anayasası ve değişikliklerinin yürürlükte olduğu belirtilmiş olduğundan hâlâ ve safça yargısal denetimden umut kesilmemesi gerektiğine, yargının faşist generallere tamamen teslim olmayacağına, hukuk alanında ve yargısal pratikte bir sınır, kırmızı bir hat belirleyeceğine inanıyordum.⁷

İlk hayal kırıklığını gözaltına alındığımda yaşadım.

Gözaltında iken kırılan sadece hayallerim değildi, onurumuzu kırdılar...

7 Her ne kadar, bazı istisnalar dışında 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu belirtilmiş ise de 27.10.1980 tarihinde kabul edilen 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun'un 6. maddesi bu söyleneni tektip eder niteliktedir. Kanunun 6. maddesine göre; "MGK'nın Bildiri ve Kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle Konseyce kabul edilerek yayınlanan ve yayınlanacak olan kanunların 1961 Anayasasına uymayan hükümlerine uymayanları Anayasa değişikliği olarak ve yürürlükteki kanunlara uymayanları da kanun değişikliği olarak yayınladıkları ya da gösterilen tarihlerde yürürlüğe girer." Bkz. M. Zafer Üskül, *Bildirileriyle 12 Eylül 1980 Dönemi Sıkıyönetimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018.

12 Eylül savcılarının, gözaltı koşullarını, gözaltı mekânını, buralarda uygulananları, işkence yöntemlerini bilmediklerini kimse savunmasın. Adına o zaman tahkikat denilen işkenceli sorgular, savcılarının bilgileri dâhilinde yürütülmekteydi çünkü yasaya göre tahkikatı yürüten savcıdır. Gözaltı süresinin ne kadar olacağına da savcı karar verir.

Bu savcılar, işkenceli sorgulardan çıkıp karşılarına gelen insanlara neler yapıldığını biliyorlardı. Sorgu hâkimleri de. Kimileri sakat çıkarıldılar karşılarına, kimileri işkence izlerini üzerlerinde taşıyarak, kimileri işkence mekânının kokusuyla serseme dönmüş halde, perişan...

Kimileri gözaltında işkenceli sorgularda öldü. Acaba ölüm haberini aldıklarında ne yaptılar, tahkikat evrakına ne yazdılar? Gözaltına alınanlar listesinden hangi kaydı düşerek çıkardılar?

Üstelik savcı gözetim ve denetiminde yapılan işkenceler, sadece sorguya alınanlara yönelmiş bir uygulama da değildi. Gözaltına alınanların yakınlarına bilgi verilmedi. Onlar kaygı, korku, belirsizlik ve endişe içinde yakınlarını ararken başvurdukları her kapı yüzlerine kapandı. Günlerce, aylarca sürdü bu eziyet.

Avukatlarla da görüştürülmedik. Ceza Usul Kanunu'nda, avukat yardımı öngörülmesine rağmen avukat yardımından yararlandırılmadık. Savcılık sorgusu için kapıda beklerken bir avukat arkadaşım ile karşılaşmıştım. Sorguda bulunmak istemesine rağmen arkadaşımın içeri girmesine izin verilmedi.⁸

12 Eylül yargısının karakteristik özelliği, her ne pahasına olursa olsun, hedef gösterileni, hayatı değersiz kılınan cezalandırmaktır. Zira o, düşmandır. Bu yolda, işkence, insanlık dışı ve aşağılayıcı davranışlar görmezden gelinecek, or-

8 Yürürlükteki Ceza Yargılaması Usulü Kanunu'na göre (m. 136) "maznun tahkikatın her hal ve derecesinde bir veya birden fazla müdafinin yardımına müracaat edebilir." Bu yardım, görüşme, soruşturma kâğıtlarını inceleme, sanık adına adli işlemlerde hazır bulunma ve başvurular yapma biçiminde olacaktır.

taya çıktığında ise inkâr edilecektir (bugün açıktan savunulan, görüntüleri sosyal medyada paylaşılan ve övünç duyulan, övgü alan işkence o zaman inkâr ediliyordu).

Muhataplarının onurunu kırmak, insanlıktan çıkarmak, boyun eğdirmek, yılgınlık yaratmak için yapılan yaygın ve sistematik işkencenin önemli bir gayesi de açılacak davalarda kullanılacak maddi delil elde etmektir. 12 Eylül yargısı, ne olursa olsun, nasıl elde edilirse edilsin maddi delil (!) sayacakları bir belgeye ihtiyaç duyuyordu. Bu nedenle gözaltı süresi 90 güne çıkarılmıştı, dozu her seferinde arttırılan işkenceye rağmen 90 günde maddi delil elde edilememiş ise hâkim kararıyla bu süre de arttırılıyordu (bugün yargı bu maddi delil işini nasıl çözüyor diye soracak olursanız, bugün maddi delile ihtiyaç duyulmuyor. Çok gerek duyulursa gizli bir tanık (!) ifadesi konuyor dosyaya).

Oysa savaş hâlinde, seferberlikte, sıkıyönetimde ve olağanüstü hallerde dahi, kişinin yaşam hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz. İşkence ve insanlık dışı, aşağılayıcı davranışlara, cezalara maruz bırakılma hakkı, savaş hali ya da sıkıyönetim ilanından etkilenmez, güvence altındadır.⁹

Evrensel hukuk kurallarına, altı imzalanmış ve onaylanmış uluslararası sözleşmelere rağmen dokunulamaz denen haklara dokunuldu. Yüzlerce insanın yaşam hakkı ihlal edildi. Gözaltına alınanların istisnasız hepsi işkence gördü, aşağılayıcı davranışlara ve cezalara maruz bırakıldı.

Üzücü olan, olağanüstü hallerde, savaş halinde bile dokunulamayacak, taviz verilemeyecek bu ilkeler, ne yazık ki koruyucusu ve hamisi olması gerekenler tarafından, bizzat yargı mensupları tarafından ihlal edildi.

9 Yukarıda değinildiği gibi bu sayılanlar yanında kişilerin işlendiği sırada suç olmayan bir fiilden dolayı suçlanamayacağı ve cezalandırılmayacağı, kanunların geriye yürütülemeyeceği de dokunulamayacak, askıya alınamayacak haklardır.

Aşağıda yer vereceğim metin, bir 12 Eylül mahkemesi kararından alınmıştır:

... Bir an için işkence yapıldığı kabul edilse bile, işkence; sanıktan (doğru cevap almak) için yapılmaktadır. Eğer doğru olmayan, uydurma cevaplar verilirse, işkencenin gayesi (doğru cevap almak) olduğuna göre, işkence daha da arttırılacaktır. O halde, bu durumun sanıklarca da bilinmesi tabii olduğuna göre, bu önermenin mantıki sonucu, işkenceye maruz kalanın doğru cevap vermesidir. Aksi takdirde, işkenceye, arttırılarak devam edilecektir. Öyleyse, ifadelerin işkence altında alındığı sabit bile görülse, bu, ifadenin gerçek dışı olduğunu, itibar edilemeyeceğini ortaya koymaz. Şu halde, işkence ayrı, işkence sonucu verilen ifadenin doğruluğu ayrı şeylerdir.¹⁰

Askerî Yargıtay'ın işkenceli sorgu zabıtları konusundaki değerlendirmesi de şöyle:

Buna karşı bir ikrarın elde edilişinde, işkence yapıldığı veya başka türlü hileli yollara başvurulduğu gerçekleşse dahi, bu tür davranışlar görevlilerin sorumluluğunu gerektiren ayrı bir husus olacağından, eğer, ikrar, başka yan deliller ve maddi olaylarla teyit ediliyorsa, bunun değerlendirilip hükme dayanak yapılmasında hukuki bir sakınca bulunmamaktadır.¹¹

Ülkenin yargısı, “işkence meşrudur, hukuka uygundur diyor. İşkence yapıldığını gözümüzle görsek bile işkenceli ifadeye itibar ederiz. Bir ifade alınıncaya kadar işkencenin arttırılması da meşrudur. İşkence ayrı, işkence sonucu verilen ifadenin doğruluğu ayrı şeylerdir” diyor.

10 Erzincan Sıkıyönetim Mahkemesi, 4.9.1984 984/107-375. Bkz. Halit Çelenk, *12 Eylül Hukuku*, Onur Yayınları, 1988, s. 45.

11 As.Y. 3. D. 4.9.1984 984/107-3. Bkz. Çelenk, *12 Eylül Hukuku*, s. 46.

Yüzbinlerce sanığın kaderini belirleyen son makam olan Askerî Yargıtay'ın işkenceyle elde edilen delile yaklaşımına bakar mısınız? İşkence yapıldığı ortaya çıksa bile bu tür davranışlar ayrı bir husustur, bizi ilgilendirmez diyor.

Yani sonuçta anlı şanlı yargımız, işkence yapıldığını, ifadelerin işkence sonucu elde edildiğini biliyor ancak işkence kısmıyla ilgilenmeyip işkenceli ifadenin kendisini hükme dayanak yapıyor. Askerî Yargıtay Dairesi'nin aradığı yan delil ise çoğunlukla işkence sonucu alınmış ve atfı cürüm (suç isnadı) içeren bir başka işkenceli sorgu zaptı oluyor.

İşkenceyle imzalatılan sorgu tutanakları maddi delil, yan delil sayılarak ölüm, ömür boyu hapis ya da yıllar sürecek hapis cezaları veriliyor, insanlar asılarak idam ediliyordu.

12 Eylül yargısının hal-i pür melali buydu. Gerçi sayıları az da olsa hukuka uygun karar veren hâkim ve savcılar çıkıyor ama bunlar görev yerleri değiştirilerek, erken emekli edilerek cezalandırılıyor, böylece kontrol altına alınan mekanizmanın sorunsuz çalışması sağlanıyordu.

5 general bir karar veriyor, bu karar bir Anayasa hükmü oluyordu. Bildiri yayınlıyorlar, buna da yasa değişikliği diyorlardı. Bu yaptıklarıyla en çok hukukçuları aşağılıyor, en çok onlarla dalga geçiyorlardı. Ama ne yazık ki bu ülkenin hukukçuları, yüksek yargıçları, cüppelerinin önünü kapatarak askerî otoriteye saygılarını sunmaya devam ediyorlardı.¹²

İktidara göbekten bağımlı sıkıyönetim mahkemelerinde, savaşta olmadığımız halde “savaş hali” hükümleri uygulandı. Savunma hakları kısıtlandı. Hâkimin tarafsızlığından kuşku duyulması halinde taraflara tanınan redd-i hâkim hakkı ortadan kaldırıldı. Kişiler, işlendiği sırada suç olma-

12 Özellikle Anayasa Mahkemesi başkan ve üyeleri tam kadro Evren'e saygılarını sundular. Kuruluşun temeli olan Anayasa generaller tarafından ilga edilmişti ama Mahkeme duruyordu ve hâkimleri de görev yapmadıkları halde maaşlarını almaya devam ettiler.

yan fiillerden dolayı suçlandı, cezalandırıldı, kanunlar geriye yürütüldü.

Yeni kurulan mahkemelere atanmaları, *doğal hâkim* ilkesinin temelden ihlali anlamına gelmesine rağmen, yargı mensupları bu durumdan da hiç rahatsızlık duymadılar.

Ve sonra bu hâkim ve savcılardan “sivil” olanları, sıkıyönetim mahkemelerinin görevi sona erdiğinde “sivil” mahkemelere atandılar ve yeni görev yerlerinde “adalet” dağıtmaya devam ettiler. Asker olanları ise emekli olduklarında bulundukları ilin barolarına müracaat ederek avukat oldular. Sıkıyönetim mahkemelerinin yerine kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nde açılan davalarda insan hak ve özgürlüklerini savunup, müvekkilleri adına adil yargılanma hakkı talep ettiler.

III.

Ankara TKP davası, ikisi sivil biri asker olmak üzere üç kişilik heyetle yürütülüyordu. Kararlar, hukukçu olmayan, kürsüde üniformasıyla oturan asker üyenin de katılımıyla alınıyordu. Heyetin ahengi ve uyumu dikkat çekiciydi zira bütün kararlar oy birliğiyle alındı.

Onlar yaptıklarının adına yargılama faaliyeti diyorlardı ama bize göre sonu önceden belli rezil bir oyundu bu. Heyet kürsüdeki yerini alıyor, duruşmalar açılıyor, zabıtlar tutuluyor, avukatların sözü kesiliyor, tahliye talepleri reddediliyor, ara kararlar veriliyor ve duruşma ileri bir tarihe erteleniyordu.

Spor salonunda yapılan duruşmalar bizim için, birlikte yargılandığımız arkadaşlarımızı görme, salonun en uzak köşesinde dahi olsalar duruşmayı izlemeye gelen yakınlarımızla, dostlarımızla selamlaşma için bir fırsattı. Bir de ciddi bir edayla adil bir yargılama yapıyorlar(mış), usul kuralları-

liyorlar beni, yoksa isyan ettiler, kaçmaya çalıştılar diye vururum sizi,” demişti. Ben safça “ama biz isyan etmiyoruz, size bu fırsatı vermeyiz,” dediğimde bu defa istihbarat subayı, “isyan koşullarını biz yaratır sonra da isyanı bastırmak için yaptık deriz,” diye söze girmişti.

Çok arzu etmesine rağmen kurşuna dizemediği, ipte sallandıramadığı tutukluları akla hayale gelmeyecek işkence yöntemleriyle hayatlarından bezdirmeye çalışan Raci Tetik, özellikle kadın tutukluların itirazı, direnişi karşısında geri adım atmak zorunda kalıyordu.

Bu ağır ve zor koşullarda bile baskıya boyun eğmeyen kadın tutukluların, baskıya ve dayatılan askerî kurallara itiraz etmeleri, en çok da gülererek, işkencecilerle alay ederek direnmeleri cezaevi yönetimini çileden çıkarıyordu.

İlk zamanlarda koğuştaki yaşanan bazı sekte tutumlara ve DAL'ın yarattığı dehşet duygusunun üzerimizdeki etkilerine rağmen kısa sürede toparlandık ve cezaevi otoritesine hep birlikte “Biz buradayız ve sizden korkmuyoruz”, “Kendi hayatlarımızın öznesiyiz ve kurban kimliğini reddediyoruz,” dedik ve bunu yüksek sesle söyledik. Bu sözleri aynı zamanda biz kadınları, devrimin yedek gücü olarak gören yoldaşlarımıza karşı da söylemiş olduk.

Kadın tutuklular olarak bu süreçten yenilmişlik duygusuna, umutsuzluğa prim vermeden ilerleyebilme yetisi kazanarak ve aynı zamanda ortak hareket ettiğimizde ne kadar güçlü olduğumuzu fark ederek çıktık.

IV.

Bir gün koğuşun kapısı açıldı ve beni çağırdılar. Mevsim yazdı. Üzerimde ince bir gömlek vardı. Komutan seninle görüşecek dediler ama koğuş kapısının açıldığı koridordan çıkamaz ellerimi kelepçeleyip askerî bir araçla C Blok

bodrumundaki tecrit hücrelerine götürüp karanlık bir hücreye kapattılar. Yol boyunca, nereye götürüldüğüm ve neden götürüldüğüm sorularını cevapsız bıraktılar. Tuvaletsiz, susuz, her türlü böceğin ve haşerenin cirit attığı bu pis ve lağım kokulu hücrelere ilk konuluşum değildi ancak diğerlerinde hücreye atılma sebebini biliyordum. Bu defa neden getirildiğim benim için tam bir muammaydı ve yalnızdım.

Sayım için geldiklerinde sordum, cevap alamayınca kızdım, bağırdım ama hiçbir açıklama yapılmadan hücre kapısı üstüme kapatıldı. Yalnızdım, böceklerle karşı savunmasızdım, her yanıma yara bere içindeydi. Günlerce her an zehirli bir böcek tarafından sokulma korkusuyla yaşadım.

O koşullarda insanın düşünmek dışında elinden bir şey gelmiyor, zamanı düşünmek için kullanıyor.

Bütün aşamalarıyla bu süreçte bize reva görülenleri düşündüm.

Neden bireyin hayatı bu kadar önemsiz de devlet neden bu kadar kutsal?

Beka ne demek, devletin bekası vatandaşların mutluluğundan daha mı önemli? Neden beka denince her birimizin hayatı bu kadar değersiz ve haklarımız önemsiz hale geliyor?

Neden bunca eziyet, işkence ve hak ihlaline en başta karşı çıkması gereken hukukçular sessiz kalıyor? Sessiz kalmak da değil bir kısmı hızla ve büyük bir istekle zalime uyum sağlıyor?

Neden hayata ilk adımlarımızı atarken korkuyla karşılaşıyor, zaman zaman dozu artan bir korku atmosferinde yaşıyoruz?

12 Eylül öncesini düşündüm.

Korkuyu yaratan, paramiliter örgütler eliyle şiddeti üreten, komando kamplarını açan, tetikçileri yetiştiren, suikastçılara arka çıkan bu devletin ta kendisiydi. Sonra günü geldiğin-

de “kurtarıcı devlet” olarak sahneye çıkan, tehdit, tehlike ve düşman olarak ilan ettiği vatandaşlarından bir bölümünü fiziksel ve duygusal anlamda yok eden de aynı devletti.

Bir devlet vatandaşlarının bir bölümünden neden bu kadar nefret eder ve neden onları yok etmek ister ki diye düşünürken birden anneannem düşüverdi aklıma. Anneannemin cezaevine girmeden öğrendiğim hikâyesi.

Ve bu defa onun acısını içimde, iliklerimde, hücrelerimde hissettim. Hikâyesini bana anlattığında öfkeydi ilk hissettiğim, ona ve ailesine yapılanlara duyduğum öfke.

1915 yılında dokuz yaşında bir kız çocuğuna, tarihin gördüğü en korkunç şiddeti, dehşeti ve vahşeti yaşatan, bu yetmiyormuş gibi annesinden, sevdiklerinden, güvendiği dünyadan zorla koparılmasına, hiç bilmediği, tanımadığı bir dünyanın ortasına bırakılmasına yol açan devlete duyduğum öfke. Oysa o, kendisine ve ailesine bunları yaşatan devletin vatandaşıydı.

Kabul etmek gerekir ki çok büyük bir korkuyla yaşadı ve elbette bana anlatmadığı, bizim asla bilemeyeceğimiz kim bilir neler oldu hayatında.

Siverek dağlarına bakarak günlerce ağladığını söylemişti. Bunu hatırladığımda içim parçalandı. Ve ben ilk defa dokuz yaşındaki Heranuş’un yanına çöküp onunla birlikte, sessizce ağladım.

Sorularımın cevabı yanı başımdaydı ve ben yıllarımı ondan kaçarak onu öfkemin içine gömerek geçirmiştım. İlk defa anneannemi anlıyordum ve şimdi bunu ona söylemek için şiddetli bir istek duyuyordum.

Sonra anneannemin hikâyesini arkadaşlarımla paylaştığım zaman seslerimizin nasıl kısıldığını, hemen hepimizin benzer hikâyeleri olduğu halde nasıl da fısıltıyla konuştuğumuzu hatırladım. Biz, cezaevi otoritesine yüksek sesle itiraz eden kadınlardık ama koğuştta, kimsenin bizi dinlemedi-

gi bu ortamda fısıltıyla konuşuyor, birbirimize benzer hikâyeler anlatıyorduk. Neden fısıltıyla konuşuyorduk, bu konu açıldığında fısıltıyla konuşmamız gerektiğini kimden ya da kimlerden nasıl öğrenmiştik? Bunu nasıl benimsemiş ve içselleştirmiştik?

Oysa biz, koca dünyanın sorumluluğunu sırtlamış, daha iyi bir dünya talebiyle yola çıkmıştık. Şili’de, Angola’da olan bitenle çok yakından ilgiliydik ama dünya kurulalı beri insanın gördüğü o en büyük adaletsizlik, en büyük kötülük burada, bu topraklarda burnumuzun dibinde yaşanmıştı ve biz buna dair soru dahi sormuyor, susuyor, konu açıldığında ise boynumuzu içimize çekip fısıldıyorduk.

İşte ilk sorum “neden bu suskunluk?” oldu.

Hemen herkesin bildiği bu “sır” neden yıllardır konuşulmıyordu?

Neden anlatılan sadece anneanne ve babaanne hikâyeleriydi, dedelerimiz o sıralarda ne yapmıştı, ne kadarı masumdu?

Hafızanın sabit olmadığı, yeni bir şeyler fark ettikçe yeniden şekillendiği söylenir. O gün o hücrede fark ettiklerimle anneannemin hikâyesini daha farklı yorumlamaya, artık her şeyi sorgulamaya başlamıştım.

Bu devletin kuruluşunu, kuruluş sürecindeki İttihatçı damarı, resmî tarih anlatısını, egemen ideolojiyi, kimliğimi, tabuları aynı anda sorguladığım büyük bir sorgulama sürecine girmiştım.

Sanırım Gülten Akın’ın, “kimi şiirler bekler kimi yaşları” dediği gibi, sorgulama ve üzerinde düşünme işi belli bir yaşa ve olgunluğa gelmemi beklemişti.

Geçmişte yaşanan hiçbir acı geçmemişti, hiçbir yara kabuk bağlamamıştı ama biz geçmiş bitmiş kötülüklermiş gibi bakmaya alıştıırılıyorduk. Ya da bir an için aklımıza düşse de sonra can havliyle unutuyorduk. Hep acelemiz vardı, dünyayı değiştirecektik, devrim yapacaktık, durup düşünmeye

vaktimiz yoktu. Ama böyle yaparak bir çemberin içinde dönüp durduğumuzu, oyunu kurallarına uygun oynadığımızı, kimi zaman ayrıntılarda bir ilerleme sağlasak da esasta hep yenildiğimizi fark edemiyorduk.

İki aya yakın kaldığım hücreden koğuşa getirildiğimde,¹⁴ ASALA'nın Esenboğa saldırısını ve saldırının sanığı Levon Ekmekçiyan'ın bizim bloka getirildiğini öğrendim.

Tecrit hücresinden çıkarıldığımda önce doğrudan Raci Tetik'in odasına götürüldüm. Hücreye atılmamın sebebini sorduğumda bana, "senin hakkında duyumlar aldık, tutuklular, cezaevi yönetimine isyan etmeleri için kışkırtıyormuşsun," dedi. Koğuşa geldiğimde Raci Tetik'in söylediklerini de aktardım arkadaşlara. Görüşlerine önem verdiğim bir arkadaşım, hücreye götürülmemin sebebini "anneannem" olabileceğini söyledi. Bu iddiayı doğrulatabilmem mümkün olmadı ve ben halâ bu uzun hücre cezasının nedenini bilmiyorum.

V.

Şimdi kime sorsanız 12 Eylül'e karşı. Neredeyse darbeci generaller dışında herkes karşı. Hatta bugün siyasi iktidarı destekleyenler de 12 Eylül'e karşı ama 12 Eylül zihniyetinin sürdürücüsü olarak karşı.

Hâsılı toplumu oluşturan bireylerin çoğu 12 Eylül'e karşı ama olmuş bitmiş bir şeye karşı olmak gibi bir karşı olma hali bu.

Peki, 12 Eylül olmuş bitmiş bir şey mi ve biz 12 Eylül'ün neresine, nesine karşıyız?

14 Hücrede tutulduğum süre adli tatile denk geldiğinden avukatımla da uzun süre görüşmemiştim. Avukatım Sevgili Halit Ağabey (Çelenk) geldiğinde ona, uzun süredir sebepsiz hücrede tutulduğumu anlatırken müdahale edip görüşümüzü sonlandırdılar. Halit Ağabey, tartışmalara tanık olan diğer avukatlarla birlikte tutanak tutup Sıkıyönetim Komutanlığı'na bildirmiş, ancak hakkında dava açılan ve sanık sandalyesine oturtulan Halit Çelenk olmuştu...

Zihniyetine mi, Anayasasına mı, yasalarına mı, yarattığı insan tipine mi, kurumlarına mı?

Darbeciler, 12 Eylül'ü geçici bir darbe, olup bitecek bir şey gibi tasarlamadılar. Daha darbe günü yaptıkları açıklamada niye darbe yaptıklarını, ne düşündüklerini ve ne yapacaklarını açıkça ilan etmişlerdi.

Devletin ve milletin bekasının tehlikeye düştüğünü, Türk Silahlı Kuvvetleri olarak devlet otoritesini yeniden tesis etmek ve idamesini sağlamak gayesiyle devlet yönetimine el koyduklarını açıklamışlardı.

Gayeleri, devlet otoritesini sadece tesis etmek değil aynı zamanda *idame* ettirmektir. Bildiğiniz gibi idame kelimesinin sözlük anlamı; sürdürmek, sürüp gitmesini sağlamaktır. 12 Eylül ruhunu ilelebet yaşatmak gayesiyle kurdular sistemlerini.

Mesela şöyle demişlerdi:

Ağızlarından düşürmedikleri hukuk devleti kavramı bir kısım anayasal kuruluşlarca devletin parçalanması pahasına da olsa yalnız kişilerin müdafaası olarak yorumlanmış, devletin ve milletin savunulması ise sahipsiz kalmıştır.

Hukuk devletinden ne anladıklarına bakar mısınız?

Darbecilere göre, hukuk devletinin temeli, devleti savunmaktır, bu kavram böyle yorumlanmalıdır. Kişilerin müdafaası olarak yorumlayanlar, devletin parçalanmasına yol açacaklardır. Hukuk devleti kavramının tam anlamıyla ters yüz edilmesidir bu.

Oysa hukuk devleti, darbecilerin savunduklarının aksine, temelini bireysel özgürlüklerin oluşturduğu devlettir. Hukuk devletinde, devlet kudretine karşı gözetilen ve korunan bireysel özgürlüklerdir, insan haklarıdır.

Ama darbecilere göre korunması gereken devlettir. Kime karşı korunacak devlet? Kişilere karşı, yurttaşa karşı.

Hukuk devletini savunanlara karşı kullandıkları aşağılayıcı ton ve kullandıkları söz dikkatinizden kaçmamıştır. “Ağızlarından düşürmedikleri...”

Peki devletin parçalanması pahasına hukuk devleti kavramını ağızlarından düşürmeyenler kimler? Anayasal kuruluşlar. Yani, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay, Üniversiteler...

Anayasal kuruluşlardan beklenen, kişilere karşı devletin müdafaasını yapmalarıdır. Kastedilen çok açık: Söz konusu devlet ve devletin bekası ise hukuk devleti kavramı ve kişi hakları teferruatıdır, bir kenara konulabilir.

Bu anlayış bitti mi sizce?

Daha geçenlerde Cumhurbaşkanı, “Bekamız söz konusu olduğunda gözümüz hiç kimseyi görmez, görmeyecektir,” diyorsa ve bu sözleri alkış alıyorsa 12 Eylül’e olmuş bitmiş bir şey gibi bakabilir miyiz?

Barolar Birliği Başkanı Metin Feyzioğlu, “Ben devletin menfaatlerini hukuk çerçevesinde korumakla görevli bir kurumun başkanıyım,” diyorsa, baroların, devletin menfaatlerini korumakla görevli olduğunu ilan ediyorsa sizce 12 Eylül zihniyeti bitmiş sayılır mı?

12 Eylül her şeyden önce bireyin derinlerine, korkuyu ve devlete koşulsuz itaati yerleştirdi. Devlete adanmış bedenler yaratarak “İnsanı devletleştirdi.”¹⁵ Bunu yaparken zorlanmadı, devletin sınırsız gücünü içselleştirmiş ve uyum sağlamakta zorluk çekmeyen bireylerden oluşan bir zemin üzerine inşa etti modelini.

Kırk yıldır bu model işliyor, iktidarın yeni sahipleri bu model üzerinde tepiniyorlar. Bu modelin geleneğine göre, devlet kriz ve korku üretir; muhalifleri halleder ve son-

15 Hitler, Alman politikacı Raischning’e, insanları tekrar çıkamayacakları sağlam bir disiplin içine sokma gayesini şu sözlerle açıklamış: “Biz insanları devletleştiriyoruz.” Sebastian Haffner, *Hitler Üzerine Notlar*, çev. Hulki Demirel, İletişim Yayınları, 2020, s. 61.

ra kendi yarattığı krizi çözerek, kendi yarattığı düşmanları ortadan kaldırarak “kurtarıcı devlet” mitini yeniden üretir.

İçinden geçmekte olduğumuz günlerde devlet bu geleneğe uygun olarak yine korku, tehdit, kriz üretiyor, ama bu defa ürettiği krizleri çözmekte çok zorlanıyor. Çözemeyince yeni krizlere ihtiyaç duyuyor ve sürekli yeni krizler yaratıyor. Yaşadığımız kriz bolluğu bundandır. Çözemeyince bir de devlet içinde ve devlet güdümlü sivil paramiliter örgütlenmelere daha çok ihtiyaç duyuyor.

Ancak ne yaparsa yapsın sonuçta hukukî meşruiyeti yeniden üretmiyor, aksine geri döndürülemez ölçüde her geçen gün biraz daha yitiriyor.

En karanlık zamanlarda bile bir ışığın bulunacağını ve bunun insanların eylemleriyle ortaya çıkacağını söylüyor Arendt. Ve şöyle devam ediyor: “Gerçekten de karanlığa direnmek ve ışığı bulmak zorundayız, çünkü dünyaya ve gelecek kuşaklara karşı sorumluluğumuz var.”¹⁶

Biz birlikte eylemenin ne kadar önemli, ne kadar umut verici olduğunu, Mamak Cezaevi kadınlarının direnişinde görmüştük.

7 Haziran seçimlerinde gördük. Gezi’de gördük. Dipten çağıldayarak gelen ve her geçen gün çoğalan kadın hareketinde gördük.

Umutlu olmak için sebebimiz de var ışığımız da.

16 Aktaran Gözde Yılmaz, “Düşün ile Eylemek”, Hannah Arendt, *Gazete Duvar*, 5 Aralık 2018, <https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/12/05/dusun-ile-eylemek/>

“Alabildiğine Öznel”

Bir Geçmiş Yolculuğu Denemesi

KUMRU BAŞER

Yeniköy'deki tek odalı, içinden rüzgârlar, penceresinden gemiler geçen evde 24 saat nöbetteyiz. Birimiz uyurken, diğeri bekliyor. Yakındaki takunyacı atölyesinden yüzümüzü kızdırıp istediğimiz yongalarla odun sobasını yakmışız. O da çıtırdayarak bizimle bekliyor. Dışarıdan “şak-şak-şak” araba kapısı çarpma sesleri gelirse, ev basılacak demektir, bunu herkes bilir. Ev basılırsa tartışma notları, kimlikler, bildiriler, ele geçmemesi gereken tüm belgeleri yakacak, yukarıdaki terastan, en azından daha çok arananın kaçmasına çalışacağız.

Ya da sokağımızda iri kıyım adamlarla dolu, açık mavi, plakası çamurlu bir minibüs ya da beyaz bir Renault otomobilin beklediğini fark edersek, evi hızla terk edeceğiz.

O sırada gece yarısı başlayan sokağa çıkma yasasına bir saat kaldıysa, birkaç parça eşyayı hızla kapıp, yan kapıdan usulca süzülecek, ıssız, karanlık arka sokaklardan dolanacak, takip edilmediğimizden emin olana kadar yürüyecek ve nereye sığınabileceğimizi tartacağız. O sırada önünden geçtiğimiz perdesi aralı evlerde yüreği bizim gibi atan birileri

var mıdır acaba? Bir saat içinde, bizi saklamayı isteyecek, en azından kapıyı yüzümüze kapatmayacak birilerine ulaşmaya mecburuz.

Şansımız yaver giderse, bu bir saat içinde Teşvikiye’de eski ve gösterişli bir apartmanın “kapıcı” zilini çalabilir, yerin iki kat altındaki kalorifer kazanı ve kömürlüğünün içinden geçerek, tek göz odada iki küçük çocuklarıyla yaşayan Yozgatlı çiftin evine misafir olabiliriz.

Yasağın başlamasına 3 dakika kala o zili çalar, kapıyı açarken gözlerinden okunacak korkuyu, bakmadan, gönül gözümüzle biliriz.

Yüzyılların ezilmişliğinin korkusunu ama aynı zamanda zulme direnme bilgisini genlerinde taşıyan bu genç Alevi adam ve kadın, ne kadar korksalar da zor durumdaki birilerini asla sokakta bırakmaz.

Çaresiz gideriz. Çaresiz alırlar. Rutubetten çürüyen kilim, kömür, is, sıçan pisliği, ekşi köy ekmeği kokularının birbirine karıştığı tek göz odada döşekler yan yana serilir. Dışarıyı gözetleyebilecek pencere de olmadığından, yastık yüzlerinin kenarlarındaki mekik oyalarına ve uyuyan çocukların nefes alıp verişine güvenir, “Artık neyse ne,” diyerek uyuruz.

Baskınsız atlatılan gecenin sabahında rahatlayan ev sahiplerimiz, güzel bir demli çay, ekmek ve domatesten oluşan kahvaltılarını cömertçe paylaşır, çocuklar kucakta hoplatılır, koklanır, yeni çıkan dişlerine hayran olunup gülünür. Kısa bir süre için hayat normalmiş gibi olur.

Büyük kırılma

Hayat çok uzun süre normal olamadı.

Kırk yıl önce ülkenin ve milyonlarca insanın kaderini değiştiren büyük bir tarihsel kırılma yaşadık.

12 Eylül askerî darbesi, siyasi rejimde ciddi bir kırılma ol-

manın ötesinde, Türkiye Cumhuriyeti devletinin, bugün yaşadıklarımızı da hâlâ büyük ölçüde ön-belirleyen çok uzun ömürlü ve köklü bir ekonomik-politik-içtimai rota değişikliği idi. Bu çok genel tarihi-toplumsal önerme ister istemez milyonlarca insanın tek tek hayatları için de geçerli.

O milyonlardan biri olarak bu yazıyla çıktığım geçmiş yolculuğunun, bir yandan editörümün önerdiği üzere “alabildiğine öznel”, diğer yandan da kaçınılmaz olarak eksik ve gediklerle malul olduğunu baştan belirtmeliyim.

Bunda, aradan çok uzun yıllar geçmiş ve çok şeyin zihinlerden silinmiş olmasının yanında, hayatlarımızın birçok defa kesintiye uğratılması, can havliyle oraya buraya savrulmamız, ve en önemlisi gizlilik koşullarında yaşamak zorunda olmamızın da rolü var. Kaçaklık, sürekli unutmayı gerektirir.

İnsanların, hayatlarının her ânını görüntülü, sesli ve yazılı kayda aldığı bugünün internet ve sosyal medya ortamında çok tuhaf gelebilir ama o dönem kendisine “devrimci” diyen birçok insan gibi ben de, kendimi devrimci gençlik hareketinin göbeğinde bulduğum 1976’dan 1980 darbesine, ve bilhassa darbeden 1984 yılında yakalanana kadar, “asla resim çektirmiyoruz, not tutmuyoruz, bildiklerimizi hemen unutturuyoruz, annemiz babamız kaldığımız yeri bilmiyor, siyasi ilişkiler dışında kimseyle görüşmüyoruz, daima omzumuzun üzerinden arkayı kolluyoruz” kurallarıyla yaşadım. Gözaltı, hapislik, yurtdışına kaçış ve uzun süre geri dönemeyiş, bu yüzden hiçbir yere tam ait olamayış ile devam eden hayat, silinenleri çoğalttı. Yine birçoğumuz gibi benim de, hayatımın parçalarını, silinip unutulmaları toparlayıp az çok tutarlı bir bütün haline getirebilmek, onlarca yılımı aldı.

Burada, o yılların ölçüleriyle “sıradan” şeyler yaşamış biri olarak, dönemin zihnime kazıdığı bazı duygu ve düşünceleri ve bunları bugünün penceresinden nasıl anlamlandırdı-

ğımı yazmaya, kolektif 12 Eylül anlatımıza bir küçük parça daha eklemeye çalışacağım.

O gün ne yapıyordum?

12 Eylül'de aklı erecek yaşta olan herkesin bir "O gün ne yapıyordum?" hikâyesi vardır. Ben buna o gün aklımdan geçenleri de katarak başlayayım.

20 yaşındaydım, evliydim, İstanbul'da yaşıyor ve Devrimci Yol hareketi tarafından sol ve demokrat kamuoyunun sesi olma hedefiyle çıkarılan *Halkın Gazetesi Demokrat*'ta çalışıyordum.¹

Yeldeğirmeni'nin tepelerindeki, hepsi birbirine benzeyen ve müteahhidin adını taşıyan apartmanlardan birinin bodrum katında, erkenden kalkıp çayı koymuş, ekmekleri ve sivri biberleri ocaktaki tenekenin üzerinde kızartırken, radyoyu açmıştık.

Son iki yıl içinde ülkenin neredeyse tamamında sıkıyönetim ilan edilmişti. Sert sesli bir sunucunun radyoda sıkıyönetim bildirileri okumasına kulağımız nicedir alışkındı. O yüzden dinlediklerimizin manasını kavramamız bir zaman aldı.

Tam teşekküllü bir askerî darbeyle karşı karşıya olduğumuzu anladığım an, "Belki de daha iyi oldu. Sürekli yeni saldırılar beklemek yerine hodri meydan deriz," gibi düşüncelere kapıldığımı net olarak hatırlıyorum.

Kırk yıl sonra, o dönemi yaşamamış olanlara bu düşünce-

1 Maraş katliamının yıl dönümü olan 26 Aralık 1979'da yayın hayatına başlayan ve 12 Eylül 1980 günü kapatılan *Halkın Gazetesi Demokrat* bugün fazla hatırlanmamakla beraber haberciliğinin kalitesi ve Emil Galip Sandalcı, Dursun Akçam, Can Yücel, Arslan Başer Kafaoglu, Ahmet Yıldız, Ragıp Zarakolu gibi parlak yazarlarıyla, önemli bir gazeteydi. Genç muhabir kadrosunda ise Neyyire Özkan, Ayşen Gür, İnci Hekimoğlu, Ayşe Düzkan gibi isimler vardı. Yayın politikası ve idari kararların kolektif oluşturulması bakımından da dikkate değer bir gazetedir.

lerin çocukça ya da düpedüz aptalca görünebileceğini biliyorum. Ama bunları düşündüren arka plana, benim gözümle bakmak açıklayıcı olabilir.

Çocukluktan yetişkinliğe geçtiğim 70'li yılların ikinci yarısında solda, ilerici, demokrat, sosyalist bireyler, örgütlenmeler ve onların kitlesel zeminini oluşturan bütün kesimler, devletin güvenlik örgütleri ve sağ partiler tarafından korunan ve kollanan faşist çetelerin giderek şiddetlenen ağır saldırılarının hedefindeydi. 1977'de 17 yaşındayken katıldığım ilk 1 Mayıs'ta güle oynaya bayram kutlayan yüzbinlerce insanın üzerine ateş açıldığını görmüştüm.

İşçiler, yazarlar, bilim insanları, avukatlar, doktorlar, öğrenciler, akademisyenler, gazeteciler, bazen de bu topyekûn saldırıya karşı durmaya çalışan polis müdürleri, savcılar, bürokratlar öldürülüyor, öğrenciler, grevdeki işçiler okul, fabrika önlerinde, otobüslerde, kahvelerde taranıp, bombalanıyordu.

Bu büyük saldırının önemli bir ayağı da, Maraş, Çorum, Sivas, Yozgat, Malatya gibi Anadolu şehirlerinin merkezlerinden, solcuların ve sağ partilere meyiletme ihtimali olmayan Alevi halkın taciz, tehdit, baskın, kuşatma, kundaklama ve katliamlarla sürülmesiydi. Büyük şehirlerin gecekondu mahalleleri de bu saldırılardan payını alıyordu.

Demokrat'ta çalışmaya başlamadan önce, Ankara'da yıllarca Alevilerin yoğun olduğu yoksul gecekondu mahallelerinde siyasi örgütlenme çalışmalarına katılmış, bu saldırıların bazılarını bizzat yaşamış, yirmi yaşına gelmeden, pek çok arkadaşımı toprağa vermiştim.²

İsyen geleneği sürekli tehdit olarak görülen Kürtler de farklı bir biçimde devletin hedefindeydi. Zihnime kazınan bir şey 1978'de Hakkâri'de yapılan "Kanatlı Jandarma 78"

2 Öncesi ve sonrasıyla 12 Eylül, aynı zamanda kaybettiklerimizdir. Kişisel olarak benim için o yıllar aynı zamanda Ertuğrul Karakaya, Nizamettin Orhangazi, İbrahim Tümer, Mehmet Tamer, Hakan Şenyuva, Şevki Kobal, Necdet Bozkurt, Recai Ünal, Soner İlhan'dır mesela.

adlı tatbikattır. Gazetelerin birinci sayfalarında, Kürt aşiret giysilerine bürünmüş askerlerin, tatbikatta “temsili düşman gücü” oldukları ve “başarıyla imha edildikleri” dünyanın en normal şeyiymiş gibi anlatılıyordu.

Demokrat gazetesinde çalıştığım 1980 yılının Temmuz’unda aynı küçük odada birlikte çalıştığım arkadaşım Recai Ünal iş çıkışında kaçırılıp, işkenceyle öldürülmüş, kaçırılan faşistler gazeteye telefon edip onun çılgınlıklarını gece çalışanlarına dinletmişti.³

Sosyalist Belediye Başkanı Fikri Sönmez’in kısa zamanda gelişkin bir küçük halk demokrasisine dönüştürdüğü Fatsa’ya, 1980’in Nisan ayında yapılan Kültür Şenliği’nde gitmiş ve ilk kez bir devrimin somut olarak neye benzeyebileceğini görmenin heyecanını yaşamıştım. Birkaç ay sonra, kar maskeli muhbirler eşliğinde ilerleyen asker ve polisler ilçeyi “ele geçirmiş”, sokaklardan toplanan yüzlerce kişi feci şekilde dövülmüş, birçoğu tutuklanmıştı.⁴

Bütün bunları o günlerde şöyle yorumluyordum: Giderek daha açık nitelik kazanan bir faşizmle karşı karşıyaydık ve halk güçlerinin bir yandan kendini savunması, bir yandan da toplumu kökten değiştirecek, baskı ve sömürüye son verecek bir devrimi örgütlemesi gerekiyordu.

Henüz 1971’in üzerinden on yıl bile geçmemişti. Mahirlerin, Denizlerin destanlaşan mücadeleleri ve toplum nezdinde kazandıkları prestijle beslenmiş bir kuşaktık. Ağır saldırılara ve kayıplara rağmen sol muhalefetin hızla kitleselleşmesi, canlılığı, ve mevzi kazanımlar bize büyük özgüven veriyordu. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu DİSK güç-

3 Recai Ünal’ın son gününü ve katillerinin nasıl korunduğunu İnci Hekimoğlu iki yıl önce *Artı Gerçek*’te anlatmıştı. <https://artigercek.com/yazarlar/incihekimoglu/o-ugursuz-tarih>

4 11 Temmuz 1980 günü sabaha karşı başlatılan operasyona 1 mekanize piyade taburu, 3 komando birliği ve polisler katıldı, ilçenin sahilinde üç hücumbot bekledi.

leniyor, siyasette etki yaratıyor, bütün solu yükseltiyordu.⁵ Bizler yoksul mahallelerde “direniş komiteleri” oluşturuyorduk. Sömürü ve zulme son verecek devrimin çok yakın olduğuna samimiyetle inanıyor ve hayatımızı bu devrime adanmak istiyorduk.

İşte o 12 Eylül sabahı darbe haberini devrimci mücadele açısından bir fırsat gibi algılayışımın, güçlü bir halk direnişi beklentimin ardında, bu arka planın gençlik ateşiyle harmanlanmasının yattığını söyleyebiliriz.

Ama o güne dönersek, darbeyle ilgili kafamızı kurcalayan birçok belirsizlik de vardı. Kimleri toplayacaklardı? Ellerin de ne kadar istihbarat vardı? Topladıkları insanları kurşuna mı dizecekler, stadyumlara mı dolduracaklardı? Ne kadar hazırlıklıydılar? Şiddetin ve baskının dozunu kestirebilmek için biraz zaman geçmesi gerekecekti.

Öncelik yakalanmamaktı. Bir kez basıldığı için riskli olan evi 15 dakika içinde terk ettik ve bir daha dönmedik. Barikatları aşarak iki mahalle ötedeki bir akrabamızın evine ulaşmayı başardığımız kaçış, 4 yıl devam etti.

Demokrat gazetesi, o gün süresiz olarak kapatılan gazeteler arasındaydı. Gazetenin diğer yöneticileri ile birlikte babam da (Arslan Başer Kafaoglu) bir süre sonra gözaltına alınacak ve bir süre Selimiye kışlasında kalacaktı.

Ütülü mektuplar, randevular ve tünel vizyonu

12 Eylül’ü izleyen ilk yıllar, yakalanmamayı başaranlar için bir buluşmalar silsilesi olarak da tarif edilebilir.

5 1976 yılında 12 Mart’ta kurulan Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kalıcı olmasını hedefleyen yasa tasarısı, DISK’e bağlı sendikaların “genel yas” adı altında genel greve gitmesi ve yarattıkları baskıyla mecliste muhalefeti de büyük bir direnişe itmesi sayesinde reddedildi. Meclis’in izleyici sıralarından babamla izlediğim o oylamayı unutamam. Dinleyici sıralarından “DGM’yi ezdik, sıra MESS’te (Madeni eşya sanayii işverenlerinin örgütü) sloganı atılmıştı.

Radyo-televizyon sıkı kontrol altındaki TRT'den ibaret, kapatılmayan gazeteler ise, tutuklama, sansür ve kapatma tehdidi altında ve resmî ideolojinin ağır baskısı altındaydı. Cep telefonu ve internetin henüz icat edilmediği o günlerde sabit telefon bile çok az evde bulunur ve dinlenme ihtimali yüzünden pek kullanılmazdı. Randevular, örgütlenme ağlarını korumak, resmî kanalların dışında haber alabilmek ve dayanışmak için hayati önemde bir iletişim yoluydu.

Buluşmalarla gelen haberler genellikle iyi olmazdı. En son kimler yakalanmış, kimler öldürülmüş, kimler yurtdışına kaçmış... Ama bazen tek tük güzel haber geldiği de olurdu ki bunlar çok kıymetliydi. Cunta yarısı hâlâ taze olan Yunanistan'da Türkiye'deki darbeyi kınamak için kitlesel gösteriler yapılmış olmasından büyük güç almıştık.⁶ Yurtdışından gelen bir grup devrimcinin, gelişkin bir araçla, mahalle mahalle gezerek, Kenan Evren'in konuşmaları sırasında korsan televizyon yayını yaptığı ve devrimci mesajlar verdiği efsanesi, hâlâ bir direnişin kabarılabileceği umutlarımızı canlandırmıştı.⁷ Bir dönem Avrupa ve Ortadoğu'daki toplantılarda sol gruplar arası bir direniş cephesi oluşmakta olduğu haberlerinden çok heyecan duyduk, ama o da sonuçsuz kaldı.⁸

Giderek kendi örgütlenmemiz içindeki tartışmalarda farklı eğilimlerin doğuşunu da yurtdışından gelen tartışma notları üzerinden izledik.

Yurtdışıyla iletişimin birkaç yolu vardı. Pratik konulardaki kısa haberleşmeler için postanelerdeki kontrollü telefonlardan, ezberimizde tuttuğumuz numaralar aranırdı. Daha

6 Aynı dönemde basın darbenin uluslararası düzeyde de kabul ve onay gördüğüne işaret eden haberlere ağırlık veriyordu.

7 Çok sonra bu korsan yayınların bir efsane değil gerçek olduğunu bizzat yayını yapanlardan öğrendim.

8 Faşizme Karşı Birleşik Direniş Cephesi FKBDC, 1982 yazında 8 örgütün (Dev-Yol, PKK, TKEP, Sosyalist Vatan Partisi, Devrimci Savaş, THKP-C Acilciler, TKP-İşçinin Sesi, Türkiye Emekçi Partisi) katılımıyla oluşmuş ama kısa sürede dağılmıştı.

ayrıntılı haberleşmede, normal bir akraba mektubunun satır aralarına limon suyuyla yazılıp, ütülenince okunabilen mesajlar kullanılıyordu. Tartışma notları gibi daha hacimli metinler ise, genellikle ülkeye gelip giden göçmen işçiler tarafından taşınır, teksir makinesiyle çoğaltılıp yine buluşmalar üzerinden dağıtılırdı.

Tabii bu randevular bizim için ne kadar hayatiyse, polis için de bir o kadar cazip birer av fırsattıydı. Bu yüzden azami dikkat ve yaratıcılık gerekiyordu. Kaçması kolay olsun diye en akla gelmeyecek dış mekânlar seçiliyor, takip edilmemek için dolambaçlı yollar kullanılıyor, aksama ihtimaline karşı yedek randevular, tehlike alarmı anlamına gelecek şifreler belirleniyordu. Bu dönemde babamı bile “Güner” takma ismiyle arıyor ve gizlice buluşuyordum.

Ama yeraltı örgütlenmesine mahsus bu haberleşme biçiminin çok büyük bir zaafı vardı: İlişki ağlarının radarı ve acil ihtiyaçları dışında kalan şeyleri göremiyordu, ki bu çok geniş bir alandı.

Bu durumu iyi ifade ettiği için çeviri kokan bir terim kullanacağım. Hayatta kalmak için uymaya mecbur olduğumuz gizlilik koşulları yüzünden, yıllarca “tünel vizyonu” yaşadık. Çevremizdeki büyük çoğunluğun hayatında önemli yeri olan gündelik konulardan, dünyada olup bitenlerden, ya da Türkiye’de bizim dışımızdaki çevrelerin çabalarından genel olarak bihaber olduğumuz söylenebilir.

Feminist bir dostum yıllar sonra “Senin için Yazko Somut 4. sayfa ne ifade etmişti?” diye sorduğunda, 12 Eylül koşullarında yayınlanan bu önemli derginin ve feminist fikirlerin tartışıldığı kadın sayfasının, o sırada farkında bile olmadığını itiraf etmişim.⁹

9 Yazarlar Kooperatifi Yazko’nun 1983’te çıkarmaya başladığı haftalık Somut dergisinin 4. sayfası yayın hayatı kısa olsa da pek çok kadının feminizmle tanışmasında rol oynayan etkili bir yayın. Bu benim malum sebeplerle birkaç yıl geç kaldığım bir süreç oldu.

Darbenin meşruiyet zemini ve medya ortamı

12 Eylül askeri darbesinin en büyük başarılarından biri tartışmasız, kamuoyunun çok önemli bir kesimini, meşruiyetine ikna edebilmiş olmasıdır ve bunda en büyük rolü medyanın kontrol ve yönlendirilmesinin oynadığı söylenebilir.

Darbenin temel meşruiyet tezi kabaca “Sağ-sol çatışması yüzünden çok kan dökülüyordu. Siyasetçiler ve meclis gallet içindeydi ve ülkeyi yönetemediler. Biz müdahale etmesek memleket elden gidecekti,” diye özetlenebilir. Darbeci generallerin sürekli tekrarladığı bu tez, medya üzerinden yıllarca milyonların kafasına çakıldı.

Fakat daha önemlisi, darbe isteyen güç odaklarının, aylarca, hatta belki yıllarca önce darbenin meşruiyet zeminini, ilmek ilmek örmeye başlamış olmasıydı ve basın bu hazırlıkta önemli rol oynamıştı. Patron hanedanlarının elindeki *Hürriyet*, *Milliyet*, *Günaydın*, *Güneş*, *Tercüman* gibi yüksek tirajlı gazeteler, yönetim krizi derinleştikçe, ısrarla parlamentonun ve siyasi partilerin beceriksizliği ve Anayasal hak ve özgürlüklerin topluma bol geldiği temalarını işleyen yazılar ve yorumlara ağırlık veriyordu. Siyaseti saran çürümenin dışında görülen, eleştiriden muaf tutulan tek kurum ise Türk Silahlı Kuvvetleri’ydi.

Aynı gazeteler 13 Eylül günü de, manşet ve yorumlarıyla darbeye zımni ya da açık onay verdiler ve “rejimin bekçisi” Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bu adımı atmaya mecbur kaldığı tezine şevkle sarıldılar. Ama bu onları yine de çizgiden çıkmış addedilen her satır, her kelime için, sansür, geçici kapatma, toplatma, soruşturma ve davalarla cezalandırılmaktan kurtaramadı.¹⁰

10 12 Eylül darbesi ve basın konusunda detaylı bir döküm ve değerlendirme, Evrim Katurman’ın “12 Eylül ve Basın: Toplumsal Rıza Nasıl Sağlandı?” makalesinde bulunabilir. Bu makalenin bir özeti ise Bianet tarafından 10 Mart 2007’de yayınlandı. <http://bianet.org/kurdi/toplum/93099-12-eylul-askeri-darbesi-ve-basin>

Çalıştığım *Demokrat* gazetesi gibi darbeye karşı çıkacağı çok belli olan ana akım dışı dergi ve gazeteler zaten 12 Eylül günü kapatılmıştı. Solcu bazı yazar ve muhabirlerin ara sıra satır aralarından şifreli şeyler fısıldayabildiği *Cumhuriyet* gazetesi ise çok sınırlı bir okuyucuya ulaşabiliyordu.

Baskı ortamı öylesine koyuydu ki, örneğin 1982’de Anayasa referandumu öncesinde, ret oylarının rengi olduğu için “mavi” kelimesini kullanmak bile tehlikeli olmaya başlamıştı.¹¹

Darbe öncesinin krizlerinde ekonomik sıkıntılardan beli bükülen, şiddet ortamından gözü çok korkan sağlıklı solcu geniş halk kesimleri, önlerine konan bu kestirme ve mucizevi çözüm hikâyesine inanmaya hazırды.

Bu anlatı, yerleşik düzenin bir kanadının ordu eliyle, ülkede daha demokratik, daha özgür, daha eşitlikçi bir geleceğin temellerini atma potansiyeli taşıyan yüzlerce örgütlenmeyi çiğneyip geçişinin, ve o arada yüzbinlerce insana büyük zulüm edilişinin üzerini örten örtü oldu. Günlük hayatta bu, ister istemez, örgütlü solcuların yüzdükleri suların da iyice çekilmesini ve oksijensiz kalmalarını getirdi. Çalabileceğimiz kapıların sayısı kadar, sözlerimizin etkisinin de azaldığını kuvvetle hissediyorduk.

Zaten hem genel olarak CHP tabanında, hem de hâlâ “ilerici darbe” hayaliyle yaşayan marjinal bir sol kesim içinde askerin sağ bir hükümetten daha iyi olabileceği kabulü hep vardı. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra görece özgürlükçü bir anayasa yapılabildiğini, bunun tekrarlanabileceğini düşünüyorlardı. Bunların bir kısmı, askerî hapishanelere konduklarında bile bu görüşlerini değiştirmedі. Ayrıca bu eğilimler solun, teorik olarak orduyu NATO’cu, Amerikancı ve

11 Bu ortam içerisinde hak ve özgürlüklerin kural değil istisna haline getirildiği otoriter 12 Eylül Anayasası darbeden iki yıl sonra halkın % 91,37’sinin onayıyla kabul edildi. Bu bir nevi darbeye de verilen onay oldu.

iktidar odaklarının kontrolünde koruyucusu bir kurum olarak tanımlayan örgütlerini dahi bir ölçüde etkilemişti.

Siyasetin sağ ve muhafazakâr tabanı ise darbe vesilesiyle 70'lerde keşfedilen muhbirlik müessesesine yeniden hayat verdiler. Evinden daktilo sesi gelenler, öğrenciye benzeyenler, her biri küçük birer cunta subayına dönüşen ve genellikle emekli albaylardan seçilen apartman yöneticisiyle arayışı iyi tutmayanlar, itinayla ihbar edildi. İhbar tehlikesi öyle gerçektir ki, daktiloyla bir şey yazabilmek için kalın bir yorganın altında çadır yapıp, içinde çalıştığını hatırlıyorum.

Gözüaltına alınan yüzlerce, binlerce insan her akşam saç sakal birbirine karışmış, ağır işkencelerle ezilmiş olarak boy boy televizyon ekranlarına, gazete manşetlerine çıkarıldı, pişmanlık konuşmaları, teslim ol çağrıları yaptırıldı.¹²

Olaylar hiç başta düşündüğümüz gibi gelişmemişti. Çember hızla daralıyordu.

Yakalanmanın hafifliği

“Teslim olun”, “Direnmeyin ateş ederiz” bağırsaklarıyla uykudan sıçradığımızda yıl 1984, aylardan Mayıs, sabaha karşı 02.00 sularıydı. Yıllardır her gece yay gibi gergin uykulara dalarken bu ânı düşünmüştük.

Kaçaklık uzadıkça, pratik bahanelerle önlemleri savsaklamaya başlamıştık. Nitekim çok ilkel yöntemlerle çalışmasına rağmen Türk polisi affetmedi.

Kadıköy çarşısı içindeki evin kapısı kırıldı. Yere yatırılarak kelepçelenip, göz bağıyla bindirildiğim polis aracının içinde otururken, hayretle bir ferahlama hissettiğimi fark ettim. Ba-

12 Darbe hukukuna göre insanlar 90 gün gözüaltında hâkime çıkarılmadan, avukatı ya da herhangi bir başka kişiyle görüştürülmeden gözüaltında sorgulanabiliyordu. Aslında 12 Eylül öncesinde de işkencenin varolduğu Türkiye’de bu kadar pervasız bir işkence dönemi görülmedi. 171 kişi işkencede öldürüldü.

şıma gelecekleri bilmediğimden değil. Ama insanı kaçaklık kadar sınavan şey de azmış.

İstanbul ve Ankara Emniyeti'nde geçen 45 günden kalanlar, kopuk kopuk hatırlanabilen absürt bir rüya gibi. Ağrıyan yerlerimi ovarken “beni deli sanıyorlar,” diyen Latife, sorgudan baygın getirilip el ayak çekilince amuda kalkan Melek, Ramazan'da “işkence yapmak zorunda kaldıkları” için gözaltındakilere söven polisler, “Oruç tutmuyor musun lan?” sorusuna cevaben “Ben komünistim,” diyen Şavşatlı Kemal, hüccresinin kapısını “Avukatımı istiyorum,” diye yumruklayarak beni istemsizce güldüren genç, 10 yaşındaki kızına normal bir ofismiş gibi hücreleri gezdiren kat nöbetçisi, günde iki kere götürüldüğümüz tuvaletin camından görünen caddede işine gücüne koşan bizden habersiz onca insan, aylarca gözaltında tutulmaktan sararıp solmuş Filistinli öğrenciler, ve nihayet beni Mamak Askerî Cezaevi'ne götüren polis aracında “La bu, çıkınca kitap yazar bizi de işkenceci diye anlatır,” diyen komiser Necati.

Mamak ise tutukluların içindeki direniş iradesini ve yaşam arzusunu ezmek için tasarlanmış bir fabrikaydı adeta. Fakat oraya çok genç yaşta düşen çoğu insan, ağır eziyet gördüyse de büyüyerek, güçlenerek ve çok şey öğrenerek çıktı. Bunu mümkün kılan en önemli şey ise, çoğunluğun tutulduğu koğu düzeninin, en ağır baskı altında, mollarin en düşük olduğu ortamlarda bile, solcuların çok yakın olduğu kolektif yaşamı örgütlemeye ve dayanışmaya uygun olmasıydı.

Yıllar sonra kolektif yaşam yerine herkesin kendi düzenini kurmasını dayatan F-tipi cezaevi tasarımlarının geliştirilmesi, zorbaların da o deneyimlerden kendilerince ders çıkardığını gösterdi.

Mamak'ta Emniyet'ten gelenlerin kalan canını da çıkarmak ve aklını iyice karıştırmak için saatlerce Ebu Gureyb

tarzı bir muameleden geçirildiği Kafesler bölümünden kadınlar koğuşuna geçtiğimde, ihtimamla yıkandım, giydirildim, kucaklandım. Akşam da “son gelen” kişi olarak, tuvalete yerleştirilen iskemlenin üzerine tırmanmak suretiyle erişilen küçük pencereden, bitişikteki erkekler koğuşunun kidedmisine, askerin ters yöne devriye gezdiği 30’ar saniyelik boşluklarda, fısır fısır dışarıda neler olduğunu anlattım. Cezaevlerinin, en akıl almaz yöntemlerle haberleşebilmek gibi bir hoşluğu da vardır.

Günlerden bir gün Avrupa Parlamentosu’ndan bir heyetin cezaevlerini ziyaret ettiği haberi geldi. Bir rapor hazırlayacaklarmış. Cezaevi komutanıyla beraber bizim koğuşa geldiler. Resmî tercümanı aradan çıkarıp heyete tecrit hücrelerini, tabutlukları, gece yarısı baskınlarını, toplu dayakları, görüşlerin yetersizliğini anlattık. Komutanı sinirli, heyet ise dikkatli bir şekilde dinledi. Ama bu ziyaret cezaevlerinin düzenini elbette değiştirmede. Çok yumuşak bir dille yazıldığını ve durumun sertliğini iyi yansıtmadığını düşündüğümüz rapor, aylar sonra gazetelerin iç sayfalarında küçük bir haber olarak yer aldı.

Ey özgürlük diyecekken

Tahliye olduğumda aradan bir yıl bile geçmemiş olmasına rağmen ben de değişmiştim, Türkiye de.

Artık kaçmak, saklanmak zorunda olmayan milyonlardan biriydim. Herkes gibi olabilmek, uzunca bir süre hem çok tuhaf hem çok cazip geldi. Suyun adı Şaşal olmuş, parayla satılıyor, tutuklu yakınları cezaevleri önlerinden başlayarak örgütleniyor, darbenin, erkeklerden farklı olarak muhafazakârlığın bunaltıcı pençesine savurduğu birçok sosyalist kadın, neden “daha az eşit” olduklarını sorgulamaya başlıyordu.

İnsan Hakları Derneği'nin kuruluşuna giden buluşmalar-
da, aydınlar, hukukçular ve hemen tamamen kadınlardan
oluşan solcu tutuklu yakınları, insan hakları kavramının
içini doldurmaya çalışıyor, ülke içi ve dışı ağlar oluşturma-
ya çalışıyorduk. Diğer yandan Kadın Çevresi Yayınevi etra-
fındaki feminist buluşmalarda, erkek egemenliği kavramı-
yla ve bağımsız kadın mücadelesi fikriyle tanıştığımda, cezae-
vindeyken sorgulamaya başladığım birçok şey anlam kazan-
maya başlamıştı. Ağır baskı, zulüm ve kayıplarla geçen yıl-
lardan sonra çok geniş bir çevrede olmasa bile çok tazeleyi-
ci ve ilerletici bir ortamdı.¹³

Hem yıllarca süren kaçaklıktan kurtulmanın hem de ha-
pisten çıkmanın yüksek enerjisi ve coşkusuyla doludizgin
atıldığım yeni hayatım, davamın sonuçlanması ve “silahlı
çete üyesi” olduğuma hükmedilmesi yüzünden kısa sürdü.

Ceza aldığımı söylediğim birçok arkadaşımın bana “en ra-
hat hapishane” tavsiyeleri vermesi hatta “Kocan yatıyor sen
de yatarsın, birlikte çıkarsınız,” diye akıl öğretenler bile çık-
ması epey canımı sıkıyordu. Devrimcilik teslim olmayı red-
detmek değil miydi? İçerideki ben olsam kocama aynı şey
söylenebilir miydi? O zaman, 12 Eylül'ün çok büyük çileler
çekmiş ve direnmiş birçok insanı farketirmeden, içeriden
yenilgiye uğrattığını düşünmüştüm.

Cezamın kalan kısmını yatmamaya, yurtdışına çıkmaya
karar verdim. Bunu yaparken Avrupa'yı da dolaşıp daha çok
Almanya'da, farklı gruplara bölünen ve farklı şehirlerde ya-
şamlarını sürdüren eski arkadaşlarımdan, durumu nasıl de-
ğerlendirdiklerini, ileriye yönelik neler önerdiklerini dinle-
yecektim.

13 *Amargi* dergisinde sekiz yıl önce yayınlanan iki yazıda 12 Eylül öncesi ve son-
rasına toplumsal cinsiyet penceresinden bakmayı denemiştik. “Kim Tutar Se-
ni Bacım”, <http://www.amargidergi.com/yeni/?p=549>, *Amargi*, sayı 23, 2012;
“Bir Darbe Oldu Hayatım Değişti”, <https://m.bianet.org/bianet/kadin/140868-12-eylul-bir-darbe-oldu-hayatim-degisti>, *Amargi*, sayı 25, 2012.

Ama aynı zamanda, kafamda, mülteci hayatının, kapalı ve korunaklı topluluklar halinde yaşandığında, insanı hem geldiği ülkenin gerçeklerinden koparan, hem de gittiği ülkenin dinamiklerini yakalamasını da engelleyen dar bir dünyaya sıkıştırılabileceği kaygısı vardı.

Kaçışımı bu yüzden kendim planlamak istedim. Seçenekler sınırlı ve epey riskliydi. Birkaç başarısız hamleden sonra, –müthiş bir Alman enternasyonalisti olan arkadaşım Lissy Schmidt’in desteği ile– 1986 yılı sonbaharında kendimi, elimde küçük bir torbayla bir Yunan adasında buldum.¹⁴

İki gün sonra, Atina’daki Syntagma meydanındaki gececi kahvesinde, özgürlüğün neşesi ve ayrılığın hüznüyle sarhoş, herkese kartpostallar yazarak sabahı ederken, bu kadar uzun sürecek bir yolculuğa çıktığımı asla düşünemezdim.

“Bir çivi çakma duvara, iskemleye savur ceketini”¹⁵

12 Eylül’de canını ülke dışına atabilenlerin hemen hepsi, Brecht’in o harika şiirinde çok güzel ifade ettiği –şarkısını gözlerim dolmadan dinleyemediğim– her milletten siyasi sürgünlere mahsus bir hikâyeyi yeniden yazdılar. Kısa süre sonra ülkeye geri dönecekleri duygusuyla yaşayıp, uzun süre dönemediler. Döndüklerinde de hiçbir şey aynı değildi.

Bana da öyle oldu. Kimseyi tanımadığım bir ülkeye, İngiltere’ye ayak bastığımda, yeni bir sayfa açtığım için çok heyecanlıydım aslında. Ama örneğin uzun süre farkında bile olmadan küçük bir bavula sığacak kadar eşyayla yaşamakta di-

14 Lissy Schmidt gerçek manada bir enternasyonalist ve tanıdığım en cesur, en fedakâr ve çalışkan komünistlerden biri ve can dostumdu. 1994 yılında önde gelen Alman gazeteleri ve ajanslarına haber yaptığı sırada Süleymaniye yakınlarında pusuya düşürülerek öldürüldüğünde 35 yaşındaydı. Katili olarak yargılanan iki kişi emri Irak hükümetinden aldıklarını söylediler.

15 Bertolt Brecht’in “Sürgün Üzerine Düşünceler” şiirinin, Zülfi Livaneli çevirisi.

rendim. Yıllar sonra ilk büyük eşyam olan mini müzik setini aldığımda “Artık yerleşik oldum,” duygusuyla derin bir kedere gömülmüştüm. Beş yıl sonra ilk kez memlekete dönebildiğimde ise, artık oraya da biraz yabancıydım.

İngiltere’ye 1986’da geldiğimde, Türkiye’deki darbenin ve insan hakları ihlallerinin teşhiri amacıyla yapılan dayanışma kampanyalarının sonuna yetiştim. Mültecilerin örgütlediği bu kampanyalara –şimdi de olduğu gibi– İngiltere’nin güçlü sendikaları, onların bağlı olduğu ve o zaman da ana muhalefet olan İşçi Partisi’nin sol kanat milletvekilleri ve parlamento dışı sol örgütler gerçekten canla başla destek veriyordu. Fakat bu çabalar devlet politikalarına yansımıyor, ve Britanya kamuoyunda bir infiale, uluslararası bir baskıya dönüşmüyordu.

O sırada neo-liberalizmin bayraktarlarından, otoriter rejimlerin dostu Margaret Thatcher’ın iktidarda olduğunu düşününce bu çok şaşırtıcı değil aslında. 18 yıla yakın devam eden Muhafazakâr iktidar İngiltere’de de solun ve işçi hareketinin ciddi şekilde geriletildiği bir dönemdi. Ama zaman içinde, Türkiye ile ilgili konularda bundan çok daha derin ve tarihi bir yaklaşım sorununun da farkına vardım.

İngiltere’de uluslararası siyaset, diplomasi tartışmalarında söze “Biz Batı olarak,” diye başlandığını çok sık duyarsınız. Türkiye, burada egemen kültürde köklü bir anlamı olan “Batılı” kimliğinin, kendisinin zıddı olarak konumlandığı bir coğrafyanın, Doğu’nun parçası. Her ne kadar eski bir sömürge değilse de, bir imparatorluk geçmişi bulunsa da, neticede Doğu. Bu yaklaşım uluslararası ilişkilerden tabana kadar, daha çok da siyasi yelpazenin sağ ve merkezinde, sadece Türkiye değil, Irak, Suriye, Filistin, Lübnan gibi ülkeler söz konusu olduğunda kendisini sıklıkla hissettirir.

Mesela Türkiye’de darbeler, insan hakları ihlalleri gibi “tatsız” bazı şeylerin olması “fevkalade üzücüdür” ama biraz

da “anlaşılabilir”. Bu yüzden de aslında içten bir infial yaratmaz. İçten içe Batı’da, özellikle de İngiltere’de böyle şeylerin asla yaşanmayacağı düşünülür.

Avrupa’yı kasıp kavurmuş iki dünya savaşı, Nazizm, Faşizm, Franco, Salazar diktatörlükleri ve çok daha yakında Bosna’da yaşanan katliamlar düşünüldüğünde bu yaklaşım tuhaf gelebilir ama Edward Said’in oryantalizm tarifine çok uyan bu zihniyet, İngiltere’de –ve Avrupa’nın birçok başka ülkesinde– adeta tarif edilmez, yaşanır.

“Başarılı” ve uzun ömürlü bir darbe

12 Eylül, Türkiye tarihinin en “başarılı” ve uzun ömürlü darbesi oldu. Darbenin daha yapılmadan meşruiyet zemini ni özenle hazırladığından ve tek çare olduğu anlatısını zihinlere nakşedebildiğinden bahsettim.

Darbenin kendisi bakımından asıl büyük başarısının ise, geriye doğru baktığımızda toplumdaki bütün direniş odaklarını yok ederek, Türkiye’yi ucuz, güvencesiz ve örgütsüz bir iş gücü ve sıfır muhalefetle neo-liberal küresel ekonomiye bağlayabilmesi, sonra da bunun devamını garantileyecek yeni “Anayasal düzeni” kurabilmesi yani tam anlamıyla amacına ulaşması olduğunu rahatça söyleyebiliriz.

Darbenin “programının” 12 Eylül’den 7 ay önce, 24 Ocak 1980’de zamanın başbakanlık müsteşarı –Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası MESS genel sekreterliğinden gelme– Turgut Özal tarafından hazırlanarak ilan edildiğini de söylemek yanlış olmaz.

Yine bugünden bakılınca, 24 Ocak kararları açıklandığı sıralarda İzmir’de, çevresindeki yoksul mahallelerde örgütlü halkın da desteğini alarak işten çıkarmalara direnen binlerce Tarih işçisi, zihnimde, bu programın hayata geçirilmesinin önündeki büyük engellerin bir sembolü, DISK Genel

Başkanı Kemal Türkler'in darbeden iki ay önce öldürülmesi ise yaklaşmakta olan büyük cismin habercisi ya da tüyler ürpertici bir savaş çılgılığı olarak öne çıkıyor.¹⁶

12 Eylül, aynı zamanda Cumhuriyet tarihinin en uzun ömürlü "rejim ayarı" da oldu. Demokratik ve devrimci örgütlenmelerin, hiçbir zaman darbe öncesindeki gibi bir güce erişememesini garantileyecek bir Anayasal düzen oluşturdu. Bunun zincirleme siyasi sonuçlarını, yıllardır çoğunluğun sesini temsil edebilecek, iktidarları denetleyebilecek güçlü ve etkili örgütlenmelerin bir türlü palazlanamaması, nadi-ren güçlenebildiklerinde ise pervasızca etkisiz hale getirilebilmesinde, acıyla yaşıyoruz.

Bir de ideolojik, düşünsel düzeyde ummadık anlarda tanıyıverdiğimiz etkileri var. Açıkçası ben nereye baksam biraz 12 Eylül bulabiliyorum. Mesela, bugünlerde çok sık tekrarlanan "Toplum çok kutuplaştı" yorumlarında, 12 Eylül'ü meşru kılan "Sağ sol çatışması vardı" kabulünün ve onun arkasındaki, dev asimetrleri örterek, tutumları politik arka planından soyutlayarak gerçeği örtme yönteminin izi bulunmadığını kim söyleyebilir?

"Hatırla Sevgili dizisinin oyuncularları da aramızdaaa"

2008 yılının 6 Mayıs'ında Ankara'da birkaç arkadaşla birlikte gittiğimiz Karşıyaka mezarlığının kapısında, inanılmaz bir manzarayla karşılaştık.

Ellerinde Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan, Hüseyin İnan'ın re-

16 12 Eylül'den itibaren Cumhuriyet tarihinde ilk defa işçi ücretleri reel olarak düşürüldü, grev ve direnişlerdeki on binlerce işçi fabrikalarına geri döndü, sendikalar kapatıldı, mal varlıklarına el kondu, direnç gösterebilecek her türlü gençlik ve mahalle örgütlenmeleri ezildi, siyasi partiler, dernekler, meslek kuruluşları, kısacası her şey kapatıldı ve bunlarla uzaktan yakından ilintili herkes gözaltına alındı. 1980 yılının ilk 8 ayında 85 bin işçi greve gitmişti, darbeden sonraki ilk grev ise ancak 6 yıl sonra, 1986'da yapılabilecekti.

simleri ve okullarının adı bulunan pankartlarla dev bir öğrenci korteji, sloganlar eşliğinde coşkuyla mezarlığa giriyordu. Konuşmalar yapılan otobüsün tepesindeki megafonlu çocuk “Arkadaşlaar, Hatırla Sevgili dizisinin oyuncularını da aramızda” deyince büyük tezahürat koptu.

Popüler romantik tarih dizisi Hatırla Sevgili’nin ikinci sezonunda idamların canlandırıldığı finale yaklaşıyorduk. O yıl üniversitelerde Türkiye’de 68 hareketi üzerine çokça panel yapıldı ve bazılarında dizi oyuncularını da panelistler arasında yerini aldı.

Apolitikleşmenin tavan yaptığı “Artık sağ sol kavramları demode, siyaseti açıklamıyor,” söyleminin revaçta olduğu o ikinci dönem AKP iktidarında, bu canlanma harika bir şeydi bence. O sırada çok eleştiri de almasına rağmen, benim diziyi ilgili duygum buydu.

Ne var ki takip eden yıl, dizinin “Oh, bizim dönemi anlatacak. Sonunda belki de popüler kültüre gireceğiz,” diye çocukça bir heyecanla beklediğim “Bu Kalp Seni Unutur mu?” adlı devamı, –söylentiye göre Diyarbakır Cezaevi’ndeki insanlık dışı işkenceleri çok açık gösterdiği için– yayından kaldırıldı. Ama resmî açıklamada dizinin “reytingleri çok düşük olduğu için” devam etmediği söyleniyordu. İçime de bir kurt düşmedi değil. Yoksa doğru muydu?

“Siz yenik bir kuşaksınız, biz sizden hiçbir şey öğrenmedik,” cümlesini hatırladım.

Üç yıl önce, 2005’te, siyasi hayatımın fiilen başlangıcı saydığım eski okulumda –şimdilerde sevgili bir dostum olan– genç bir öğrenci liderinden bu samimi ama can yakıcı sözleri duyduğumda yıllardır sezip de adını koyamadığım bir şeyi anlar gibi olmuştum.

12 Eylül, kendisine direnen ve çok şey kaybeden bir kuşak solcuyu “görünmez” kılmış, bir filmi koparmıştı. Bu önemli sonuçlar yaratan bir şeydi.

Bizler, 12 Mart kuşağı dediğimiz kendimizden önceki devrimcilerin devamı olmak istemiştik. Onlar, canlarını kaybetmiş ama halk nezdinde haklı ve mazlum bulunarak politik olarak kazanmış, bize o zaferi bırakmışlardı. Nerede bir 68’li görsek, o efsane biraz bize de bulaşsın diye etrafında dönenirdik.

Fakat bizim için böyle olmadı. Kimse 12 Eylül hikâyeleri dinlemek istemiyor, hatta çoğu zaman lafı açılrsa bile merak edip sormuyordu.

Evet, doğru, yenilmiştik. Konjonktür kötüydü, uluslararası rüzgârlar ters yönden esiyordu, ama hatalar da yapmıştık. Sol içerisinde kalıcı ve güçlü cepheleşmeler oluşturamamış aksine düşmanlıklar büyötmüş, işçi ve emekçilerin direniş örgütlerini yaratamamış, koruyamamış, bazı tehlikeleeri iyi görememiş, gördüklerimize de iyi hazırlanamamıştık. Kimi yerde tecrübemiz, kimi yerde tahlillerimiz, kimi yerde gücümüz yetmemişti. İleride toparlanabilmeyi mümkün kılacak düzenli bir ricat da gerçekleştirememiştik.

Fakat tabii yenilgilerden de öğrenilir. Hatta yenilgiler, propaganda gücü çok düşük olmakla birlikte daha öğreticidir. Şundan eminim ki hedefine ulaşamasa dahi haksızlığa, zulme karşı verilen her mücadelenin toplumsal gen haritasında mutlaka izi kalıyor. Biz bizden sonra gelenlerle bu izleri onlarca yıl sonra da olsa beraber yeni yollar yürürken bulmaya başladık. Ama hikâyemiz hâlâ iyi “reyting yapamıyorsa”, ve her şeyden önemlisi darbecilerin 12 Eylül anlatısının popüler izlerini yeterince silememişsek, demek ki yenden, daha iyi anlatmak lazım.

12 Eylül Bize Ne Yaptı?

ERCAN KESAL

Ibergecumene tsirez iz gut tsu dertseylen...
(Geçmiş dertleri anlatabilmek güzeldir)

12 Eylül bize bir şey yapmadı!
Ne yapabilirdi ki?

Zaten günler ve aylar hiçbir şey yapmaz insana. “İnsan ne yaparsa kendine yapar,” derdi anam, doğrudur. Herkes kendine yapar ve bu yüzden öncelikle kendimizi anlamakla mükellefiz. Başımıza gelenlerin doğru düzgün bir hesabını yapmadan yeni yolculuklara çıkmak beyhude. Kendi acımızı anlamadan başkasının acısını nasıl anlar ve anlatabiliriz ki?

Şimdi... Benim doğum günümdür 12 Eylül, bundan söz etmeliyim mutlaka.

“Ana, ben ne zaman doğdum?” Cevabı, anamın ucu belirsiz ve her manaya çekilebilecek cümlelerinden biriydi: “Bilmem ki guzum, baban daha iyisini bilir.”

Neyse ki doğum tarihimle ilgili net bilgilere sahibim. Evi-miz geniş avlulu eski bir taş evdi. Yıllar sonra gidip baktığımda Japon bir seramik ustası evi akrabalarımızdan satın

alıp restore etmiş. Kıskançlık ve hayranlıkla yeniden gezdim çocukluğumu. Cümle kapısı ne kadar büyüktü, arkasındaki germe sopasıyla hatırladığım. Anamın şifreli kilidi. Şimdi küçücük kalmış! Avlu sonra. Köşedeki tandır. Alt katta hayat vardı ve her daim kurulu halı tezgâhı. Arkada tafana. Abi kardeş, ebe, kuzen yan yana sıralanıp yattığımız toprak zemin. Üst kata ahşap bir merdivenle çıkardık. Yukarıda yan yana iki küçük oda. Bir de kiler gibi kullanılan kayanın içine oyulmuş kayadamı. Odanın bir köşesinde boydan boya yüklük tabir edilen bir çeşit gardırop vardı. Duvardaki nişin kapla örtülmesinden icat edilmiş bir dolap. Gardırobun bir köşesinde yıkanılırdı. Ebemin kucağına alıp saçlarımı nasıl sabunladığını o kadar açık seçik hatırlıyorum ki. Artık en yakın olayları bile unutan hafızam niye silmiyor bu görüntüyü gerçekten bilmiyorum.

Yüklük kapakları evin kara kutusu gibiydi. Kapağın iç kısmı pek dokunulmayan doğal bir mahremiyet içerdiği için galiba. Tapu numaraları, alacak borç durumları, ev ya da tarlayla ilgili notlar ve benim doğum günüm. Doğduktan bir süre sonra yaşamayacağıma hükmederek epeyce beklemişler. El kadar bebek. Zayıf. Ağlaması bile duyulmuyor. Tekne kazıntısı. Son çocuk. Zaten kız beklerken oğlan olmuş. Herhalde hızlıca nüfus idaresine gitmeye gerek görmemişler. Yaşamışım ama. İnatçılık o zamanlardan belli ki. Babam her ihtimale karşı demek ki unutmadan yazmış kurşun kalemle doğum tarihimı yüklüğün kapağına.

Neyse...

12 Eylül 1980. 21 yaşındaydım demek ki. Tıp Fakültesi'nde öğrenciydim. O gün Avanos'ta evdeydim.

O yaşı kadar hiç doğum günü kutlanmamış birisi olarak gece yarısı afiş, pankart ve korsan sonrası yorgunlukla geç vakit uzanıp kaldığım somyadan babamın sesiyle uyanmıştım.

“İhtilal oldu,” dedi babam. “Ne yapacaksın bakalım. Doğum gününde üstelik. Asker geldi şimdi, canınıza okuyacaklar, haberiniz olsun.”

Babamın her zaman bembeyaz ve ütülenmiş mendilini katlayıp arka cebine yerleştirirken biraz sıkıntılı ve müstehzi söylediği bu cümleden sonra bu topraklarda:

71 bin kişi TCK’nin 141, 142 ve 163. maddelerinden, 98.404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı.

İdamları istenen 259 kişinin dosyası Meclis’e gönderildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50’si asıldı.

Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi. 144 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 14 kişi açlık grevinde öldü. 16 kişi kaçarken vuruldu. 95 kişi çatışmada öldü. 73 kişiye doğal ölüm raporu verildi. 43 kişinin intihar ettiği bildirildi.

Cezaevi dışında da 300 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi.

388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı. 23.677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3.854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3.315 yıl hapis cezası verildi. 31 gazeteci cezaevine girdi. 300 gazeteci saldırıya uğradı. 3 gazeteci silahla öldürüldü. Gazeteler toplamda 300 gün yayın yapamadı. 13 büyük gazete hakkında 303 dava açıldı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi.

Biz o zamanlar... pek acayiptik

Zaman geri getirilemez. Geçmiş geri getirilemez, ama “içinde yaşadığımız zaman ruhlarımıza zaman içinde kazanılmış deneyimler” olarak yerleşir. Bu yüzden zaman, arkasından hiçbir iz bırakmadan kaybolmaz, içimizde durur. Biz onu bilincin yardımıyla geri döndürürüz. Ahlâksal olarak neden ve sonuç sorularını sorarak, onlarla sürekli yer değiştirerek bir bağ kurarız. Böylece insan ister istemez geçmişine geri döner.

12 Eylül’e dair birçok şey söyleyebiliriz ya da susabiliriz sonsuza dek. İkisi de mümkün ve ikisi de anlaşılabilir. Ama o günden sonra birçok şey hiçbir zaman eskisi gibi olmadı, bu kesin!

12 Eylül bize bir şey yapmadı diyebilirim yine de. Çünkü bir abimizin dediği gibi biz 12 Eylül’ün mağduru değil muhatabıydık.

Ama o günlere dair şunları söylemeliyim mutlaka!

Biz o zamanlar, yani 12 Eylül’e gelinceye kadar pek acayiptik. Gençtik, güzeldik ve “karnımız aşağıya dümdüz inerdi.” Sabahlarımız Yurttan Sesler programının türküleri gibi gürül gürül, katıksız, duru ve neşeliydi.

Gözümüzü budaktan esirgemezdik. Elmayı dalından yıldızı yerinden ha deyince koparırdık. Kudret ne ki, durur mu karşımızda! Hiç farkında değildik imkânsızın.

Ülkemiz karanlık ve aydınlıktı ama alacakaranlık değildi. İyiye kötünden kolayca ayırabiliyorduk. Ya da öyle zanne-

diyorduk. Sevdiğimiz hiçbir şeyin ellerimizden kayıp gitmesine müsaade etmezdik, hiçbir zaman. Dostlukların kıymetini bilir, sarılır bırakmazdık, gitmesi mukadderse eğer bir parçamızın da onunla kopup gittiğini bilerek rahatlar, sevinirdik.

Az önce bir ahmakıslatana yakalanarak ıslanmış genç bir kız gibiydi gelecek güzel günlere olan inancımız. İçimizden gelen tüm sözleri sakınmadan mırıldanır, söyler ya da bağırırdık.

Yeryüzü bütün kaleleriyle teslim alınmış gibi bizimdi ve onun parçası olduğumuz için pek güvenli ve pek keyifliydik.

Bir çavlanın ucundan akmaya devam eden ince bir ırmağın kenarında nergis, orkide ve zambak kokusuyla delirmiş bir derviş gibi tuhaf bir aşkın esiri olmuştuk çoktan.

İnanç, bağlılık ve feda duygularıyla hemhal olmuştuk. İçimizde hiç eksilmeyen bir umut ve yaşam arzusuyla, büyüyorduk da bir yandan.

“Bütün dünya tutuştuğu anda ateş insanı yakmaz demenin bir anlamı olmadığına” inanmıştık.

O zamanlar yağmur yağıyordu. Şimdi diyeceksiniz ki e canım yağmur bu, şimdi de yağıyor. Hayır sözünü ettiğim şey başka. Bu yağmur başka türlü yağıyordu. Birincisi yağmurun sesi vardı. İnsanın içine işleyen ve ona masallar anlatan bir ses. Uzun bir yağmurdan sonra mesela iyi bir şiir okumuş gibi kalkardınız oturduğunuz yerden. İçinizden epey bir zaman çıkmazdı o ses.

Sonra, sıcak yağardı yağmur. Yaz kış fark etmez. O zamana kadar yağmurlar hep böyle mi yağardı bilmiyorum ama insanların içi ısınırdı yağmurdan. İşin en tuhafı da yağmur ıslatmazdı. Islatmayan yağmur olur mu, evet vardı! Öylece, akar giderdi. Ve sonra hiç yağmamış gibi aniden duruveren damlaların ardından güne yeniden ve zaten hep oradaymış gibi başladık ve ebemkuşağı mutlak yerini alırdı gökyüzünde.

Öyle...

Kokular sonra... Başkaydı. Üzümleri koklarken sarhoş olurdunuz. Olgun bir şeftaliyi ısırdığınızda mesela sıcak bir çukulata kokardı burnunuzda. Erikler deseniz çocuklar gibi kokardı. Ha bir erik ha bir çocuk. Fark etmezdi.

Arkadaşlarımız lavanta ve akşamhayır çiçeği gibi kokardı, kucakladığımızda ise gül!

O zamanlar biz koşarak, çabucak, erkenden gelirdik. Eve, işe, okula. Nereye olursa. Erkenden ve bu iyi gelirdi bize. Hayatı koşup giderken durdurmak ister gibi bir şeydi. Erken gelir geç giderdik. Öyleydi işte.

Çok uyumazdık. Uykuya giden zamana boşa geçmiş bir zaman gibi bakardık. Azıcık uyur zıpkın gibi kalkardık.

Başımız boştu, başıbozuktuk ve bildiğimiz sokaklarda istediğimiz gibi dolaşırdık. Dolaşık bir hayatımız vardı ama dolambaçlı değildik. Gün boyu güneşin sıcaklığını ve sabahlara kadar hiç korkmadan kaybolduğumuz geceyi bir şurup gibi içerdik. Ay kovaşından boşalmış su gibi akardı başımızdan aşağıya ve ayaklarımızın dibinde yıldız kırıntıları bırakarak.

Geceyarıları kıpırdadıkça uzayan ağaçların gölgesi gibi hayallerimiz vardı. Serin, ürkütücü ve sarhoş. Sabahlara kadar uzayan sohbet, şiir, aşk ve hayata dair bitmeyen keder, ümit ve isyana sarınmış ince bir tül gibiydi gövdelerimiz.

Onlar eksildi ve silindi sanki beklenmedik bir ışığın çakışıyla.

Bir de, biz eskiden çok konuşurduk. Akan su gibi. Olur olmaz zamanlarda ve her yerde. Kaynağından kopup gelen bir iştahla. Gözesi açılmış bir ayazma gibi.

Refik Halit'in hikâyesindeki eskicinin yad ellerde karşılaştığı küçük İstanbullu çocuk gibi.

Biz o zamanlar çok romantiktik üstelik. Sevdığımızla tesadüfen karşılaşmış gibi yapmak için bir sokağın köşesinde haftalarca hazırlık ve denemeler yapar, en sonunda beceremsek de hiç kırılmadan yeni bir tesadüfün hayalini kurmaya devam ederdik.

Niye böyleydi bilmiyorum ama yemin edebilirim, ellerimiz karanfil, saçlarımız leylak ve gövdemiz ebruliydi. Yaşamayı aşkla sever ama ölmeye hazır gezerdik. Hiç uzak değildi bunlar birbirinden. Ölüm ve hayat birbirine bu kadar yakın nasıl olabilir?

12 Eylül ölüm ve yaşamı birbirinden ayırdı. Çok ağır bedeller ödeterek yaptı bunu!

Bence en büyük numarası buydu.

Ölmek isteyenler bir kenara hayatta kalanlar bir kenara. Ben hayatta kaldım ne yazık ki.

Sonra yine, şunları hatırlıyorum.

Yaz boyunca gündüzleri gazozhanedeydim. Paçamdan sular akardı Peri Gazozu'nun efsunlu köpüklerinden.

Akşamları dernek, afiş, korsan, pankart ve koşturmacayla dolardı.

Ah!.. Arkadaşlarımın cenaze törenleri de elbette.

12 Eylül'den önce insanlar da bir tuhaftı.

Alıcı kuşlar peşimizdeyken mesela dara düşüp, gece yarısı kapılarını çaldığımızda, yere döşekler serip, sabahlara kadar kapılarda nöbet tutup, "Siz rahat uykunuzu uyuyun. Arka kapıda nöbet tutarım ben oğlum. Bu gece de uyumayayım ne olacak," diyen kadınlar vardı hayatımızda.

Oğlunun gece yarısı uykulardan uyanmasına kıyamayıp, evin bir kenarında duran boyayı fırçayı alarak, duvarlara yazılama yapıp eve dönen kadınlar gibi!

Aynı kadınlar 12 Eylül'den sonra "Ölmeye hazır mısınız?" diyerek polislerce götürülen oğlunun cansız da olsa bedenine kavuşmak için yirmi yıl, otuz yıl beklediler. "O gün bugündür bekliyorum, hiçbir yere gitmiyorum. Evimi boyamadım, eşyalarımı değiştirmedim, gelirse yabancılık çekmesin. Döndüğünde dışarıda kalmasın diye kapıları hiç kilitlemedim," diyen kadınlardı onlar ve oğullarının kokusuna hasret öldüler.

Şans mı yoksa keder mi bilemedim, bu insanlardan çevremde her zaman oldu ve ben onlardan, onların yaşadıklarından kendi hayatıma vermem gereken değeri ve bana armağan edilen şu kısacık ömrün içini hakettiği gibi doldurmakla mükellef olduğumu öğrendim her seferinde.

Bir başkasına değer vermek, ona ve yaşananlara özen göstermek, bunun kıymetini bilmek de bir haslettir. Biz bun-

ları öğrenerek büyümeye çalışıyorduk. 12 Eylül bunları aldı elimizden.

Yine anamı konuşturayım en iyisi. Çünkü tüm bunlardan azade ama bunlara ilişkin bir şeyler söylerdi anam hikâyelerinde:

Ağustos bitmiş, Eylül'ün başı ortası işte. Harman yapılmış, Alibeyyeri'nden Aşağı Mahalle'deki eve gelmişiz artık. Buğdaydan ne kaldıysa bütün bi kış onunla idare edilecek.

Düğün dernek işleri de harman sonuna saklanır.

Yan taraftaki komşumuzun genç boydak bi kızı var. Şengül. Pek güzel kız. Kimin düğünüydü şimdi geçmiş zaman aklımda kalmamış öyle bi düğün var. Gale zamanı. Galeye herkes gelir. En güzel kıyafetleriyle. Şengül de ergen kız, napsın. Düğünü bekler bi yıldır.

Ben de pekmez kaynatacağım, kılamada topluyom, şıraya bakıyom. Baktım Şengül kapının önünde oturuyor. "Kuzum sen gitmedin mi galeye?" didim. "Yok hala" didi. "Niye gızım? Kaç gündür bekliyordun, hasta mısın yoksa?"

"Yok hala" didi.

Baktım bi sıkıntısı var. "N'oldu kuzum söylesene."

Duramadı konuştu. "Hala benim pembeli elbisemi bilirsin." "He!" "Onun düğmeleri yok. Kopmuş. Yerine dikeceğim düğme de bulamadım. Başka da elbisem yok. Napıyım ben de gitmeyim dedim."

Bıaktım kılamadayı pekmezi, kapattım ocağın ağzını. Gittim yüklüğe. Bi elbisem vardı, baban Kayseri'den almıştı kaç sene önce. Giymeye kıyamam. Kestim onun düğmelerini getirdim verdim Şengül'e.

"Hadi kuzum. Dik bunları. Git düğüne... Ben giymesem de olur.

Anamın söktüğü düğmeler yeryüzünü sahiplenme cesaretidir. Giderek elimizden alınan ve bize sürekli bir hiç olduğumuzu, hiçbir zaman hiçbir şeyi değiştirmeye gücümüzün olmadığını, başımıza gelenleri sessizce kabullenip olan biteni seyretmemizi isteyen, bunu öğreten ve dayatan dünyaya karşı bir cesaret! Ben varım ve buradayım diyen bir ses.

Biz de o zamanlar Simone'nun öğrencileri gibiydik. Sırttan düğmeli ceketler giyerdik. İçinde sadece akıl, ahlâk, adalet ve vicdan kelimelerinin geçtiği cümleler kurardık. Birbirimize muhtaçtık çünkü.

12 Eylül bizi çıplak bıraktı.

İçimizde giderek büyüyen şaşkınlık ve yalnızlık duygusu

12 Eylül'den sonra Avanos'ta duramadım. Henüz ortalık sakin gözüküyordu. Okullar hâlâ açılmamıştı. Kampüsü ve İzmir'i özlüyordum. Denize ya da yazlığa gideceğimden değil. Basmane'yi, Kordon'u, Kemeraltı'nı özlemiştim. Karadut şerbetini, boyozu ve imbatı. Bornova'yı. Gece yarısı esen yaz rüzgârlarını. Ilık ve serin ve sıcak ve soğuk her neyse dünyanın tüm kokularını, renklerini ve ısıltısını taşıyan rüzgârlarını, hiç bitmeyecekmiş gibi yağan yağmurlarını, uzun ve göl-

geli ağaçlarını özlemiştim. İzmir'e döndüm. Yurttan atılmışlar. Sokaklarda yatmaya başladım. Arkadaş kapıları kapanmış. Birileri sürekli tutuklanıyor. Sevdiklerimizin ölüm haberleri geliyor durmadan. Kampüste bombalı pankartlar sallanıyor.

İçimizde giderek büyüyen yalnızlık duygusu.

Darbenin ilk günleri zaten epeydir devam eden sıkıyönetim koşullarından çok da farklı geçmiyordu. Kısa bir süre sonra İzmir'in sonbaharı gibi sakin ve ılıman başlayan icraatlar hızla kâbusa ve giderek fırtınaya dönüştü. Yapılanlar bir anafor olup önüne çıkanı yutmaya başlamıştı. Her yerde üniformalı ya da yeni emekli olmuş askerler görüyorduk.

Darbeden kısa bir süre sonra Bornova Yurtları'na müdür olarak atanan emekli bir albay, yurtları kışlaya çevirmiş, elindeki listeye göre epeyce bir öğrenciyi sokağa atmakta beis görmemişti.

Sadece terör değildi dertleri, vatandaşa nizam intizam da vereceklerdi. Esnafın kapısındaki çöp kovasının renginden, simitçinin eldivenle satış yapmasına kadar her konuda bildikleri vardı darbecilerin. Taksiciler her sabah sakal tıraşı oluyor, E5 karayolu üzerindeki tüm evler beyaza boyanıyordu. Artık yeni isimleri vardı sokakların. Bildiğimiz caddelerde yürümüyorduk. Eylem, Devrim, Ulaş ismi yasaktı, başka isimleri vardı çocukların.

Raflardaki kitaplarımızı indirmiş, kendimizce ortadan kaldırmanın yollarını arıyorduk. Herkes yasak olduğuna bakmaksızın tüm kitap ve dergileri ya naylonlara sararak toprağa gömüyor ya da yakarak yok ediyordu.

Acıyla gülümseten sahneler de yok değildi elbette: 1981 yılı Atatürk'ün 100. doğum yılıydı. Cunta bunu fırsata çevirmek istiyordu belli ki. Atatürk'ün Sivas Kongresi'nde kulandığı bir cümle kısa bir süre sonra tüm itfaiyelerin duvarını süslemeye başlamıştı: “En küçük kıvılcımlardan büyük yangınlar çıkar!”

İdam kararları, işkenceler ve siyaset yasakları ülkenin sosyal iklimini darmadağın etmiş, birçok insan bir yolunu bulup mülteci olarak yurtdışına çıkma planları yapıyordu.

Sorgulamalarda ya da cezaevlerinde uygulanan işkence metotlarına kendi aramızda konuşurken bile inanmakta güçlük çekiyorduk.

Kelimelerin ruhu vardır.

Otopsi raporunu yazmak için kullanılsa bile, çok şey anlatır.

12 Eylül faşizminin işkencede katledilen ilk kurbanı Zeynel Abidin Ceylan'ın 26 Eylül günü yapılan otopsisinden: “Kaburga kemiklerinden üçü kırık, alnının sağ tarafında pire ısırtığı şeklinde küçük yaralar, sağ ve sol omuzda, göğüs orta kısmında ve bacağın değişik bölümlerinde büyük morluklar, ayak tabanlarında da yarım santim çapında taze iki küçük yara...”

Ya da bir faili meçhul hikâyesi:

23 Aralık 1980 Salı günü, Mahmut Kaya üzerinde “Kahramanmaraş Katliamının Hesabı Sorulacaktır” yazılı bir pankartı asarken yakalanır ve gözaltına alınır. Karakolda ağır

işkenceler yaparlar. Gördüğü işkencelerin sonunda ayakları parçalanmış, yüzü tanınmayacak hale gelmiştir. Birkaç gün sonra Mahmut'u bir başka tutukluyla yan yana, zincirle bağlarlar. Şubedeki polis memurunun bir horozu vardır. Horoz vaktiyle etle beslendiği için insan etine aşınadır. Mahmut'un ve diğer tutuklunun parçalanmış yerlerini horozla gagalamaya başlarlar. Gece yarısı Mahmut'un nefes alışığı ağırlaşır, bir süre sonra da kesilir. Polisler dışarıda duran bekçiye çağırırlar. Bekçi az sonra elinde beyaz bir çuvalla çıkar gider.

Oğlunu sormak için şubeye giden babaya, Mahmut'un orada olmadığını söylerler. Gözaltına alındığına dair tüm resmî kayıtlar yok edilmiştir. Babası Mahmut'u hiçbir zaman bulamaz.

Diyarbakır Cezaevi'nde yaşanan şu olay dönemin dehşetini anlamaya yeterli mi acaba!

Cezaevinde tutulan bir grup insana tahammül edilemez işkenceler yapılır. İşin şaşırtıcı yanı, bir insanın bir başka insana yapmasının akıl alamayacağı işkenceler, yine aynı havayı soluyan, aynı sokaklarda yürüyen, ailesi ve çocukları olan benzer insanlar tarafından uygulanmaktadır.

Onca eziyetin sonunda mahkûmlardan biri aklını yitirir. "Çektiği acıların ve yaşadığı eziyetin ancak öldükten sonra gittiği cehennemde yaşanabileceğine" inanmıştır. Başına gelenler ancak bir cehennemde yaşanabilecek şiddettedir çünkü! Kendisini ve diğer mahkûmları ölü zanneder. Yattıkları koğuş mezarlık, nöbetçi askerler de zebanidir. Cehennem zebanisi! Haftada bir konuşma yasağıyla birlikte camın arkasından onlara bakan yakınları da mezara ziyarete gelmiş akrabalarıdır. Ölülerine dua etmektedirler.

“Bizi ziyarete gelenlere biz dokunabiliyor muyuz? Hayır. Bize uzaktan bakıyorlar, ağlıyorlar ve gidiyorlar. Çünkü onlar bizim kabrimizi ziyaret ediyorlar.”

Koğuşun camları boyalıdır. Mahkûmlar dışarıyı göremezler, koklayamazlar, duyamazlar.

Adam, katıksız bir biçimde inandığı bu yanılsamaya diğerlerini de inandırmaya ve ikna etmeye çalışır. Onu haklı çıkaracak deliller o kadar güçlüdür ki! Giderek diğerleri de bu şüpheyi duymaya ve ölü olduklarına inanmaya başlarlar.

Tutuklu sonunda tahliye edilir ama hâlâ ölü olduğuna ve “mahşer yerine” götürüldüğüne inanmaktadır. Cehennemde cezasını çekmiş, şimdi de mahşer yerinde yeniden sorgulanacak ve kalan uhrevi hayatını nerede geçireceğine karar verilecektir. Ağlar, yalvarır, gitmek istemez. Yeniden mahşer yerinde sorgulanmak, günahlarının kalanını çekmek için buraya, cehenneme yeniden getirilmek ihtimali çok korkutmuştur.

Adamı yaşadığına bir türlü inandıramazlar. Telefonla karısıyla konuştururlar. Karısına telefonda sorduğu soru: “Bana doğruyu söyle, ben ölü müyüm değil miyim?” olur.

Karısı, ölü olmadığını, yaşadığını söyler. Adam bir an durur ve yere yıkılarak ölür. Hâlâ yaşadığını öğrenmek, kendisine yapılan eziyet ve işkenceye yaşarken tahammül etme şansını elinden almıştır.

Masal edebilmek kolay mı?

12 Eylül içimizdeki yaşam arzusuna saldırdı en evvel. On-
dan vazgeçmemizi istedi hızlıca. İlk muhatabı oydu bence.

İçimizdeki yaşam arzusu. Yeryüzünün bir parçası ve sahibi olduğumuza duyduğumuz o saf inanç ve inat. En tehlikeli-si de buydu galiba.

12 Eylül nihayet, bir zamanın adıdır! Ne yapabilir ki za-ten zaman insana?

Zaman aslında bir “gösterge” Geçmiş, “bugün” dediğimiz şeyin içinde birikmiş, saklı duran bir anılar yumağı. Aynı za-manda gelecekte de kehanetler içeren bir yumak bu.

Bu yüzden Japonlar başlı başına zaman denilen mefhumun, her şeyin yapısını açığa çıkaran bir şey olduğuna inanıyorlar. Onlar için bir ağacın koyu rengi, parlak bir taş parçası, kenar-ları yıpranmış eski bir resim çok etkileyici nesnelerdir, çünkü yaşanmanın, zamanın izlerini taşımaktadır bunlar.

Biz o zamanlar tüm evleri kendimizin, tüm arkadaşlarımızı kardeş, sokakları avlumuz ve herkesi komşu bilirdik. İstedi-ğimiz kapıları korkmadan çalar, istediğimiz yatakta yatardık.

12 Eylül'den sonra sokaklarımız cehennem, evlerimiz ka-rakol, gecelerimiz zindan oldu. Kralın köpeklerinin eline düştük. 12 Eylül bize bu dünyada sınanmamış acıların da olabileceğini gösterdi.

12 Eylül beraberlik duygumuza, birlikteliğin o masum şefkatine saldırdı. Yalnız olduğumuzu dayattı bize. Arka-daş kapıları kapalıydı çünkü. Herkes kendi başının çaresine bakmak zorundaydı.

Alçaklığın sınırlarının test edildiği günler yaşadık. Hepimizi gemisini kurtaran kaptanlara çevirmeye çalışan bir dalgalı denizin ortasındaydık ve yüzme de bilmiyorduk işin kötüsü.

12 Eylül bize ne yaptı? Ne yapabilirdi? Başımıza gelebilecek şeyleri bilemediğimiz bir tuhaf durumdu 12 Eylül. Belki de bu yüzden bir süre bakındık etrafımıza ve acıyan yanlarımızı göstermedik, sakladık çaresizce.

El ayak çekildi ortalıktan.

Sonra arkadaşlarımız öldü.

Ölmeyenler sürgüne gitti.

Topraklarına hasret kaldılar yıllarca... dillerine, ana, babalarına, sevdiklerine.

Oğullarının mezarını arayan babaların ülkesi olduk.

Çocukları müebbet hapis cezası aldı diye sevinenlerin ülkesi yaptı bizi 12 Eylül.

Oğlunun, kızının, kocasının karşısında dili yasaklandığı için konuşamayıp, içini ağuyla dolduran, ömrü cezaevi kapılarında geçen, görüş günlerinde tekmelenen, yere düşürülen, dipçiklenen, çamurlarda sürüklenen ana babaların ülkesi yaptı!

Kızı açlık grevlerinde ölümlere yatarken, cezaevlerinin kapısında cebinde şekerle bekleyen anneler, kendi ölüm törenlerine gülerek katılan arkadaşlarımız yaşadı bu ülkede. Analarımız erkenden yaşlanırken, küçük kardeşlerimiz de erkenden büyümek zorunda kaldılar. Öldürülmek için zorla büyütülen kardeşlerimiz de oldu.

İşkence haberleri vakai adiyedendi. Tutuklamalar sıradan.

İdamlar adaletli bir şekilde (!) bir o taraftan bir bu taraftandı baykuşların nazarında. Diyarbakır Cezaevi ellerindeki sopalarda “burada Allah yok, peygamber izne çıktı” yazan zebanilerin yaşadığı bir cehennemdi.

İnsanın kendine güveni, insan olmaktan duyulan sevinç. Bunları yok ettiler.

Homeros’tan bu yana bitmeyen bir dileğin ve umudun temsilcisi olarak şunları söyleyebilir miyiz? Başımıza gelenler, bizden sonra da bu dünyayı yaşamaya devam edecek çocuklarımızın dilinde şiir ya da şarkı olabilecek mi?

“Bu vahşet kuyusunu temizlemek ne kolay ne de sevimli bir iştir, ama yine de yapılmalıdır. Çünkü dün işlenebilen suçlar yarın bizi ve çocuklarımızı tamamen esir alabilir. İnsanın yüzünü buruşturarak sırtını dönesi ve zihnini kapatması gelir: bu insanın direnmesi gereken bir arzudur,” diyen Primo Levi’yle eş acıları yaşadktan sonra onun yaptığını yapabilmek. Geçmiş dertleri anlatabilmek fütürsuzca.

Bir dostuna yarasını gösterir gibi.

Ya da Kemal Tahir’in karısı Fatma İrfan’a belki de onu yüreklendirmek için söylediği cümleyi tekrarlamak: “Hikâyesi olmayanlara acıyorum. Ne güzel başımıza gelenleri masal etmek!”

Masal edebilmek kolay mı peki? 12 Eylül’ün mağduru değil muhatabıyız cümlesinin içindeki bilgelik ve yiğitlik dışında tüm bunlar rüya olsaydı keşke diyeceğimiz ağırlıkta yaşandı çünkü her şey.

Sonsöz yerine...

Yaşadığımız dünyaya anlam aramaktan başka bir şey yapmadığımızı düşünürüm bazen. Zaman ise bambaşka bir boyut. Avuçlarımızın arasından kum gibi akıp giden ve artık anı olduğunda fark edilen bir şey. Ancak kaybedince kıymetlenen bir şeyi nasıl tutabiliriz ki elimizde.

“İnsanlık kokuşmuş durumda ve insanlar yavaş yavaş birbirlerini çürütüyorlar. Bizi bundan sonra kurtarabilecek tek şey, şu anki sefil ve barbar dünyanın tüm ideolojik kurumlarının düşüşünü sağlayacak yeni bir cadı avıdır,” diyor Tarkovski.

Doğru, insanlık büyük bir iştahla kendi ruhunu ve yaşadığı gezegeni tüketiyor. Hayatın tüm alanlarında, bir arada yaşamamanın imkânsız hale gelmesi için herkes elinden geleni yapıyor. Hepimizin üzerinde koşulsuzca anlaşabildiği tek değer var artık: Sahip olmak.

18. yüzyılın sloganı mutluluktan, 19. yüzyılınki ise özgürlük. 20. yüzyılın sloganının sağlık olduğunu hepimiz biliyoruz. Daha uzun, daha genç ve daha sağlıklı yaşamak. Her şeye rağmen ve her ne pahasına olursa olsun!

21. yüzyıla da girdik. Herkesin her şeyi her yerde her biçimde söyleyebildiği, hızla inkâr edebildiği, ölümüne istediği ya da çabucak vazgeçebildiği bir çağ. Her şeyin fiyatını bilen ama hiçbir şeyin kıymetini bilmeyen insanların doldurduğu bir gezegendeyiz artık.

Üretimin tüketimi, onun da daha çok üretimi tetiklediği; hastalıklı bir düzene mahkûm edilmiş bir gezegende yaşıyoruz.

Toprağın, havanın ve suyun giderek kullanılamaz hale geldiği, en sonunda insanın varoluşunun bozulduğu habisi bir süreç bu... Bu yüzden geldiğimiz nokta, çok da şaşırtıcı gelmiyor bana.

Ülkemize ve dünyaya dair çok şey söyleyebiliriz. Anlatacağımız ve hatırlandıkça keder veren anılarımız çok fazla.

Elbette; “Zulüm ile abad olanın akıbeti berbat oldu. Yapıp ettikleri her şey, kardeşlerimin namuslu avuçlarında kayboldu gitti. Onlara, bir baykuş gibi tünedikleri koltuklarında, susarak kurtulacaklarını zannettikleri bir vicdan ve bitirmeye çalıştıkları zavallı bir ömür kalmıştı. Nihayet, onu da bitirdiler. Gövdelerinden kalan tozları kötü bir miras gibi bırakarak yeryüzü toprağına, yok olup gittiler...”

Ama arkadaşlarımız... kaybettiklerimiz. Yıllarca sürgünde görmediklerimiz... Onların anaları, babaları, sevdikleri... Hepsi de katlanması zor bir zahmeti ölünceye kadar sırtlarında taşıdılar ve sanki tüm insanlığı kendilerine teşekkür borcuyla bırakarak çekildiler köşelerine.

Hepimiz bir kez doğarız ve bu bizim elimizde olmayan bir seçimdir. Ama sonrasında yeniden ve kendimizden doğmak elimizdedir. Kendimizi yeniden yaratabiliriz.

12 Eylül’ü tüm ağırlığıyla yaşayanlara dair sözüm: Kendini yeniden inşa edenlerin kuşağıydı onlar. Söz söylemenin bedelinin ağır ödendiğı bir coğrafyada, inatla ve inançla başka bir dünya hayalini savunmaktan çekinmediler.

Hiçbirinin ateşi çalan ve bu yüzden başına gelenlerden yakınmayan Prometheus’tan bir farkı yoktur nazarımda. Prometheus insanlara yardım etmeye çalışırken tanrılar tarafından cezalandırılan, ancak acı çekmeyi bilinçle kabul ederek kendi görevini yerine getiren bir öncüydü. Direnmek inanmakla ilgili bir şeydir çünkü. İnandığın şeyin bilincinde olmak ve bu yüzden başına gelebilecekler karşısında korkmamak, acı çekmemektir. Prometheus tanrılardan ateşi çalıp

insanlara verdiğinde başına gelecekleri biliyordu. Yüreğinin her sabah bir kartal tarafından yenilmesine, ancak yaptığı işin bilincinde olduğu için direnebildi.

Birçok insan yanı başında canından çok sevdiği kardeşinin, arkadaşının, kızının ya da oğlunun, babasının ya da annesinin ölümüne şahit olmanın, elinden bir şey gelmemesinin acısına başka türlü nasıl katlanabilirdi yoksa?

Ama şunu iyi biliyorum, onlar kendi hayatlarına verdikleri değer yüzünden yaşadılar bunca acıyı.

Çünkü hayatınız, tam olarak sizin ona verdiğiniz değerdir. Ne kadar yaşadığınız değil, nasıl yaşadığınız önemlidir.

Fakat, başımıza gelenlere, arkadaşlarıma, onların gül kokulu bedenlerine baktığımda içimde her daim diri tutmaya çalıştığım iyiliğe olan inanç yerlere savruluyor. Tüm bildiklerimi unutuyorum bir an. 12 Eylül'ün bize yaptıkları, bir insana reva görülebilecek zulmün ve şiddetin vardığı en son noktayı elle tutulur bir hale getirmiştir. Şiddetin mührü zamanın mührü olmuş, kalbimize basmıştır.

Bu döneme dair söyleyebileceğim tek bir cümle var: “Biz bunları ölünceye kadar unutmayacağız!”

Doğduğun Yer Gençliğindir

TOLGA ARVAS

(...)

Bir çocuk gibi yoluna konamamış

Bir çocuk gibi sağanaklı

Vurgun yemiş

Sıkılğan üstelik yürekli

O çocuk geziyor kentimizi belleğiyle.¹

Ece Ayhan Çanakaleli Melahat'a İki El Mektup kitabında 1940-1970 arası yılları *Fuhuşun Altın Çağı* olarak tanımlarken; sinemanın kapısındaki *Gece Devriyesi* şaşı ve şişman kadına göre, İkinci Dünya Savaşı'nın, mezarlıkta cırtlıçplak olarak ve saatlerini çıkarmış 7 erkekle bir gecede geçtiği² ya-nılsamasını-algısını vurgular. Yaftasını yeniyetmeliğe erdiği 80'li yıllardan alan biz "80" ya da namı diğer "X" kuşağının adından utanan çıplak hikâyesinde de, tersine de olsa aynı toyluk aranabilir. Hem alametifarikamız olan o "80" damgasından vicdanen sıyrılmak, hem gerçek acıları çekmiş bir önceki kuşaktan olan abilerimize ablalarımıza olan yakınlığımızdan, bizler de o günlerin "sahici" acısını yaşadığımızı yanılsamasını hissettik durduk. Her çocuk önüne ko-

1 Fûruzan, "Lodoslar Kenti", *Doğduğun Yer Gençliğindir*, Can Yayınları, 1991.

2 Ece Ayhan, *Çanakaleli Melahat'a İki El Mektup ya da Özel Bir Fuhuş Tarihi*, Korsan Yayınları, 1991.

nan oyuncaklardan kendi seçtiğiyle oynar. Kimimiz öylece debisine uyum sağladı akışın, salimen o günleri bugünlere taşıdı. Kimimiz ise yine aynı gölete başka deltalar, zikzaklar, küçük çağlayanlarla su taşıdı; daha duru, daha temiz hissetmek için klorladı durdu kendini. Milat'ın kendisiyle başladığı “klonlar” olduğunun inkârı adına, bir “Pinokyo dürüstlüğüne” bile erişemedi kendine bakarken. Nasıl ki abilerimiz ablalarımız için olup biten her şeyin sorumluluğu yüklenmişti üstlerine, bizler de olacak her şeyden sorumluyduk. 12 Eylül'de bize bir şey olmadı; 12 Eylül'le birlikte biz bir şey olduk. Yaşanan zulümle doğrudan yaralanmaktan yırtmış ama bir ufuk çizgisinden, bir çıkış yolundan da yoksun kalmıştık.³ 12 Eylül henüz başında olduğumuz hayatlarımızın yalnız akışını değil yönünü de belirledi. Yaşamımızın zorlu bir döneminin, ergenliğin eşiğindeydik. 12 Eylül olsa da olmasa da bu ülke, bu toplum, payımıza düşeni zaten yaşatacaktı, ama başka türlü, dozu, rengi, tadı başka olacaktı kuşakça nasibimize düşen sergüzeştin. Nasıl ki halinden memnun değilsek şu anki dünyanın, kendi halimizden de memnun değiliz; kuşak olarak, oluşan kişiliğimizden de. Cumhuriyet'in yetiştirdiği en berbat kuşaklarından biri, belki de birincisi⁴ olduk. Kişilik özelliklerimizi tek tek saymayalım, zaten biliniyor. Yetmezmiş gibi, bir de, herkesin nereden çıktı bu veletler dediği “Z” kuşağı'nın ebeveynleri olma yükü ve sorumluluğu bindi üzerimize. 12 Eylül'ün acılarına sığınmak bu yüzden her zaman birkaçış oldu bizim kuşaktan –kendim de dâhil– kimilerimiz için. Tabii ki o acılı günlerden az çok payımızı aldık, algılayabildiğimiz kadarıyla şahit olduk o günlere. Belki tersinir bir bilinçaltı geliştirdik acılardan; dehşeti birincil olarak yaşadığımız algısından beslendik.

3 Derya Bengi, *80'li Yıllarda Türkiye: Yaprak Döker Bir Yanımız*, YKY, 2019, s. 40.

4 Aykut Çelebi'nin yalancısıyım!

O günlere, yeniyetmeliğimiz her şeye rağmen kendini şenlikli hissettiği zamanlara yapacağımız “mevsim normaleri” bir bilinç okuması; menopozların, andropozların eşisindeki ruhlarımızı belki o “gecikmiş adelosan” döneminden çıkarır. 12 Eylül sonrası 80’li yıllar deyince; sesli, görüntülü, elle tutulur, tadılır pek çok şey gözümüzün önüne gelse de yine de bir bulanıklık var manzarada. Oysa 70’li yıllar o kadar net ki hafızalarımızda. Belki her şey çok hızlı oldu da, bir bitpazarının çeşitliliği ama algılanamazlığı, keşmekeşliği dâhil oldu manzaraya. Çok şey var anlatacak ama derli toplu değiller. Bir başlayalım bakalım...

Ben senden razıyım

Sıra bize gelmişti. Hanya’yı Konya’yı anlamanın da, keşfetmenin de eşiğindeydik. Küçükten alıştırımlara başlamıştık bile. Abilerimizin duvarlara nakşettiği kocaman yazıları bulduğumuz her tür boya, çamur, tebeşir, fuel oil artığı ve bir dal parçası yardımıyla boyumuzun eriştiği kenar-köşelere heceliyorduk. Tam da sınır bölgede olan mahallemizde, bir elimizde sağcı diğerinde solcu abilerden aldığımız, gelen geçenin ürkek bakışlarla geri çeviremediği bildirileri dağıtarak çocuk cesaretimizi biliyorduk. “Okul Radyosu” programı bittikten sonra radyoyu kapayıp teybi açıyor, bir iki Boney M ve ABBA’yı Rahmi Saltuk takip ediyordu. Cem Karaca’nın “Beni Siz Delirttiniz” şarkısını çok seviyor, “Dostlarım hep Napolyon, hepsi Sezar / Bol miktarda Hitler de çıkar” bölümündeki Hitler’i, Hititliler gibi bir kavim zannediyorduk. 1980 yılının o yazı da diğer yazlar gibi mahallede patates közleme, kan kardeşi olma, kuş avlama, karpit patlatma gibi oyun ve ritüellerle keyif içinde geçti. Daha sonraları en çok suçlanacağımız apolitizasyonumuz ne kelime, oyunlarımız bile politize olmuştu.

Sonra yaz bitti. Yeni bir öğretim yılına henüz başlamıştık. Defterler kaplanıyor; sokaktan el ayak yavaş yavaş çekiliyor; hamlamış dimağlarımız verilen ödevleri yapmakta zorlanıyordu. Günler henüz kısalmasa da, mevsimle birlikte gelen kasveti hissediyorduk. O sonbahar sabahı güneşle uyandığımızda, evde her zamankinden farklı bir telaş vardı. Radyoda her sabah alışıktığımız üzere “Türküler ve Oyun Havaları” programının giriş müziği “Bahçalarda Börülce” çalmıyordu. Hem radyoda hem evde başka havalar vardı, okul da tatil olmuştu. Ne güzel, pırıl pırıl bir eylül sabahıydı!..

Annemin, babamın ve teyzemin konuşmalarından zaten beklenen bir şeyin gerçekleşmiş olduğunu anlıyordum. Telaştan çok heyecan vardı evde. Sola yakın bir aileydik. Kütüphanemiz sol kitaplarla doluydu, dinlediğimiz kasetler devrimci sanatçıların kasetleriydi. Babamın pos bıyıkları, favorileri, kadife ceketi ve evimize gelip giden kendi gibi arkadaşları vardı. Düşündükçe hâlâ bir anlam veremem evimizde darbenin bu kadar kolay kabullenilmiş olmasını. Hangi hali gerçekti evin? 12 Eylül öncesindeki mi, sonrasındaki mi? Yoksa her ikisi de mi?

Milli bayramlarda fener alaylarını izlediğimiz Ahmetler Caddesi’nden sıra sıra cemseler geçiyordu. Sokakta kimse yoktu. Bir taraftan evdeki hareketlilik devam ederken babam da daireye gitmek üzere giydiği takım elbisesini çıkarıyor, kravatını gevşetiyordu. Hoş işe giderken takım elbise giymesine gerek yoktu ve genelde giymiyordu; nitekim çalıştığı devlet dairesi *özyönetimle* yönetilen bir kurumdu. Öğle saatlerine doğru, sürekli görüştüğümüz ve çok iyi anlaştığımız yan komşularımız da istişarelere dâhil oldu. Çıkan sonuç bu beklenen durumun hayırlara vesile olması idi. Babamla Alptekin Amca salonda oturup bir taraftan çaylarını içip Milli Güvenlik Konseyi’nin bildirilerini dinlerken, annemle Nuray Teyze de mutfakta iyi temennilerle helva ka-

vuruyorlardı. Çocuklar hareketi sever! Okul tatil olmuş; evimize sevdiğimiz misafirlerimiz gelmiş; ne olduğunu anlamasak da televizyon hiç beklenmedik şekilde sabahtan yayına başlamıştı. Çaylar yeniden demleniyor; börekler poğaçalar yapılıyor; ilk sokağa çıkma yasağı arasında Alptekin Amca beni kabak çekirdeği almaya yolluyordu. Şu pandemi günleri sırasında yaşadıklarımıza ne kadar benziyormuş o günlerde yaşananlar. Evet, İkinci Dünya Savaşı aynen Ece Ayhan'ın *Gece Devriyesi* şaşı ve şişman kadınının dediği gibi geçmişti!

Bizim evde bunlar yaşanırken, ilkokuldan beri kopmadığım, yıllar içinde dostluğumuzu pekiştirdiğimiz bir arkadaşımın 12 Eylül sabahına götürüyim sizleri. Üç aşağı beş yukarı arkadaşımın evinde yaşananlar da aynı: okulun tatil olması, aynı çocukça heyecanlar ama bir fazlasıyla. 12 Eylül günü arkadaşımın ve kardeşinin günler öncesinden kararlaştırılmış sünnet tarihi. Ortalık karmakarışık; sokaklarda tanklar, cemseler dolaşıyor; sokağa çıkma yasağı var. Bundan daha garantili sünnetten yırtma sebebi olabilir mi? Arkadaşım o bahtsız 12 Eylül gününü anarken hepimizin yaşadığı travmanın yanına bir de çalan kapıyı açınca karşısında gördüğü sünnetçinin travmasını ekliyor; sokağa çıkma yasağı özel izinle işi bitirmeye gelen sağlıkçıyı durduramıyor.

İlk günler geçip sokağa çıkma yasakları sona erince, kaldığımız yerden gündelik yaşantımıza devam ettik. Bizim için çok bir şey değişmemişti. Yine aynı oyunları oynuyor, aynı çocuk cesaretimizle tehlikelerden korkmuyorduk. Tehlikeli oyunlarımız arasında akıllara zarar bir tanesi, *Şoför Korkutmaca* vardı ki: arabaların önüne aniden atlayıp şoförleri paniğe kaptırmaktan ibaretti. Bu tür oyunlarımızdan haberi olmayan ana babalarımızda, diğer abilerin oyun sahasından çekilmesinden kaynaklı bir rahatlama olmuştu. Bizi sokağa salarken daha rahattılar. Oyunlarımızın hepsi daha da çeşitlenerek devam ediyordu ama abilerimizle beraber oynadığı-

mız bildiri dağıtma, yazıya çıkma gibi, anlayamadığımız bir heyecan duyduğumuz kimi oyunlardan mahrum kalmıştık.

Dakika bir gol bir

Mahallede hâlâ *Japon Kale* oynanan yıllardı. Dakika bir gol bir! Futbolla ilgisi olmayan beni bile alakadar eden bir konu mahallenin gündemine oturmuştu. Kentli olma bilincimiz yoktu ama hepimiz *İncesu Bebesiydik*. Tutsak da tutmasak da Ankaragücü şehrimizin en güçlü ve popüler takımıydı. 1980-1981 futbol sezonunda İkinci Lig B grubu'nda ikinci olmuş, birinci ligi 13. sırada tamamlayan Boluspor'la Türkiye Kupası finali oynamaya hak kazanmıştı. Eğer Türkiye Kupası'nı alırsa bir de birinci ligde şampiyon olan Trabzonspor'la Devlet Başkanlığı Kupası için karşılaşacaktı. Cumhurbaşkanlığı Kupası'nın adı Devlet Başkanlığı Kupası olmuştu. Kenan Evren'in "Ankaragücü bu yıl büyük bir başarı elde etti. Şimdi Devlet Başkanlığı Kupası maçını oynayacak. Devlet Başkanlığı Kupası maçını kazanırsa İkinci Lig'de oynaması üzücü olmaz mı?" şeklindeki uyarısı üzerine, Türkiye Kupası'nı kazanan takımın hangi ligde olursa olsun Birinci Lig'de oynama hakkının tanınması kararı alındı. Ankaragücü kupa finalinde Boluspor'u yenerek Birinci Lig'e çıkarıldı. Başkent'in Sarı-Lacivertli ekibi Trabzonspor'u da yenmiş, Devlet Başkanlığı Kupası'nı müzesine götürmüştü. Olurdu olmazdı lakırdıları mahalleyi ikiye bölmüş, ben yine eski *asportif* günlerime dönmüştüm.

70'li yılların sonunda kızkardeşimin kartpostal koleksiyonuna özenip ben de kartpostal biriktirmeye başlamıştım. Bir yıl içinde bütün mahallenin bayramlarda ve yılbaşında tebrik kartı alamaması pahasına, gerilla taktiğiyle oluşturduğum, kardeşimin birkaç katı zenginliğindeki kartpostal koleksiyonum 12 Eylül'ün hemen ertesinde, 1981 yılının Atatürk yılı ilan edilmesiyle, Atatürk kartpostalları koleksi-

yonuna dönüşmüştü. Koleksiyonumu yenilerken yine aynı gerilla taktiğini uygulamıştım. Bu kez yağmalanacak yer mahallenin posta kutuları değil, yaz tatiline girmiş okulların “Atatürk köşeleri”ydi. 80’li yılların ilk yarısında bir yandan Atatürk kartpostalları koleksiyonum genişlerken, bir yandan babamın kütüphanesi her babalar gününde kızkardeşimle ona aldığımız Atatürk kitaplarıyla (ilki Lord Kinross’un *Atatürk*’üydü) zenginleşiyordu. Annemin payına düşen ise ona her anneler gününde aldığımız Samime Sanay - Yaşar Özel kasetleriydi.

Annem “Bir Ilkbahar Sabahı Güneşle Uyandın mı Hiç”, “Hatırla Sevgilim Beni Hatırla” şarkılarını dinleyedursun; 70’li yılların elektrik kesintileri sırasında oyalanmak için ailece gaz lambası ışığında oturup teybe ses alma eğlencelerimiz sonucunda oluşan kaset koleksiyonumuz, tarafımdan, bayramlarda radyo başına geçip üzerine marşlar çekilmesi sonucu (... Şimdi hemşirelik yüksekokulu öğrencileri geçişlerini yapıyor...) farklı bir diskoteğe dönüşüyordu. Hayır, militarize olmuyordum! Yalnızca marşlar çok güzeldi ve çok sesliliği ilk kez, en basit şekliyle kavrayabiliyordum. Artık bütün harçlığım tadına yeni varmaya başladığım klasik müzik kasetleri doldurtmaya gidiyorsa da; Türkiye’de yaşanan müzikal *Big Bang*’in yanında benimkisi olsa olsa Amerika’yı yeniden keşfetme macerası gibi kalıyordu.

Ankara’dan İzmir’e *Pamukkale Turizm*’e ait bir otobüsle yaptığım yolculukta (hem de ayakta!) döne döne çalan, “Küçük” ön adlı, şimdi hatırlamadığım bir şarkıcının söylediği şu şarkı, aradan geçen yıllara rağmen hâlâ beynimi işitsel bir kurt gibi kemirir durur.

*Bak işte sevgilim dört köşe bir taş
Hep yosun tutuyor bak yavaş yavaş
Onun için akıyor ümit çeşmesi*

İşin daha da vahimi İzmir'e gidiş sebebimin konservatuvara giriş sınavları için olması. Zaten dolmuşa, minibüse *tampare* sisteme ayarlı kulağımın bozulmaması için cebimde pamuklarla biniyorum. Walkmenler henüz ulaşılmayacak kadar pahalı olsa gerek.

Kasetimizi kurşun kaleme takıp çevirelim, başa alalım.

Kimler yoktu ki Türkiye'nin *Coup Nouveau* akımında; Sezen, Nilüfer, Kibariye, Bülent Ersoy, İbrahim Tatlıses, çocuk şarkıcılar, Samime Sanay, Erdoğan Berker, haliyle Müşerref Tezcan, Kayahan, Ümit Besen, Selami Şahin, Hakkı Bulut, Bergen, Metin Milli, Hurşit Yenigün, Osman Yağmurdereli, Belkıs Akkale, İzzet Altınmeşe, Asım Can Gündüz; uzayıp gidiyordu. Sezen Aksu ve Nilüfer rüştünü 70'li yıllarda ispat etmiş şarkıcılardı. Her ikisi de 80'lere yanlarında birer kavalyle girdi: Kayahan ve Onno Tunç. Sezen'le *aşkın ıstırabını* çekip, Nilüfer'le ara sıcak yapıyorduk. Kibariye'yi bilir bilmez sevdik; o da aynı İbrahim Tatlıses, Zeki Müren gibi ilk atışta vurdu kalbimizden ya da bize öyle zannettirildi. Bülent Ersoy'un özel hayatı ve kimlik mücadelesi, ülkemizde geçen bir "Örümcek Kadının Öpücüğü" uyarlaması gibiydi. Söylediği arabesk şarkıların dozu içler acıtiyordu. Özellikle "Beddua" şarkısı hem güzel hem de manidardı. Darbe İbrahim Tatlıses'e adeta özgüvenini artırmak için yapılmış bir terapi gibi geldi. Hem kişiliği, hem yorumu günden güne kabuğundan sıyrılıyordu. Çocuk şarkıcılar adeta, açıldığında üç boyutlu hale gelen *ağlayan çocuk kartpostalları* gibi (böyle bir ürün yoktu!) ruhlarımızın sapa kalmış yerlerindeki adreslerini buldular. Samime Sanay ve Erdoğan Berker, birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz günlerde "İyimser-Ürkek Gerçekçilik" akımını hayata geçiren birer halk sanatçısı idiler (Müşerref Tezcan'ı geçiyorum. Başkası yazsın!) Ümit Besen boş plak çıkartsa bile sırf albüm kapaklarının hatırına dönem literatürüne girmeyi hak ediyordu...

O yabancı sevgilerde
Sen teselli bulamazsın ne yapsan
Dünya yepyeni bir dünya olacak
Tekrar bana döner benim olursan

Ferdi Özbeğen'e laf yok! Ne müziğine, ne yorumuna, ne de kişiliğine. Bir röportajında kendisine layık görülen piyanistliği "Ben piyanist değilim. Piyanist İdil Biret'tir, Fazıl Say'dır. Ben şarkılarını piyano eşliğinde seslendiren bir yorumcuyum," şeklinde cevaplamış bir *nadir* dönem kişisiydi. Selami Şahin her biri hit olan şarkılarıyla 80'lerin usta sıvacısıydı. Optimal bir optimizmin, gönüllü ve vazifeli bir temsilcisi olan Hakkı Bulut'un şarkı söylerkenki sevimliliğine iyimserlik, tutsa da tutmasa da çok yakışmaktaydı. Bergen karanlık bir dehliz, olacakları önceden gören bir *Kassandra*'ydı. Yüzündeki kezzap yarası gibi, dönemin vicdanına nüfuz etmişti. 80'leri tek bir karikatürle anlatın deseler, o karikatür Metin Milli'ydı. Hurşit Yenigün dönemin neşesine neşe katıyordu. Osman Yağmurdereli ne iyi bir vatandaş örneği idi. Belkıs Akkale - İzzet Altınmeşe TRT ekranlarında *Goygoycu* çiftler gibi program program dolaşmakta; Altınmeşe, "Maden Dağı", "Esmerim Biçim Biçim"i dillere doladığı 70'lere rahmet okutmaktaydı. Uzun yıllar yaşadığı ABD'den Türkiye'ye 1980 yılında geri dönüş yapan Asım Can Gündüz, muhtemelen, kendini feshetmeye hazırlanan Milli Güvenlik Konseyi'nin kafasını karıştıracak kadar her şeyi birbirine katmış, 80'leri 90'lara bağlayan kavşakta önemli bir dönüm noktası olmuştu.

Volümü yavaş yavaş kısarken, şöyle bir geçiş yapalım; aranağmemiz Ertürk Yöndem'in "Perde Arkası" programının jenerik müziği olsun:

To The Unknown Man

Vangelis

Şimdilerde geçerliliğini yitirdiyse de, *Sıhhiye Köprüsü* uzun yıllar Ankara'yı kültürel ve sınıfsal anlamda ikiye ayırmıştır. Ulus'a doğru taşralaşan kent, Kızılay'dan Çankaya'ya doğru adım adım artan bir moderniteyle Cumhuriyet'in başkenti olma özelliklerini sergilemiştir. Bu bölünmeye sınır oluşturan *Sıhhiye Köprüsü*'nün altı her zaman kaotik bir manzara çizse de, doruğuna 80'li yıllarda "Siyaset cam-bazhanesinin cazgırı" olarak tanınan Erkal Zenger sayesinde erişmiştir. Bir yandan üstünden geçen tren yolu; bir yandan vızır vızır işleyen trafiğin yankılanan sesi, otobüs durakları, seyyar satıcılar ve ANAP'ın elektronik ses düzeni danışmanı "Zenger Paşa"nın rock gruplarının stadyum konserlerine taş çıkartan köprü altı dükkânı... DTCF Yunan Dili ve Edebiyatı bölümünde hocalık da yapan yazar-çevirmen Herkül Millas burayı, Yunanlar ve Persler arasındaki savaşın en zorlu geçtiği yere nazire yaparak "Termophil Geçidi" olarak adlandıırırdı. Köprü'nün altı sürekli seçim atmosferi yaşayan bir Türkiye gibiydi.

Köprü'nün hemen bitişiğinden başlayan, 1981 yılında hizmete açılan Abdi İpekçi Parkı'nın ilk yıllarında "Köprüaltı Tutmasını" geçiştirmek mümkündü. 12 Eylül öncesi yaşanan acılı günlerin anısına dikilmiş, gökyüzüne açılmış iki el figürünün oluşturduğu heykel, 80'lerin sonunda gazetecilik okuduğum yıllarda, fotoğrafçılık dersi için verilen ödevlerde, çekilecek 36 pozun içinde mutlaka yer alırdı. Hocamız Atila Cangır'a gına gelmişti.

"Zafer Çarşısı" ortaokul-lise yıllarımızda, özellikle okulu astığımız soğuk ve yağmurlu günlerde çokça zaman geçirdiğimiz mekânlardandı. 70'li yıllarda babalarımızın, abilerimizin elinden tutup bir yeraltı miting meydanını çağrıştıran hâlini yaşamışlığımız da var. Onların pastel tonlu, rengârenk düz kapaklı tuğla gibi kitaplarının yanında bizim *Bir Şeftali Bin Şeftali*, *Küçük Kara Balık*, *Sevda* Bulut kitapla-

rımız... Oyuncu Olgun Şimşek bir söyleşisinde bahsetmişti büyük bir içtenlikle çok fazla kitap okumadığından; hatta kitapla arasında bir mesafe oluşundan. Sebebini TÖBDER’li öğretmen babasının onun için oluşturduğu, kendisinin çok sevdiği TÖBDER çocuk yayınlarından oluşan mütevazı kitaplığını babasının kitaplarıyla beraber 12 Eylül sabahı top-rağa gömmek zorunda oluşuna bağlıyor, çok ağladığını ve kitapla bir daha o yakınlığı kuramadığından bahsediyordu... Eskisi gibi olmamakla birlikte Zafer Çarşısı’nın hareketliliği 12 Eylül sonrasında da sürüyordu. Dost Kitabevi Konur Sokak’a doğru evrilip, 12 Eylül depolitizasyonunun kapladığı alandan küçük bir parsel (Konur Sokak - Yüksel Caddesi) ele geçirinceye kadar çarşının nabzını tutuyordu. Pan-kartların yerini kitabevlerinde satılan ve çok rağbet gören küçük *popkartlar* almıştı. Kitap sayısı ve çeşitliliği sınırlıydı, herkes aynı kitapları okuyordu. Anlaşılsın anlaşılmasın Jacques Monod’nun *Rastlantı ve Zorunluluk*’u bir *dönem kültürü*dü. Aziz Nesin Kenan Evren’i kitap okumamakla itham edince Evren Paşa elinde Platon’un *Devlet*’i ile gazetecilere poz veriyor, fotoğraf gazetelerde yayımlandıktan sonra Aziz Nesin “Platon 70’inde değil 18’inde okunur,” şeklinde beyanat veriyordu. Turgut Özal’ın *Red Kit*’e gerçek değerini veriş-i ise Yapı Kredi Yayınları’nın külliyatı yayınlamasından yıllar önceydi. Ingebourg Bachman, Peter Handke çok revaçta; Ahmet Altan, Latife Tekin, yavaş yavaş da Orhan Pamuk tozu dumana katmaya başlamış; Nazlı Eray ise bir ayrıkotu gibi döneme damgasını vurmuştu. Özdemir Asaf *pik* yapmıştı. Eluard, Aragon, Brecht birer kılıç artığı gibi raflarda duruyor, rağbet görüyordu. Borges, Marquez ve Cortazar’ın eli kulağındaydı.

Ahmet Erhan ve Ahmet Telli’nin çarşıda açtığı *Eylül Kitabevi* olay olmuştu. *Ada Plak*’tan yayılan “Bekle Beni”, “Kenar Mahallede Bir Pazar Günü” şarkıları eşliğinde kitabevi-

ne, şairlerini canlı olarak görme turları düzenleniyordu. *Ada Plak*'ın kendi doldurduğu İnti İllimani 1-2-3-4, Çağdaş Türkü, Ezginin Günlüğü, Sadık Gürbüz, Çekirdek Sanat Evi kasetleri en çok satanlardı. Yeni Türkü zaten *Telli Telli* ile her yerde sesini duyuruyordu. Tabii bir de hiç susmamacasına çalınıp, altı ay boyunca çarşıya huşu içinde adım atmamıza ve saygıyla dolaşmamıza neden olan *Şafak Türküsü* vardı. Henüz Ahmet Kaya'nın kim olduğu bilinmiyor, hakkında türlü efsaneler dolaşıyordu.

Zafer Çarşısı'nın hemen yanında bulunan Büyük Çarşı'da Erdal Öz tarafından açılan Ankara'nın efsane kitapçı dükkânı "Sergi Kitabevi" 80'li yıllara gelindiğinde ömrünü tamamlamış, yerini gelinlikçi dükkânlarına bırakmıştı. Bu arada Erdal Öz boş durmuyor, 12 Eylül sonrasında da "hayırlı işlerine" yayıncı olarak devam ediyor, kitaplarla aramızda çöpünü çattıyordu. 12 Mart dönemi de zaten parladığı yıllar değil miydi?

Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu, 18 yaşından küçüklerin maneviyatı üzerinde muzır tesir yapacağı anlaşılan basılmış eserler üzerinde uygulanacak sınırlamaları belirlemek amacıyla 1927'de yürürlüğe konmuş bir kanun. 1986 yılında kapsamı genişletilip değiştiriliyor. Yasanın oluşturulmasında ANAP'ın muhafazakâr kanadından Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler başrolü oynamış. Adnan Kahveci, Mesut Yılmaz gibi isimler yasa-ya karşı çıkıyor ancak Özal ağırlığını kesin olarak "Muzır Yasası"ndan yana koyuyor. Dergiler poşete giriyor; içinde müstehcenlik bulunduğu iddiasıyla kitaplar hakkında imha kararları alınıyor. Tam da bugünlerde Erdal Öz nefis bir manevrayla (galiba faşizmlerde de ona karşı çareler tükenmiyor!) yayıncılık tarihimize geçecek bir "domuzdan kıl ko-parma" taktiği geliştirmiş ve uygulamış. Hikâyesi şöyle:

1985'te Can Yayınları Aylin Sağtür'ün çevirisi ile Henry Miller'ın *Oğlak Dönencesi* romanını yayınlamıştı. "Başbakan-

lık Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kurulu”nun verdiği raporla kitap muzır ve müstehcen bulunup toplatılmış; 1988’de “halkın ar ve hayâ duygularını rencide eden, cinsi arzuları tahrik ve istismar edici mahiyette genel ahlâka aykırı olduğu” gerekçesiyle çevirmeni ve yayıncısının cezalandırılmasına karar verilmişti. Kitabın imhası ve yayıncısı ile çevirmenine para cezası kararından sonra 39 yayınevi bir araya gelip sakıncalı bulunan yerleri çıkartıp boş bırakmış, kitabın başına Muzır Kurulu raporunu, savcılık iddianamesini ve Erdal Öz’ün savunmasını ekleyerek yeniden basmıştı. Kurul raporunda ve iddianamede müstehcen bulunan cümleler açıkça belirtildiği için, kitapta boş bırakılan yerlere bu cümleler eklenerek, yasaklanıp imhasına karar verilen kitabın tam metni okunabiliyordu.

* * *

78 Kuşağı dendiğinde, en çok hayıflanılan şeylerin başında cinselliklerini, aşklarını yaşayamadıkları gelir. Ahmet Altan’dan dönemin genç şairlerine kadar açıkça ya da üstü kapalı yazılanlarda; yapılan sosyo-psikolojik, tarihsel analiz ve çalışmalarda bu durum sık sık dile getirilir. Sonrasında, 12 Eylül’ü takip eden yıllarda libido gittikçe artmaya başladı. Ülke ertelenmiş, yok sayılmış cinselliğini keşfediyordu. Bizim gibi yeniyetmeler içinse her şey yeni başlıyordu. Kaçırdığımız bir şey varsa o da 70’li yılların “seks furyası”ydı. Hoş onu da, kâh sinemaların çöp bidonlarını eşeleyip kopuk film parçaları arayarak; kâh sokakta bulduğumuz magazin gazetelerindeki çıplak kadın fotoğraflarının edep yerlerine yerleştirilen yıldızlardan kerteriz tutarak telafi etmiştik. Mahallemize yeni bir abimiz, Erol Atar taşınmıştı. Hem yokluk hem bolluk zamanıydı. Artık her şeyimiz vardı. Lavaşkiri peynirler, neskafeler, çikita muzlar’ın yanında “Miki” video filmleri (İyi muz!), poşetinde *Playmen*, *Playboy*, *Bravo*, *Erkekçe* dergileri...

12 Eylül patentli “Karıştır Barıştır” uygulamasının bir yansıması gibi, birdenbire herkes her yerdeydi. Turgut Özal, Dündar Kılıç *Erkekçe* dergisine röportaj veriyor; Kenan Evren *Hey* dergisinde boy gösteriyor, okuyucular kendisini Bob Geldof, Stevie Wonder ve George Michael ile birlikte “Yılın Adamı” seçiyor; Banker Kastelli sanata ve kültüre dair fikirlerini sanat dergilerinde açıklıyordu.

“Banker Kastelli” adıyla bilinen Cevher Özden’in *Sanat Olayı* dergisinin Ocak 1982 sayısında yayınlanan, Aydan Öz imzalı “Banker Kastelli - Cevher Özden’in Sanat Görüşleri” adlı röportajı, aynı Yalçın Pekşen’in 1984 yılında *Cumhuriyet* gazetesinde yayınlanan Ajda Pekkan röportajı gibi bir dönem klasiği oldu. Televizyonda her gece defalarca gösterilen, toplamı neredeyse bir program oluşturacak süreyi bulan “Banker Kastelli” reklamında, halkın güvenini ve sevgisini kazanmış *Yeşilçam*’ın ağır topları Cüneyt Arkın, Fikret Hakan, Eşref Kolçak, İzzet Günay, Ekrem Bora, Selma Güneri oynuyordu.

*Nerden geliyor neşesi
Çünkü güvenli bir yol seçti
Banker Kastelliiii...*

Dönemin bir başka “Tatlı Hayat” vaatçisi de 18 yaşında bankerliğe soyunup halktan milyonlarca lira para toplayan “Banker Yalçın”dı. Gazetelerin magazin sayfalarında, tecilden yararlanarak hapisten çıkan Yalçın Doğan’ın Ahu Tuğba ile geceliği 75 bin lira karşılığında birlikte olduğu dedikoduları dolaşıyordu. Aziz Nesin bir konuşmasında ilgili duruma dikkat çekerek şöyle diyordu:

Bizde hayat pahalı... Enflasyon sürekli artıyor. Benim bu yıl Ahu kızımızın bir gecelik fiyatını bir araya getirebilmem için dört öykü yazmam gerekiyorsa, gelecek yıl bu miktar altıya çıkıyor. Enflasyon sürekli artıyor. Ben enflasyonu Ahu kızımızın fiyatıyla ölçüyorum.

Yılın Adamları...

TÜRKİYE'DE

Kenan Evren

Cumhurbaşkanımız Sayın Kenan Evren, 1985 "Çançla ve Mızık Yıl"nda, enkatimleze katılan yolları, genç, HEY okuyucularından rekisiz ola- (Türkiye'nin Yılın Adamı" lan edildi.

Dikkat!

4 HBY

DÜNYA'DA

Konuyu ilgilil ayırnlı bilgily 14. sayfamızda okuyabilirsiniz...

katlayan "Star Albüm"ünü...

Bob Geldof

İngiltere'de bir serar" o- larak tanınan Boomtown Rats'in solisti Bob Geldof, koca dünyamızın belki de bir daha gö- remeyeceği muhteşem bir konser düzenledi... Pop, Rock, Caz dün- yasının en büyüklerinin katıldığı bu konsere enice eden 10m ge- lir Afrika için harcandı...

Stevie Wonder

"I Just Called To Say I Love You" adlı muhteşem şarkısıyla dillerden düşmeyen Stevie Wonder, 1985 yılı- yı konsere enice eden 10m ge- lir Afrika için harcandı...

George Michael

Wham'ın yakışıklı solisti George Michael, "Careless Whispers" adlı şar- kısının başarısından sonra "Yılın nak- kunda en çok yalın çizilen adamı" oldu. Brodie Shields'e aşk yaşadığı- çeklinde dedikoduların yayılması- gençliğini arttırdı...

Hey dergisi, 28 Aralık 1985.

Vakko'nun 1981 yaz çizimleri

Vakko'nun hazırladığı ve ünlü mankenlerin yer aldığı "Uzun Sıcak Bir Yaz" adlı üç gün süren defilede sunulan 1981 yaz modasına göre, erkekler ve uzlar giysisi açısından son derece rahat edebilecekler

GOL UYGUR

Bütün tontlarıyla bejler, kofli ve pastel renklerle yarırlı canlı enklere bırakıyorlar artık, fadın giysilerin demost- tıkları, bermudalar ve sa- etiler ön planda. Deri ve pak özel yaz giysilerinde- le var. Erkek giysilerinde- se tiğori görmeliği geri plana tırmış.

Evet, bütün bunlar Hil- on Otall'nın Balo Gai- no'unda VAKKO'nun 1981 modalar ve yaz koleksiyon- unu sunduğu "Uzun Sıcak Bir Yaz" adlı defile- t- braktığı desenimle- ri- di.

1981 emprime yılı Vak- ko'ya göre, aslan avcılar, askerler, sultanlar, deniz- cilik, Meksikalılar, Doha- seler neler...

Aynı firmaya göre ö- z- görükl ve rahatlık yılı bu- lubbah ve yaz. Kati ku- rallar yok. Herkes kendine yakışanı giyebilir. Etekler- i çarpmış, kıyılmış, omuzta- vaka varmış, vırmış, kollar dar ya de- solmuş diye bir sorun- yok. Gençlerin rahat ve- nir olması önemliyor.

Artık en önemli şey- gençlere kalıyor. 1981'de- modanın yakağın- zayıp- sultan yazı- dilediğiniz ra- hastıkta ve görünümde- yaşamak emindedi. Vakko- nun giysilerinde renk ola- cak gece mavisi, koyu- sarı, siyah, beyaz, yeşil- tonları, tüm renkleri göz- de. Koleksiyonda krep,- ruel, ipex, ekose, ipex

Gece maskinden yapılmış gerektiren çok şık bir gece giysisi. Kamagı ipex. Duvak giysisinin en büyük özelliği.

Bu yılın hakim renkleri her yaz Pantolonlar hafif pötlü, gömlekler yakağın- kışık. Blazetki- kemeler dikkat çekiyor

1981 Özgür ve rahat...

soel, deri ve pamuklu ku- majlar epamızı. Tayrdier- asode, eteklerin bazıları dar- bazları bol, çift kati etek- ler, ipex gece elbiseleri- büyük ilgi topladı bu de- lide.

Fotoğraflar: EROL DİKSÖY

Simplex- tubularlar, Tulumun- öet kışını- der, altı- salıcı- bükiminde,

Hey dergisi, 2 Mart 1981.

HİSARBANK

Mudo renktir. **Mudo gençliktir.**
Kalitedir, ucuzluktur, çeşittir.
Mudo gençtir. Genç giyimdir. Hareketir. Sevinçtir.
Mudo'ya gelin.
Renge, gençliğe, modaya gelin.
Değişin.

MECİDİYEKÖYERİENKÖYBEYOĞLUEMINONUBAKIRKÖYRUMELİCADDESİBAHARİYE

MUDO

Hey dergisi, 26 Nisan 1982.

Ahu Tuğba'nın buna cevap olarak "Aziz Bey'den para almam," dediği söyleniyor, atışmaları 80'li yılların anekdot-fıkra literatürüne eklemeleniyordu.⁵

5 http://enginerkiner.org/index.php?option=com_content&task=view&id=2108&Itemid=1

Hey dergisi, 11 Ekim 1982.

Tan gazetesi fotoğrafları ve haber başlıklarıyla olduğu kadar, promosyonları ve dağıttığı kuponlarla da dönem kültürünü besliyordu. Beş kuponla başlattığı “Tombul Şişe Efes” kampanyasını, rakip gazetenin (hangisiydi hatırlamıyorum) rekabeti sonucu üçe düşürmüştü.

TRT’de 12 Eylül bildirisini okuyan Mesut Mertcan istifasını vermiş, Burhan Özfatura’lı İzmir’in meşhur fuar günlerinde gazirolarda sunuculuk yapıyor, sahneye “Lady” Güngör Bayrak’ı davet ediyordu...

Sihhiye Köprüsü demiştik, kenti ikiye böler. Zafer Çarşısı'ndan köprüye geri dönüp Ulus istikametine doğru ilerleyelim – Metin Altıok acıyı, gittiğini geri dönen yavaş ata benzetir! Dil-Tarih'in bulvara bakan, kavaklarla çevrili bahçe duvarını takip edip, Talat Aydemir'ler, muhtıralar, emir komuta zincirinde yönetime el koymalar, anonslar, iç-dış mihraklar, *dış kaynaklı müzik - yurttan sesler* eşliğinde, artık kapısında askerin nöbet tutmadığı Ankara Radyosu'na varıp soluklanalım. Az bir yolumuz daha var... 70'li yıllarda Franco'nun zulmünü protesto etmek için İspanyol Büyükelçiliği'nin suyunu kesecek kadar gözü kara olan; yaptırdığı kavşaklardan dolayı adı "Göbekçi Başkan"a çıkan Vedat Dalokay'ın eseri *yonca yaprağı*'nı da geçtik mi?

İşte Opera!..⁶

12 Eylül'e girildiğinde Ankara Belediyesi'nin başında bulunan, kentin tarihinde önemli bir yeri olan Ali Dinçer darbeden üç gün önce Opera Binası'nın hemen yanında, Gençlik Parkı'nın çıkışında bir temel atma töreni gerçekleştirmişti. Greyderler, dozerler yapılması planlanan Ankara Metro-su için alanda büyük bir çukur açmıştı. 80'li yıllar boyunca şehre bir meteor düşmüş gibi o çukur durup durdu. Etrafı çocuk kaynıyordu: *Jaws*, *Şeytan*, *Rambo* filmleri gecikmeli olarak vizyona giriyor; çocukluk kahramanımız Louis de Funes'in 83 Mart'ındaki ölümüne ülkedeki idamlardan daha fazla üzüyor; Erdal Eren'den habersiz, piyasaya yeni çıkan silinebilir tükenmezlerle, okul kimliklerimiz üzerinde tahrifatta bulunup yaşımızı büyütüyor, diskolara giriyorduk. Televizyonda

6 "Opera" kelimesi Latince "işler" anlamına gelir.

TOLGA ARVAS 1969 yılında Ankara'da doğdu. 1997-2002 arasında Arif Takvimi'ni çıkaran ekipte yer aldı. İletişim'den çıkan *Tren Bir Hayattır* (2012) ve *Enişte Risalesi* (2019) derlemelerinde de yazıları bulunuyor.

KUMRU BAŞER 1960 yılında doğdu, Ankara ve İstanbul'da büyüdü. 5 yaşındayken anne ve babasıyla Türkiye İşçi Partisi'ne gittiği günlerden beri siyasetle yaşıyor. 1976 yılında AÜ SBF'ne ve 1984'te Mamak askerî cezaevine girdi, 1986'dan beri Londra'da yaşıyor. Uzun yıllar BBC Türkçe servisinde çalıştı, on yıldır serbest gazetecilik yapıyor. Sosyalist *Feminist Kaktüs*, *Feminist*, *Pazartesi*, *Amargi* ve *Jinha*, *Birikim*, *Bianet*, *Özgür Gündem*, *Evrensel* ve *Yeni Yaşam*'a yazılar yazmaktan keyif aldı.

MURAT BELGE 1943'te doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. 12 Mart döneminde iki yıl cezaevinde kaldıktan sonra 1974'te üniversiteye döndü. 1981'de doçentken istifa etti. *Halkın Dostları*, *Birikim*, *Yeni Dergi*, *Yeni Gündem*, *Milliyet Sanat*, *Papirüs* dergilerinde ve *Cumhuriyet*, *Demokrat*, *Milliyet*, *Radikal*, *Taraf* gazetelerinde yazdı. 1983'te İletişim Yayınları'nı kurdu. 1997'de profesör olan Murat Belge, Bilgi Üniversitesi'nde öğretim üyesi. Kitapları: *Tarihten Güncelliğe* (Alan, 1983; İletişim, 1997), *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek* (Birikim, 1989), *Marksist Estetik* (BFS, 1989; Birikim, 1997), *The Blue Cruise* (Boyut, 1991), *Türkiye Dünyanın Ne-*

resinde? (Birikim, 1992), 12 Yıl Sonra 12 Eylül (Birikim, 1992), İstanbul Gezi Rehberi (Tarih Vakfı, 1993; İletişim, 2007), Boğaziçi'nde Yalılar ve İnsanlar (İletişim, 1997), Edebiyat Üstüne Yazılar (YKY, 1994; İletişim, 1998), Tarih Boyunca Yemek Kültürü (İletişim, 2001), Başka Kentler, Başka Denizler - 4 kitap (İletişim, 2002-2007-2011-2014), Yaklaştıkça Uzaklaşıyor mu? Avrupa Birliği ve Türkiye (Birikim, 2003), Osmanlı: Kurumlar ve Kültür (Bilgi Üniversitesi, 2006), Genesis: "Büyük Ulusal Anlatı" ve Türklerin Kökeni (İletişim, 2008), Sanat ve Edebiyat Yazıları (İletişim, 2009), Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye (İletişim, 2011), Edebiyatta Ermeniler (İletişim, 2013), Step ve Bozkır: Rusça ve Türkçe Edebiyatta Doğu-Batı Sorunu ve Kültür (İletişim, 2016), Şairaneden Şiirsele: Türkiye'de Modern Şiir (İletişim, 2018), "Siz İsterseniz": Popülizm Üzerine Yazılar (İletişim, 2018). Belge, ayrıca William Faulkner, Charles Dickens, James Joyce ve John Berger'dan çeviriler yapmıştır.

GAYE BORALIOĞLU İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde sistematik felsefe ve mantık okudu, aynı bölümde yüksek lisans yaptı. Gazeteci, reklam yazarı ve senaryo yazarı olarak çalıştı. Atıf Yılmaz'ın yönettiği "Eylül Fırtınası" filminin senaryosunu yazdı. İlk kitabı *Hepsi Hikâye* 2001'de, fotoğraflar üzerinden kurguladığı romanı *Meçhul* 2004'te, *Aksak Ritim* 2009'da, *Mübarek Kadınlar* 2014'te, *Dünyadan Aşağı* 2018'de İletişim Yayınları tarafından yayımlandı. Bir gençlik romanı olan *İçimdeki Ses*, Güneşli Kitaplığı'ndan 2013'te çıktı. Kitapları ve öyküleri çeşitli dillere çevrildi. "Mi Hatice" adlı öyküsü kısa film olarak çekildi ve çeşitli festivallerde ödüller aldı. *Aksak Ritim* ile 2011 Notre Dame de Sion Edebiyat Ödülü Mansiyonu'nu, *Mübarek Kadınlar* ile 2015 Yunus Nadi Öykü Ödülü'nü kazandı. Almanca *Der Fall Ibrahim* adıyla yayınlanan *Meçhul* romanı 2017 Frankfurt Kitap Fuarı'nın "Satırlar Arasında" programına seçildi. *Dünyadan Aşağı* 2019 Duygu Asena Roman Ödülü'ne layık görüldü.

FETHİYE ÇETİN Elazığ ilinin Maden ilçesinde doğdu, ilk ve orta öğrenimini Mahmudiye, Maden ve Elazığ'da tamamladı. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. *Anneannem* (Metis, 2004) ve *Utanç Duyuyorum! Hrant Dink Cinayetinin Yargısı* (Metis, 2013) adlı kitapların yazarıdır. Ayşe Gül Altınay'la birlikte *Torunlar* (Metis, 2009) kitabını hazırlamıştır. Gazeteci Hrant Dink'in ve Agos'un avukatlığını yaptı, Dink'in öldürülmesinin ardından ailesinin avukatlığını da üstlendi.

ERCAN KESAL 1959 Avanos/Nevşehir doğumlu. 1984 yılında Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden mezun oldu. Uzun yıllar Ankara, Keskin, Bala ve köylerinde sağlık ocağı hekimliği yaptı. Serbest hekimliğe başladığı yıllarda uygulamalı psikoloji ve sosyal antropoloji eğitimleri aldı. İlk şiir ve yazıları, tıp fakültesi öğrencisiyken, İzmir'de çıkan *Dönem* dergisinde yayımlandı. Mecburi hizmet yıllarında *Son Reçete* dergisinde söyleşiler yaptı, yazılar yazdı. 1990 yılından sonra geldiği İstanbul'da, Era Yayınları'nın kurucularından oldu. *Şizofrenği*'de yazdı. *Radikal* ve *BirGün* gazetelerinde hikâyeleri ve denemeleri yayımlandı. Senaryolar yazdı. "Uzak" filmindeki rolüyle başlayan sinema serüveni daha sonra birçok filmde oyuncu ve senarist olarak devam etti. İletişim Yayınları'ndan 2013'te *Peri Gazozu*, 2015'te *Nasipse Adayız*, 2016'da *Cin Aynası* ve 2017'de *Bozkırda Bir Gece Yarısı* (Behnan Shabbir'in çizgileriyle) adlı kitapları yayımlandı. Söyleşileri 2017'de *Aslında...* adıyla kitaplaştı. Nuri Bilge Ceylan'ın *Bir Zamanlar Anadolu'da* filminin hikâyesini anlatan *Evvel Zaman*'ın yeni basımı da 2018'de İletişim'den çıktı. 2018'de yine İletişim'den çıkan *Kendi Işığında Yanan Adam* kitabında, Metin Erksan'a dair hatıra ve izlenimlerini anlattı. 2017'de Ayrıntı Yayınları tarafından yayımlanmış *Zamanın İzinde* isimli bir kitabı çıktı (Enis Rıza'yla birlikte). Yönetmenliğini yaptığı "Fındıktan Sonra" belgeseli ve "Nasipse Adayız" isimli bir sinema filmi vardır.

GÜLTAN KIŞANAK 1961 Elazığ doğumlu. 12 Eylül darbesi sonrasında tutuklandı, yaklaşık iki yıl Diyarbakır Cezaevi'nde tutuklu kaldı. Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'ni bitirmesinin ardından gazetecilik yaptı, *Yeni Ülke*, *Özgür Gündem*, *Özgür Ülke* gazetelerinin yöneticiliğini üstlendi. 1997'den itibaren kadın hareketinde aktif olarak yer aldı. 2007'de Demokratik Toplum Partisi'nin desteklediği bağımsız aday olarak Diyarbakır'dan, 2011'de Barış ve Demokrasi Partisi'nin (BDP) desteklediği bağımsız aday olarak Siirt'ten milletvekili seçildi. 2009-2011 arasında BDP'nin eş genel başkanı idi. 2014'te BDP adayı olarak % 55 oy alarak Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı oldu. 2016 Ekim'inde "terör örgütü lehine" fiillerle suçlanarak tutuklandı. 2019 Şubat'ında sonuçlanan davada 14 yıl hapse mahkûm edildi. Kocaeli 1 No.lu F Tipi Cezaevi'ndedir. *Kürt Siyasetinin Mor Rengi* adlı bir kitabı vardır (Dipnot, 2018).

ÜMİT KIVANÇ 1956'da İstanbul'da doğdu, haliyle birtakım okullarda okudu. İlk işi, Altın Kitaplar Yayınevi'nde redaktörlük-musahhihlikti. *Milliyet* yazışları, *Cumhuriyet* haber merkezi, İletişim Yayınları'nda,

on beş günlük ve haftalık *YeniGündem*'de, *Birikim*'de çalıştı, *Radikal*, *Radikal 2*, *Nokta*, *Taraf* ve *Birikim*'de yazdı. Hikâye ve romanları İletişim'den yayımlandı. 1990'ların ortalarında belgesel filmler yapmaya başladı. Filmlerine gecetreni.com web adresinden ulaşılabilir. Güncel yazılarıysa Riya Tabirleri adlı blogunda (riyatabirleri.blogspot.com.tr) adresinde yer alıyor.

ÖMER LAÇİNER 1946 Sivas doğumlu. 1966 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun oldu. 1971 yılında siyasal nedenlerle ordudan atıldı. Murat Belge'yle birlikte 1975'te kurucusu olduğu *Birikim* dergisinin yayın yönetmenidir. Bazı yazıları şu kitaplarda bir araya getirildi: *Kürt Sorunu - Henüz Vakit Varken* (Birikim, 1991), *Sosyalizmin Bunalımı: Ne Yapmalıydık?* (Birikim, 2007), *Sosyalizmde Devrim* (Birikim, 2007).

GÖZE ORHON Doktorasını Essex Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. 12 Eylül'ün kolektif belleği üzerine yazdığı doktora tezi "The Weight of the Past: Memory and Turkey's 12 September Coup" ismiyle kitaplaştı. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde öğretim üyesi. Bellek çalışmaları, bellek sosyolojisi ve duygu yapıları olarak nostalji ve melankoli meseleleriyle ilgileniyor.

MERİH CEMAL TAYMAZ 1953 Erzurum doğumlu. 1977 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ni bıraktı. 1985'ten beri İsviçre'de yaşıyor. Dipnot Yayınları'nın Polisiye Dizisi'nde editörlük yapıyor.

NİLGÜN TOKER 1961'de Dinar'da doğdu. ODTÜ Matematik Bölümü'nde başladığı üniversite öğrenimini Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Aynı bölümde yüksek lisans (Doğal Hukuk Geleceğinde Locke'un "Yönetim Üzerine İki İnceleme"sinin Yeri), Paris VIII Saint Denis Üniversitesi'nde doktora yaptı (Arendt ve Habermas'ta İktidar ve Meşruiyet ilişkisi). Profesör olduğu Ege Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden 2017 Ocak'ında Kanun Hükmünde Kararname ile ihraç edildi. Siyaset felsefesi üzerine bazı yazıları *Politika ve Sorumluluk* adıyla kitaplaştırılmıştır (İletişim, 2012).

"Daha beterini tarif etmek için sarf edilen sözler:

'12 Eylül'den daha ağır,'

'12 Eylül'de bile bu kadarını yapmadılar,'

'12 Eylül hukukunu arar olduk,' oluyor.

Başlı başına, 12 Eylül'ün bir 'çita' koyduğunu gösteren, onun miladî niteliğini fark ettiren kalıplar...

12 Eylül, beteriyle katlansa da, o beterin kapısını açmıştır, bir dönüm noktasıdır, o bakımdan miladîdir."

Sunuş'tan

12

Eylül askerî darbesinin üzerinden 40 yıl geçti. Yaşamak, hatırlamak bir yana, 12 Eylül'ü sadece şöyle bir işitmiş kuşaklar yetişti. Türkiye'nin yakın tarihinin önemli hadiseleri arasından bir hadise, askerî darbeler arasından bir darbe diye, ancak solgun bir "bilgi" olarak işitmiş kuşaklar. Veya onu bile işitmemiş olanlar.

Oysa 12 Eylül kalıcı ve kalın bir tortu bıraktı. Bir bakıma genişleyerek devam etti, ediyor. Onun için, unutulmamalı.

12 Eylül'ü unutmayanlar, onu neden (ve nasıl) unutmadıklarını anlatıyorlar bu kitaptaki yazılarda. Onu neden, nasıl bir milat olarak düşündüklerini, hissettiklerini -ayrıca tersine, 12 Eylül'ü miladî bir travma olarak yaşamının gözden kaçırttıklarını...

Tolga Arvas, Kumru Başer, Murat Belge,

Gaye Borahioğlu, Fethiye Çetin,

Ercan Kesal, Gültan Kışanak, Ümit Kıvanç,

Ömer Laçiner, Göze Orhon, Merih Cemal Taymaz,

Nilgün Toker'in yazılarıyla

